

**DİSTOPYALARDA TABAKALAŞMA
TASAVVURU BAĞLAMINDA
MODERN TOPLUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mustafa DÖNMEZ
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. İlteriş YILDIRIM
Kasım, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİSTOPYALARDA TABAKALAŞMA TASAVVURU
BAĞLAMINDA MODERN TOPLUMUN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazırlayan
Mustafa DÖNMEZ

Danışman
Doç. Dr. İlteriş YILDIRIM

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Distopyalarda Tabakalaşma Tasavvuru Bağlamında Modern Toplumun Değerlendirilmesi**” adlı çalışmanın, tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

01/11/2024

İmza

Mustafa DÖNMEZ

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Mustafa DÖNMEZ
	Numarası	2200642531
	Anabilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Sosyoloji
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Distopyalarda Tabakalaşma Tasavvuru Bağlamında Modern Toplumun Değerlendirilmesi
Tez Savunma Sınav Tarihi		01.11.2024
Tez Savunma Sınav Saati		10.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

DİSTOPYALARDA TABAKALAŞMA TASAVVURU BAĞLAMINDA MODERN TOPLUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa DÖNMEZ

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Kasım, 2024

Danışman: Doç. Dr. İlteriş YILDIRIM

Distopyalar, toplumsal yaşamın geleceğine ilişkin olumsuz öngörüler ortaya koymaya çalışan kurgusal eserlerdir. Distopyalar, gelecekteki toplumsal dönüşümlerin insan ve toplum yaşamında meydana getirdiği değişimleri ve sorunları ele alması açısından önemli değerlendirmeler içermektedir. Değişimlerin hız kazandığı modern toplumda, insanlığın değişmez karakteristiği olan tabakalaşma olgusu da modern toplumlara özgü formlar meydana getirmiştir. Her ne kadar feodal düzen veya kast gibi örneklere göre daha esnek olduğu yönünde değerlendirmeler yapılsa da karmaşık birçok toplumsal tecrübeden de anlaşılacağı üzere, modern sınıf sistemi de oldukça sorunlu durumlar ortaya koymuştur. Kapitalist ekonomi veya totaliter siyasi rejimlerin birçoğu söz üretilen sorunlu tabaka olgusuna önemli ölçüde etkide bulunmuştur. Bu çalışma, modern toplumda yaşanan tabakalaşma temelli sorunları distopik eserler özelinde çözümlemeye yönelmiş olup, çalışma sonucunda distopik eserlerde kurgulanan tabaka temelli bağlamların, modern insanın sorunlu sınıf gerçekliğine ilişkin olarak aydınlatıcı değerlendirmeler ihtiva ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern toplum, toplumsal tabakalaşma, sosyal sınıf, distopya

ABSTRACT

EVALUATION OF MODERN SOCIETY IN THE CONTEXT OF THE IMAGINATION OF STRATIFICATION IN DYSTOPIAS

Mustafa DÖNMEZ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY**

November, 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İlteriş YILDIRIM

Dystopias are fictional works that try to reveal negative predictions about the future of social life. Dystopias contain important evaluations in terms of addressing the changes and problems that future social transformations will bring about in human and social life. In modern society, where changes are accelerating, the phenomenon of stratification, which is an unchanging characteristic of humanity, has also created forms specific to modern societies. Although it is evaluated as being more flexible than examples such as feudal order or caste, as can be understood from many complex social experiences, the modern class system has also presented quite problematic situations. Many capitalist economies or totalitarian political regimes have had a significant impact on the problem layer phenomenon that has been produced. This study aims to analyze the stratification-based problems experienced in modern society, specifically in dystopian works, and as a result of the study, it has been concluded that the stratification-based contexts constructed in dystopian works contain enlightening evaluations regarding the problematic class reality of modern man.

Key Words: Modern society, social stratification, social class, dystopia

ÖN SÖZ

Bu çalışma, distopya edebiyatında öne çıkan eserlerdeki tabakalaşma yaklaşımlarını tespit etmek ve distopyalarda ki tabakalaşmaları modern toplum bağlamında değerlendirmek amacıyla ortaya konulmuştur. Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın konusunu ‘Distopyalarda Tabakalaşma Yaklaşımı Tasavvuru Bağlamında Modern Toplumun Değerlendirilmesi’ oluşturmaktadır.

Yüksek lisans eğitimim sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi birikimi ve deneyimlerini paylaşan, değerli hocam Doç. Dr. İlteriş YILDIRIM’a sonsuz şükranlarımı ve saygılarımı sunarım. Görüş, öneri ve yönlendirmeleriyle tez çalışmamın gelişmesini sağlayan ve desteklerini sunan saygıdeğer hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan AKKOÇ’a ve Dr. Öğr. Üyesi Şevket Ercan KIZILAY’a, kendilerini tanıdığım ve öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR’e ve çalışmamı yürütürken verdiği motivasyon ve manevî desteğinden dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ’a teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa DÖNMEZ
2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

1. GELENEKSEL TOPLUM.....	6
1.1. GELENEKSEL TOPLUMUN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ.....	6
2. TEMEL ALANLARDA DÖNÜŞÜMÜN TARİHSEL SEYRİ.....	11
3. MODERN TOPLUM.....	15
3.1. MODERN TOPLUMUN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ.....	15
3.2. MODERN TOPLUMUN TEMEL SORUNLARI.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİDE VE DİSTOPYALARDA TABAKALAŞMA YAKLAŞIMLARI

1. SOSYOLOJİDE TABAKALAŞMA KAVRAMI.....	34
1.1. TABAKALAŞMA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	36
1.1.1. Toplumsal Tabakalaşma.....	36
1.1.2. Sınıf.....	38
1.1.3. Toplumsal Eşitsizlik.....	39
1.1.4. Sosyal Statü.....	40
1.2. TABAKALAŞMA ÇEŞİTLERİ VEYA SİSTEMLERİ.....	42
1.2.1. Kölelik.....	43
1.2.2. Kast.....	45
1.2.3. Zümreler (Feodal Sistem).....	47
1.2.4. Sosyal Sınıflar.....	49
1.3. TABAKALAŞMA KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN TOPLUMUN DİSTOPYALARDA DEĞERLENDİRİLMESİ

1. KAVRAMSAL AÇIDAN DİSTOPYA.....	64
-----------------------------------	----

1.1. DİSTOPYA	64
1.2. DİSTOPYALARIN TARİHİ.....	67
1.3. DİSTOPYALARIN ÖZELLİKLERİ VE ÇEŞİTLERİ	70
1.4. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMLI.....	77
1.5 DİSTOPİK ESERLERDEKİ OLAY ÖRGÜSÜ.....	81
2. DİSTOPYALARDA TABAKALAŞMA.....	88
2.1. DİSTOPYALARDA SINIF KURGUSU	88
2.2. DİSTOPYALARDA İKTİDAR BİÇİMLENMESİ	101
2.3. DİSTOPYALARDA SOSYO-KÜLTÜREL YAŞAM.....	110
 SONUÇ	 119
KAYNAKÇA.....	124

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Akt. : Aktaran

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

F.S. : Forddan Sonra

O.D.Ö. : Ortak Dönemden Önce (Milattan Önce)

O.D.S. : Ortak Dönemden Sonra (Milattan Sonra)

TDK : Türk Dil Kurumu

Vb. : Ve benzeri

Vs. : Vesaire

Vd. : Ve diğerleri

Yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Toplumsal yaşamın önemli bir görünümü olan tabaka gerçeği, tarih boyunca belirli bir hacme ulaşmış bütün toplumsal oluşumlarda var olduğu bilinmektedir. Öyle ki söz konusu topluluk hacminin en küçük olduğu kabile de bile, kabile reisi çeşitli özellikleri açısından kabilenin diğer üyelerinden ayrıştığı ve güç elde ettiği bir gerçektir.

Bugünün dünyasında toplumlar çok daha fazla karmaşık tabaka özellikleri gösterir hale gelmiştir. Modern toplum olarak ifade edilen toplumsal formasyon her ne kadar Batı Avrupa’da ortaya çıkmışsa da süreç içinde ve karmaşık biçimde bütün dünyaya yayılma göstermiştir. Bugün geleneksel özelliklerini sürdürüyor olsa da önemli ölçüde modernleşmeyi de tecrübe etmiş çok fazla toplumun olduğu modern bir dünya ile karşı karşıya gelmiştir. Modern dünya toplumsal yaşamı ilgilendiren sayısız değişim, dönüşüm ve sorunu da beraberinde getirmiştir.

Tarihsel süreç içinde insanlığın deneyimlediği birçok soruna çözüm getiren modern toplumsal değişimler bazı durumlarda kadim sorunların devamına engel olamadığı gibi yeni sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi tabakalaşma gerçeği modern toplumda da gelenekteki yapıların dönüşmesiyle kendine yeni formlar kazandırmıştır. Sözgelimi köle köylüler işçi sınıfını, soylular ise teknik anlamda daha farklı bir sınıf olan burjuva sınıfı yerine iktidarını kaybetmiştir. Farklı coğrafyalarda ve toplumlarda bu denklemin dışındaki tabaka biçimleri yine modernite ile karşı karşıya gelmek suretiyle dönüşümler yaşamıştır.

Tabakalaşma sistemi bugün dünya ölçeğinde belirli varyantlar oluştursa da genel hatlarıyla bakıldığında bu farklılıkların çoğunun modernitenin ruhuna uyumlanma eğiliminde olduğu söylenebilir. Ve bu haliyle sosyolojinin eleştirel literatürünün de gösterdiği gibi oldukça sorunlu bir tabaka gerçeğiyle karma karışık hale gelmiş ve bu duruma küresel boyutta maruz kalmış bir dünyadan söz edilebilir. Teorisine bakıldığında alt sınıf mensubunun eğitim yoluyla sınıf atlayabildiği modernite, fiili duruma bakıldığında ve bazı teorik yaklaşımlara göre hiç de öyle dikey hareketliliğe olanak sağlayan özellikler göstermemektedir.

Sosyalist ya da kapitalist rejimlerin ya da gelenekte izi bulunmayan daha farklı ekonomik rejimlerin çeşitli örneklerinde tabaka temelli sorunlar olduğunu görmek mümkündür. Bu sorunlar bireyin ve genel anlamda insanlığın yaşamı açısından ciddi sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsanlığın yaşadığı ve yaşayacağı tabaka temelli sorunlar açısından distopya edebiyatı önemli örnek oluşturmaktadır. Öyle ki özellikle modern zamanlardaki gelişmelerden başlamak üzere bütün tarihsel tecrübeden ilhamla ve belli ölçüde de geleceği öngörerek gelişen bu edebiyat, insanlığın oldukça aşına olduğu yönetilen, ezen-ezilen, yüksek düzeyde mülk sahibi veya mülksüzler, seçkin-avam, erkek-kadın gibi eşitsizlikleri oldukça yaratıcı bir kurguyla işlemek suretiyle temel problemi işlemişlerdir.

Bu tez çalışması burada anlatıla gelen eşitsizlikler çerçevesinde bugünün dünyasında da pek değişmeyen ve önemini koruyan tabaka temelli sorunları, distopyalar örneğinde sosyolojik olarak ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede tez çalışmasının konusu, “Distopyalarda Tabakalaşma Tasavvuru Bağlamında Modern Toplumun Değerlendirilmesi” biçiminde belirginleşmiştir. Bu doğrultuda dünya edebiyatında öne çıkan distopik eserlerin okuması yapılacak ve bu eserlerde yer alan tabakalaşma kavrayışı incelenecektir.

Bu çalışmanın amacını biraz daha detaylandırarak ifade etmek gerekirse, çalışma distopyalardaki tabakalaşma yaklaşımlarını tespit etmeye ve modern toplumun bu açıdan değerlendirilmesine yönelmektedir. Toplumsal yaşamın geleceğine ilişkin öngörüler ortaya koymaya çalışan distopya literatürü, modern toplumsal dönüşümlerin insan yaşamına getirdiği değişimleri ve özellikle toplumsal sorunları irdelemek açısından nitelikli değerlendirmeler içermektedir. Bu tezde distopik eserlerde öngörülen toplumsal sınıfların, politik eşitsizliklerin ve sosyokültürel yaşamsal olguların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle bugünün modern toplumsal yaşamının temel sorunlarının tabakalaşma bağlamında yorumlanmasına çalışılacaktır.

Toplumsal yapının temel unsurlarından birisi toplumsal tabakalardır. Toplumsal yapı çözümlenmek isteniyorsa tabakalaşmanın ne olduğunun analiz edilmesi gerekmektedir. Toplumsal tabakalaşma kavramını sosyologlar, toplumda yer alan gruplar ve bireyler arasındaki eşitsizlik durumunu belirtmek için kullanırlar. Genel olarak tabakalaşma denildiğinde ilk akla gelen varlıklı olma veya mülke sahip olma durumudur. Ancak tabakalaşma cinsiyet, yaş, din veya askeri rütbe gibi insanlar arasındaki farklı özellikler sebebiyle de ortaya çıkan bir yapılanmayı ifade eder. Böylece, tabakalaşma, farklı insan grupları arasındaki yapısal eşitsizlikler olarak tanımlanabilir (Giddens, 2012b: 340). Yine toplumsal tabakalaşma, “bir toplumdaki gruplar veya tabakalar arasındaki hiyerarşik düzeni ifade etmek” için kullanılır (Bottomore, 2018: 15).

Tarihsel süreçte, toplumlar farklı tabakalaşma biçimlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Kölelik, kast, zümre (feodal sistem), sosyal sınıflar tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış toplumsal sınıflardır. Dolayısıyla toplumsal sınıflar toplumların içinde bulundukları koşullarla ilgili bilgi de verir. Bireyler farklı özellikleri nedeniyle toplumda bir yer işgal etmiş ve işgal ettikleri konumları gereği farklı görev ve sorumluluklara da sahip olmuşlardır. Önceleri tabakalarda karmaşık olmayan homojen bir yapının olduğu görülür. Ancak sonraları sistem karmaşık bir hal almıştır. Bugünün dünyasında ise uzmanlaşmaya dayalı birbirinden çok farklı meslek ve uzmanlaşmanın olduğu bir yapıyla karşı karşıya gelinmektedir. Toplumsal tabakalaşmalar beraberinde eşitsizliği de ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede distopyalarda da ele alınan toplumsal sistem içerisinde tabakaların olması kaçınılmazdır. Yöneten-yönetilen, zengin-fakir, erkek-kadın gibi sınıflaşmalara neden olan unsurları distopyalarda da görmek mümkündür. Hatta daha öncede ifade edildiği gibi fiili tarihsel gelişmelerin bu distopyaları tetiklediğini de ifade etmek gerekir.

Distopyalar, içinde bulunulan toplumsal koşullardan hareketle geleceğe yönelik karamsar ve uyarıcı bir nitelik taşıyan, olumsuz öngörüler ortaya koyan yazınsal metinlerdir. Distopyalara göre, gelecekte insanları iyi ve güzel şeyler beklememektedir. Distopya, Yunanca 'dus' (zor) ve 'topos' (yer) sözcüklerinden birleşiminden türetilen bir terimdir. Ütopya'nın olumsuzluk anlamı veren 'u' öneki ile 'topos' sözcüğünden üretilen 'olmayan yer'i belirtmesi gibi distopya terimi de zor/zorlu yer'i belirtmek için kullanılır (Akkoyun, 2015: 25). Distopya sözcüğü ilk kez John Stuart Mill, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada kullanmıştır. Mill, Westminster için Parlamento Üyesi olduğu bir konuşmasında muhalifleri ile alay ederek şu ifadeleri kullanmıştır: "Onlara ütopya demek fazla bir iltifat olacak; onlara daha çok dis-topya ya da kako-topya demek gerekir. Genelde ütopya denilen şey, gerçekleşmesi için fazla iyi olan şey; ama onları hoşlanır göründükleri şey gerçekleşmesi için fazla kötüdür" (Kumar, 2006: 172). Bugün distopya yerine 'ters ütopya', 'korku ütopyası' veya 'kara ütopya' gibi sözcüklerde kullanılmaktadır (Kurtyılmaz, 2020: 43).

Kumar, distopyaların ortaya çıkışını 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan olumsuz koşullara bağlar ve 1920'lere kadar götürür. Bu dönemin düşünürleri, akıl ve bilimin insanlık için tehlikeli kullanımlarını görür ve gelecekle ilgili endişe ve korkuların yer aldığı eserler kurgularlar (Kumar; 2006: 358). Yine tarihin farklı dönemlerinde görülen ütopya sosyalist rejimin zamanla Stalin benzeri bir diktatörlüğe doğru evrilebileceğine

dair kaygılar distopyaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Distopyalar, Sosyalist rejimin Sovyetler Birliği, Doğu ve Orta Avrupa’da yaşananların totaliter rejime kayma endişelerinin bir yansıması olarak görülebilir (Akkoyun, 2016: 13). Yevgeni Zamyatin’in Biz, Aldous Huxley’nin “Cesur Yeni Dünya”, Arthur Koestler’in “Öğleden Sonra Karanlık”, George Orwell’in “1984” ve Ray Bradbury’nin “Fahrenheit 451” adlı eserlerin bu anlayışlar çerçevesinde değerlendirilebilir (Kumar, 2006: 358; Akkoyun, 2016: 13). Zamyatin’in Biz adlı romanı Rus devrimi sonrası oluşacak olumsuzlukların önceden kurgulandığı bir eserdir (Kandemir, 2009: 137). George Orwell’in 1984 adlı distopik romanı ise 2. Dünya Savaşı yılları Nazi Almanyası’nın ve Stalin’in yönetimindeki Sovyetler Birliği’nin baskıcı yönetimlerini ve bu totaliter devletlerin yükselişini izleyen yılları tetkik etmek için yazılır. Dolayısıyla distopik kurgular, yazıldıkları dönemin ve toplumun korku ve kaygılarını aktarmaktadır denilebilir (Akkoyun, 2016: 31-32). Bu açıdan distopyalar yazıldıkları dönemin toplumsal koşulları ile ilgili bilgi veren sosyolojik metinlerdir.

Distopik eserlerde sadece gelecekle ilgili endişeler ve olumsuzluklar ortaya konulmamıştır, bunun yanında toplumların içinde bulundukları şartlar da eleştirilmiştir. Bu yönüyle distopyaların tarihi toplumların tarihiyle de bağlantılıdır ve toplumların içinde bulundukları şartları da yansıtır. Distopik eserlerde, toplumsal sistemin önemli bir parçasını oluşturan tabakalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda tezimizin temelini oluşturan toplumsal tabakaların yapısı ve oluşumu, nasıl ele alındığı, tabakaların bir sorun olarak görülüp görülmediği gibi sorulara cevap aranmıştır. Distopik eserlerde yer alan tabakalar analiz edilmiştir. Bu çerçevede literatürdeki distopik eserlerden yararlanmak suretiyle tezimizde bu sav işlenecektir.

Tez konusu distopyalarla sınırlıdır. Distopyalarda toplumsal yapının temel unsurlarından olan tabakalara değinilecektir. Distopya alanında çok fazla ve çeşitli içeriğe sahip eserler yazıldığından dolayı konu bütünlüğünün korunabilmesi amacıyla distopya alanında öne çıkan dört eser tespit edilmiştir. Bunlar, Yevgeni Zamyatin’in “Biz”, Aldous Huxley’nin “Cesur Yeni Dünya”, George Orwell’in “1984” ve Ray Bradbury’nin “Fahrenheit 451” adlı eseridir.

Çalışma distopya literatüründen hareketle nitel araştırma teknikleri bağlamında, nitel bir çözümlemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda tabakalaşma literatüründeki temel kavramlar, kuramlar, olay ve olgular temelinde çağdaş dünyanın tabaka temelli sorunları derinlemesine çözümlenmeye ve yorumlanmaya çalışılacaktır. Bunun için söz konusu

distopya edebiyatındaki eserler, doküman incelemesi yapılarak metin analizi tekniğiyle incelenecektir. Bu sayede tabaka sisteminin karmaşık bileşenleri temelinde düzenli olmaktan oldukça uzak olduğunu düşündüren çok fazla işarete sahip olan bugünün dünyası niteliksel ve özsel biçimde aydınlatılmaya çalışılacak, yüzeysel değerlendirmelerin ötesine geçilmeye gayret edilecektir.

Bu çerçevede birinci bölümde distopik eserlerin aydınlatmaya çalıştığı çağdaş toplumların genel karakteristikleri gelenek ve modern ikilemi içinde aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu sayede tez çalışmasının kurgusal bütünlüğü içinde okuyucuya çağdaş dünyanın genel problematiklerini kavratıcı bir çözümleme sunmak amaçlanmaktadır. İkinci bölümde birinci bölümdeki zamansal analizin üzerine tabakalaşma sorunu inşa edilerek temelde modern toplumda ortaya çıkan sınıfsal sorunlar ve eşitsizlikler ele alınacaktır. Bu sayede üçüncü bölümde distopik eserlerin iktidar, sınıf ve sosyo-kültürel yaşam temelinde tasavvur ettiği ve hatta öngördüğü sorunlu ve tahripkâr gelecek imgesi ortaya konulmak suretiyle insanlığın modern çağdaki açmazları ve çözümleri kritik edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Tezimizin bu bölümünde geleneksel toplumun karakteristik özellikleri, modern topluma geçiş süreçleri ele alınarak modern toplumun temel sorunları hakkında bir değerlendirmeye ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. GELENEKSEL TOPLUM

İnsanlık tarihinin iki temel devrimi olarak ifade edilen tarım devrimi ve sanayi devrimi arasında zamansal olarak yer bulan, oldukça uzun, karmaşık ancak belli ölçüde de temel karakteristikleri muhafaza etmiş bir geleneksel toplumdan söz edilmektedir. Toplumsal kurumların oldukça benzer özellikleri muhafaza ettiği bu dönem, modernitenin devrimsel dönüşümleri ile geçerliğini, gücünü tedrici olarak kaybeder hale gelmiştir. Bu noktada tabakalaşma biçimi üzerinde çözümleme yapılmaya çalışılan modern toplumu daha rasyonel bir şekilde kavramak için geleneksel toplumun temel özellikleri hatırlamak yararlı olacaktır.

1.1. GELENEKSEL TOPLUMUN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ

Geleneksel toplum kavramı, modern öncesi toplum olarak ifade edilen geleneksel toplum düzenine işaret etmektedir. Tezin bu kısmında toplum kavramı açıklanacak sonrasında geleneksel toplumun ne olduğu ve genel özellikleri üzerinde durulacaktır.

İnsanlar genel olarak mutlu, huzurlu ve uzun bir yaşam sürdürebilmek isterler. İnsanların bu isteklerinin gerçekleşebilmesi ancak sosyal bir ilişki içerisinde mümkündür. Toplumsal yaşam içinde yer almak, insan için vazgeçilmez bir durumdur. Kendini toplumdan soyutlamış, yalnız bir yaşamın insan için ideal bir yaşam olmadığı tecrübe edilmiştir. Dolayısıyla insanın var olduğu her yerde toplum var olacaktır. Toplumun bu yönüyle bireye fayda sağlayan bir varlık olduğu söylenebilir. Yaşam mücadelesinde zorluklara karşı galip gelmiş bireyin elindeki asıl çözüm, toplumsal bir yaşantı sürdürüyor olmasıdır. Toplum, birey için eksikliği telafi edilemeyecek olan bir gerekliliktir (Kandemir ve Yıldırım: 2023: 2). Marshall (1999: 732) toplumu; belli bir toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan, ortak bir kültüre sahip ve kendilerini diğerlerinden ayıran farklı özelliklere sahip gören insan toplulukları olarak tanımlar.

Sosyal bilimler ve sosyoloji alanındaki bazı yaklaşımların toplum ile ilgili çalışmalarında modern kavramından yola çıkarak yaptıkları değerlendirmelere göre,

modern olmayanlar; ilkel ve geleneksel, pre-modern ayrıca barbar özelliklere sahip topluluklar olarak nitelendirilir. Bu formlar, birbirlerinin karşıtı olarak ele alınır ve geleneksel/modern olarak adlandırılırlar (Özdemir, 2023: 145).

Sosyoloji çalışmalarında geleneksel toplumun ne olduğu ile ilgili birçok tanımla karşılaşmaktadır. Örneğin Marshall'a göre geleneksel toplum, modern toplum olarak görülen "endüstrileşmiş, kentleşmiş ve kapitalist" toplumun karşıtıdır. Marshall, avcılık yapan ve yiyecek toplayan toplumlarla Orta Çağ Avrupa devletlerinin hatalı bir sentezleme ile geleneksel toplum olarak adlandırıldığını ifade ederek geleneksel toplumun bütün bu modern öncesi toplum aşama ve tiplerini olumsuzlamak için -her ne kadar geleneksel toplum aile ve topluluk değerlerinin altın çağı olarak ifade edilse de- kullanılan bir kavram olduğunu belirtmektedir (1999: 259).

Modern öncesi toplumları Harris üçe ayırır. Bunlardan birincisi, avcılık ve toplayıcılık yapan (Harris'in ifadesiyle 'avcılar-toplayanlar') topluluklardır. Diğerini, büyük tarım veya kır toplumları (tarımın yapıldığı veya evcil hayvanların beslendiği) olarak ifade eder. Son olarak, sanayileşmemiş medeniyetler veya geleneksel devletleri modern öncesi dönemin üçüncü toplumsal aşaması olarak ele alır (Giddens, 2012b: 68).

Avcılar-toplayanlar; avcılık ve balıkçılık yapan ve doğadan topladıkları yenebilir olan bitkilerle hayat süren topluluklardır. Afrika, Brezilya ve Yeni Gine'nin kıraç köşelerinde az sayıda bulunurlar. Üyelerinin çoğunluğunun, Batı kültürü olarak bilinen Avrupa, A.B.D., Avustralya ve Yeni Zelanda kültürlerinin yayılmasıyla birlikte yok olduğunu görürüz. Avcı ve toplayıcı gruplarında eşitsizlik çok fazla görülmez, temel gereksinimleri dışında maddi servet biriktirmekle çok fazla ilgilenmezler. Yaşamlarında dinsel değerler, tören ve ayinler geniş yer tutar. Az sayıda maddi varlıklara ve çeşide sahiptirler. Toplumun üyeleri arasında, zengin ile yoksul ayrımı gibi bir durum söz konusu değildir. Toplumsal statüler, yaş ve cinsiyetle belirlenir. Cinsiyete dayalı bir iş bölümü vardır. Erkekler avcılık yapar, kadınlar ise doğadan yabani tahıl ve bitkiler toplar, çocukların bakımıyla ilgilenirler. Kamusal ve törensel konumlar erkeklerin kontrolündedir (Giddens, 2012b: 68-70). Görüldüğü gibi, bu ilkel aşamada toplumsal yaşam oldukça temel/basit özellikler göstermekte ve tez çalışması açısından bakıldığında tabakalaşma eğiliminin oldukça zayıf olduğu bir aşamaya tekabül ettiği görülmektedir.

Kır veya tarım toplumları ise, bundan yaklaşık olarak yirmi bin yıl önce, ortaya çıkmaya başlayan toplumlardır. Kır toplumları, evcil hayvan yetiştiriciliğine dayanan

toplumlardır. Tarım toplumları da tarımla uğraşan, tahıl yetiştiren toplumlardır. Toplumların çoğunda, kırsal ekonomilerle ve tarımsal ekonomilerin birbiriyle karıştığı görülmektedir. Kır toplumları, içinde yaşamış oldukları çevreye bağımlı olan toplumlardır. Bu toplumlarda sığır, koyun, keçi, deve veya at yetiştirilir. Bugünün modern dünyasında, Afrika'da, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da kır toplumu varlığını sürdürmektedir. Kır toplumları göç eden toplumlardır. Onun için de, çok fazla maddi varlık biriktirdikleri görülmez. Zamanla, avcı-toplayan gruplar, tahıllarını kendileri yetiştirip üretmeye başlamasıyla “bahçecilik” ortaya çıkmıştır. Kırsallık ve bahçecilik de daha fazla yiyecek elde edilmesini sağlamış ve bu topluluklar büyük toplulukların oluşumunu desteklemiştir (Giddens, 2012b: 72). Yine burada da üretim fonksiyonlarındaki çeşitlenmenin toplumsal yaşamın gelişmesini ve karmaşıklaşmasını nasıl etkilediği görülmektedir. Bu karmaşıklığın giderek toplumsal katman ve tabakalaşmayı da tetiklediğini söylemek mümkündür.

Tarım toplumlarında teknolojinin gelişmemiş olması fiziki güce duyulan ihtiyacı gerekli kılmıştır. Bu toplumlarda hem tarımda hem de güvenliği sağlamak için erkek nüfusunun fazlalığına ihtiyaç duyulmuştur. Fiziki güce duyulan ihtiyaç aile otoritesinin belirlenmesinde de etkili olmuş ve ataerkil bir aile yapısının oluşmasına neden olmuştur. Tarım toplumları, toplumsal hareketliliğin ve değişimin az olduğu oluşumlardır (Zencirkıran, 2023: 265-268). İktidar formlarının erken biçimleri üretim süreçleri ile birlikte aileyi etkilemiş ve eşitsizliklerin ilk formları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Geleneksel devletler olarak görülen sanayileşmemiş uygarlıklar ise yaklaşık olarak O.D.Ö 6000'den başlayarak ortaya çıkmaktadır. Bu toplumlar, kentlerin ortaya çıkışına dayanmaktaydı. Kralların ya da imparatorların yönetimi altında yaşayan bu toplumlarda hem servete hem de güç bakımından bir eşitsizlik vardı. Bu dönemde yazı kullanılmaya başlanmış, bilim ve sanat gelişmeye başlamıştır. Bu toplumlara, çokluk uygarlıklar da denilmektedir. İlk uygarlıklar, Ortadoğu'nun, verimli olan nehir bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Çin İmparatorluğu ise O.D.Ö. 2000 yıllarında ortaya çıkmıştır. Meksika'da Aztek Uygarlığı, Yucatan yarımadasındaki Maya Uygarlığı ve Peru'daki İnka Uygarlığı büyük uygarlıklardır. Geleneksel devletlerin çoğunun imparatorluklar biçiminde oluşumlar olduğu görülür (Giddens, 2012b: 73).

Bu toplumlarda imparator adına işleri yürüten, yargıda, eğitim ve yönetimde bulunan kesimler ile üst düzey askeri yetkililer, toplumda diğer bireylerden daha ayrıcalıklı konumda bulunmaktadır. Bunun yanında toplumda imparatorun yetki

verdiği feodal güçler ve din adamları da güç sahibiydiler. Ayrıca kilise siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda etkin bir nüfuza sahip olduğu kadar ekonomik imtiyaza ve mülkiyete sahip bir kurumdur (Zencirkıran, 2023: 270). Uygarlık gelişme gösterdikçe tabaka temelli farklılaşmanın da arttığı ve karmaşıklaştığı bilinen bir gerçektir.

Giddens, insanlık tarihini, avcılık ve toplayıcılık yapan küçük ve kendilerine özgü kültürleri olan topluluklarla başlatır; oradan ürün toplayan ve hayvancılık yapan topluluklara sonrasında da tarıma dayalı olan devletlerin oluşumuna kadar götürür. Son aşamada ise Batı’da ortaya çıkan modern toplumlara kadar gider (1994: 13). Giddens, tarihsel süreçte avcılık ve toplayıcılık, sonrasında hayvancılık ve tarımın ağırlıklı olduğu toplum düzenini modern öncesi toplum olarak görmekte ve modern toplum olarak da Batı toplumlarına işaret etmektedir.

Giddens, geleneksel ile modern olanı kesin çizgilerle birbirinden ayırmamın yanıltıcı olduğunu ifade eder. Giddens’e göre, iki dönemin genel özellikleri ile ilgili karşılaştırmalar yapmak yanlış bir yaklaşımdır. Ancak tarihte meydana gelen bazı değişimlerin etkisinin geniş olması bu dönemlerle ilgili değerlendirme yapmak için önceki dönemlere ait bilgilerden faydalanılması gerektiğini belirtir (1994: 12-92). Giddens’a göre, değişimlerin toplumları kapsamlı bir şekilde etkilemesinden dolayı değişimden önceki dönemin özelliklerinin bilinmesini gerekir. Giddens, çağdaş dünyada yaşanan en önemli değişimin, tarıma dayalı olan geleneksel toplumlardan, üretimin makinelerle dayalı olarak gerçekleştiği ve malların değiş-tokuşuna dayanan sanayi toplumlarına geçiş olduğunu belirtmektedir (2012a: 33). Giddens (1994: 13; 2012a: 33), tarıma dayalı toplumları geleneksel toplum, makineleşmiş sanayi toplumlarını ise modern toplum olarak görmektedir.

Toplum sınıflandırmasını yapan sosyologlardan Ferdinand Tönnies, Gemeinschaft und Gesellschaft (Topluluk ve Toplum) adlı eserinde, geleneksel toplum ve modern toplumu birbirinden ayırır (Atkinson, 2017: 18). Tönnies, “geleneksel kırsal topluluklar ve modern sanayileşmiş toplumlar” arasında farklılıklar olduğunu ve birbirlerinden farklı özelliklere sahip olduğunu belirtir. Tönnies’e göre, geleneksel topluluklar, aile ve kilise gibi küçük sosyal grup olan topluluklarda (Gemeinschaft) karakterize olur. Bu topluluklar küçük ölçeklidirler ve ortak hedefleri vardır. Aynı dinsel inançlara inanma yaklaşımı içerisindedirler. Aralarındaki etkileşim güvene dayanır (Atkinson, 2017: 33). Tönnies’e (2019: 42) göre, geleneksel topluluklar birbirine soy ve akrabalık ilişkileriyle bağlıdır.

Tönnies'e göre, topluluk (gemeinschaft veya cemaat), yerini gesellschaft'a (toplum) bırakacaktır. Topluluk yani gemeinschaft, pre-endüstriyel (endüstri öncesi) toplumlara özgüdür. Topluluk, cemaat duygusu içinde bir arada yaşayan, ortak bir geçmiş ve tecrübeye sahip insanlardan oluşmaktadır. Aralarında güçlü bir dayanışma ruhu vardır, ilişkiler samimidir ve üyeleri arasında ortak bir irade mevcuttur. Topluluklarda aile hayatı önemlidir. Örneğin köy toplulukları kendilerini geniş bir aile görür. Toplumsal konular ise doğuştan kazanılır. Gemeinschaft (topluluk), dinamik değil, durağan toplumdur. Durağan toplum olması nedeniyle toplumsal değişme yavaş ve sınırlı şekilde gerçekleşir (Bozkurt, 2011: 159-160). Topluluğun bu türdeş ve durağan doğası, tabaka sisteminin karmaşıklaşmamış (sadece yöneten/yönetilen düzeyinde) bir biçimde kalmasına neden olmakta ancak otoritenin de topluluğun bütün fertleri üzerinde gelişmesine neden olur.

Endüstri öncesi toplumlarda eğitim, aile tarafından verilmekte ve bu nedenle örgütlerin insanların hayatları üzerindeki etkileri sınırlı olmaktadır. Güvenlik konusunda çoğu zaman aileler kendi güvenliklerini kendileri sağlamaktaydılar (Bozkurt, 2011: 164). Bu da modern dönemde oldukça karmaşıklaşmış güvenlik ve denetim sistemlerine karşın geleneksel dönemlerin nispeten daha esnek bir iktidar yapısıyla karakterize edilmesine olanak verir.

Tönnies, cemaat kavramını sosyolojide ilk kavramlaştırmış ve anlaşılır bir şekilde izah etmiştir. Cemaat kavramını, modern toplum öncesi tüm toplum türlerini kapsayacak şekilde kullanmış olan Tönnies'e göre, cemaat kan ve akrabalık bağına dayanır. Bu bağ modern öncesi toplumlardaki yaşayış ve örgütlenme biçimine dayanır. Aile ve köy bu tür örgütlenme biçimidir (Tekin, 2004: 110).

Cevizci'ye (1999: 374) göre cemaate egemen olan faktörler; kan bağının olması, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri ile akrabalıktır. Gemeinschaft ya da cemaatte aile, akrabalık, klanlar ve dini cemaatler örnek verilebilir. Cemaatte, duygusal isteklerin ve duyguların kendiliğinden öne çıktığı doğal iradenin etkilidir. Bu toplumsal yapıda ilişkilerin samimi, içten ve yüz yüzedir. Cemaatte bir süreklilik söz konusu olup üyeleri arasında birlik ve dayanışma vardır. Bireylerin siyasi, ticari amaçlara dayalı rolleri dışındaki diğer rollerinde duygusallık vardır.

Baran (2019: 52), modern-öncesi toplumların diğer bir özelliğinin de geleneksel kurumlara olan güven olduğunu ifade eder. Akrabalık ve cemaat, süreç içinde güvenilir bağlar oluşturmuştur.

Köker (1993: 39-40), modern ve geleneksel toplum tiplerini karşılaştırır. Batı dışı toplumlardaki değişim aşamalarını açıklamak için geliştirilen bu modernleşme kuramında geleneksel toplum, “modern olmayan toplum” anlamında kullanılmıştır.

Burada temel karakteristik özellikleri üzerinde kısaca durulan geleneksel toplum, genel hatları ile moderniteden önce zaman ve mekân genişliğinde insanlığın büyük bir tecrübesini ifade eden toplumsal formdur. Her ne kadar uzun bir tarih ve coğrafya genişliğine tekabül etse de aynı zamanda durağan bir dönem olarak da göze çarpar. Bu dönem, cemaat şuuruna sahip, akrabalık ve soy ilişkilerinin egemen olduğu, iktidar işleyişinin eşitsiz ve patrimonyal biçimde gerçekleştiği bir dönem olarak ele alınabilir. Bu haliyle zaten modern toplum ve demokrasi açısından çoğu zaman bazı olumsuz özelliklerle temsil edilen bir dönem olarak ele alınır. İnsanlık bu dönemdeki sıkıntılı süreçlerden elde ettiği tecrübeyle çağdaş dünyada temel değerler olan, demokrasi, eşitlik, özgürlük, adalet gibi değerlere daha fazla öykünür hale gelmiştir. Ancak bu öykünme sözü edilen değerlerin kusursuz bir şekilde gerçekleşmesini de garanti altına almamaktadır. Bir sonraki bölümde gelenekten moderne geçişin sancılı hikâyesi yine tabaka temelli problematik açısından ele alınacaktır.

2. TEMEL ALANLARDA DÖNÜŞÜMÜN TARİHSEL SEYRİ

Modernite çok boyutlu dönüşümleri ifade eden bir kavram olarak, geleneksel toplumdan devrimsel nitelikte değişimleri ifade eden karmaşık süreçleri kapsayan bir çatı kavram olarak görülebilir. Geleneksel toplumun temel karakteristiklerini ciddi ölçüde değiştiren modern süreç, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden bambaşka bir toplumsal formasyonun ortaya çıkmasının başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Böylelikle modern toplumun bazı teorik yaklaşımlara göre olarak daha eşitlikçi ve dikey hareketliliğe imkân tanıyan ancak bazı kuramsal yaklaşımlara göre de kapitalizmin etkisi nedeniyle en az ortaçağ feodalitesinin sömürü düzenine eşit düzeyde olan bir toplumsal durum ortaya çıkmıştır.

Konuyla ilgili önemli kavramlardan biri olan modernleşme kavramı ise, geleneksel olandan bir kopuş olarak modern toplum yapısının oluşumunu ifade eder. Batı’da başlayan modernleşme, toplumsal, siyasal, ekonomik, dinsel, bilimsel alanda meydana gelen bir dönüşümün sonucudur. Modernleşme, Ortaçağ’ın sonları, hatta 1450’lere kadar götürülebildiğine tanık olunmaktadır. Bu sürecin, 1450’li yıllardan başlayıp, bugüne kadar uzanan bir süreç olduğu söylenebilir. 1450 yılı, feodalizmin

özölmesi süreci içerisine girmesi, Ortaçağ'ın yıkılması ve beraberinde yeni bir dönemin yani Yeniçağın başlangıcı gibi olayların orijini olarak değeriendirilmektedir. Feodalizm iki döneme ayrılmaktadır. Klasik feodalizm olarak adlandırılan ilk dönem, feodalizmin ortaya çıkışından, özölme sürecine kadar olan dönemi içerir. Feodalizmin ikinci dönemi, feodalizmin dağılmaya ve modernizmin ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Teknik alandaki gelişmeler, coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketi, hümanizm anlayışı, aydınlanma ve pozitivizm ile bilimsel yöntemin yeniden inşa edilmesi bu sürecin ortaya çıkışında etkili olan olaylardır (Ataman, 2022: 14-22).

İnalcık (2013: 4-5,7) ise, on beşinci yüzyıl sonunu Avrupa'da Yeni ağ'ın başlangıcı olarak görmektedir. Ortaya çıkan Yeni ağ, Avrupa'nın tamamını değil sadece Batı Avrupa'yı kapsamaktadır. Doğu Avrupa (Rusya ve Balkan ülkeleri) büyük dönüşümün dışındadır. Yeniçağ; din, bilim, sanat, siyaset gibi alanlarda köklü değişimlere sebep olmuştur. Bu köklü değişimlere neden olan ve Avrupa'nın bugünkü gelişim çizgisi belirleyen temel faktör, Rönesans ve Reform hareketleridir. Rönesans ve Reform hareketleri, insanın bireyselliğini ve özgürlüğünü öne çıkaran olaylardır. Bu olaylar insanlara, Ortaçağ'ın skolastik düşüncesinden kurtararak kendi özgür iradesiyle karar vermesine, içinde yaşadığı evreni kendi iradesiyle açıklamasına ve Tanrı'yı kilise aracılığıyla değil hür iradesi ve vicdaniyla bulmak istemesine yol açmıştır. Bunun sonucunda modern bilim ve sanat anlayışlarında da değişim oluşmaya başlamıştır. Bireyselliğin göstergesi olarak, ulusların kendi kimliklerini bulması nedeniyle milli dilin, milli edebiyatın ve ulusal menfaatlerin öne çıkması söz konusu olmuştur. Yeniçağ, Avrupa'nın yayılma sürecini de beraberinde getirmiştir. Avrupa devletlerinin daha güçlü ve zengin olma isteği uluslaşmakta olan devletlerin arasında rekabetin doğmasına da neden olmuştur. Amerika keşfedilmiş ve Avrupa; Çin, Hint, İslam dünyası gibi büyük uygarlıklara da nüfuz etmeye başlamıştır. Yeniçağ, ekonomik ve sosyal alanda da değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde toplumsal çerçevede burjuva ve soylu olmayan toplulukların şehirlerde güçlenmiş olması ve toplumda etkili bir yapısal sistem haline gelmesi de önemli bir husustur.

On altıncı yüzyılla beraber Avrupa'da büyük değişiklikler görülmüş, merkezi devletler kurulmuş, toplumsal yapı değişmiş ve özellikle burjuvazi sınıfı toplumsal ve siyasal alanda etkin hale gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda kapitalizmin ilk belirtilerinin ortaya çıktığı ve ekonominin canlandığı bir dönemdir (İnalcık, 2013: 157).

Görüldüğü gibi, yeniçağ modern karakteriyle insanlığın emeği olan birçok gelişmeyi temsil ediyor olsa da süreç içinde meydana gelen birçok husus özellikle ekonomik anlamda üretim ilişkileri, bu çalışmada sürekli vurgulandığı gibi sınıfsal bazda daha önceden de var olan bir takım sorunların devamlılığına ya da en azından biçim değiştirmesine neden olmuştur.

Günay (2020: 828) ise Modern Çağ'ın 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle başlayan, 1789 Fransız İhtilali'ne kadar devam eden bir süreç olarak ifade etmektedir. Geleneksel yönetim biçimleri, yerini Modern Çağ'ın yeni yönetim modeline, Monarşilere (merkezi krallıklar) bıraktı. Pek çok alandaki değişimler nedeniyle, eski kurumlar yerlerini yenedünyanın kurumlarına bıraktı. Batı Avrupa'daki bu değişimler, özellikle siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki değişimler olarak ifade edilebilir. Bu değişimlerin öncüsü tüccar kapitalist sınıf olduğu için bu değişime "burjuva devrimi" de denilmektedir. Batı Avrupa; 15.yy.dan sonra coğrafi keşiflerle beraber hızlı bir şekilde gelişmiş ve büyük bir ekonomik güce erişerek dünya ekonomisi üzerinde söz sahibi olmuştur.

Modern Çağ'a, ticari büyüme sayesinde güçlenen tüccarlar ile Monarşilerin kontrolünde güçlenen siyaset yön vermekteydi. Bu ticaret, hem tüccar burjuvaziye hem de Monarşileri destekledi. Ticaret attıkça, eski sınıflar ve doğuştan getirilen statüler zayıflamaya başladı. Ticaretle uğraşan sınıf güçlendi ve merkezi devletler de gelişmeye başladı. Modern Çağ, artık hem yeni bir çağı hem de ilerlemeyi temsil etmekteydi. Bu çağın ekonomisini belirleyenler toplumsal odaklar, toplumsal yapıyı etkileyebilecek bir güce sahiptiler (Günay, 2020: 828-829).

Modern Çağ, orta çağdan farklı bir çağdı. Modern çağın ekonomik unsurları veya toplumsal statüleri daha önceki dönemden farklıydı. Modern Çağ'a hâkim olan sınıflar, ekonomik bir temeli olan, ticaret sayesinde gelişen, özel mülkiyetin ve servet birikiminin oluşturduğu sınıflardır. Özel mülkiyete ve güçlü ekonomik bir temele sahip olan bu sınıflar, ticaret yapıyorlardı. Bu sınıfsal yapı, Orta Çağ'a hâkim olan geleneksel statü sistemine ve tabaka kategorilerine benzemiyordu. Artan ve gelişen ticaretle beraber mülkiyet el değiştirmiş, gelenek ve din korumasında olan eski statüler zayıflamış ve Modern Çağ'ın ruhuna uygun bir biçimde hâkim sınıfı oluşturmuştur (Günay, 2020: 829). Bu sınıfı tüccar kapitalist olarak tanımlamak da mümkündür. Ekonomik temelli bir sınıf olduğu için ticari ekonominin büyümesine paralel olarak güçlenmiştir. Böylelikle tüccar kapitalist sınıf, Modern Çağ'ın, ekonomik olarak çok boyutlu olarak en güçlü sınıfı

olmuştur. Buna rağmen siyasal iktidara etkisi aynı ölçüde etkili olmamıştır. Tüccar burjuvazi, ancak 1789 Fransız İhtilaliyle beraber siyasal iktidara da yakın bir konum elde etmiştir (Günay, 2020: 832).

Modernite ile kaynağı Batı Avrupa olan, etkileri ise küresel ölçeğe yayılan hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Bu değişim iki yüzyıl gibi bir süre içerisinde, yoğun bir değişim tecrübesine tekabül etmektedir. Değişimin hızını sürekli artırdığı bu çağda, insanoğlunun binlerce yıl yaşadığı bütün toplumsal örgütlenme biçimlerini değiştirmiştir. Değişimlere temel olan neden ise, kimilerine göre on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa yaşanan iki büyük devrimdir. Birincisi, siyasî değişimlerin sembolü olan 1789 “Fransız Devrimi”dir ki, Fransız Devrimi daha önce görülen isyanlar gibi değildir. Örneğin, köylüler bile feodal yöneticilere karşı ayaklanmışlardır. Bu sayede geleneksel toplumsal düzen evrensel düzeyde özgürlük ve eşitlik gibi idealler kılavuzluğunda ortadan kaldırılmıştır (Giddens, 2012a: 13-14). En muhafazakâr ve mevcut statüyü koruma eğilimi yüksek bir kategori olarak değerlendirilen köylülerin bile devrimci arzularla hareket etmesi, dünya ölçeğinde yeni bir sınıf yapısının ortaya çıkacağını habercisi olmuştur denilebilir.

İkincisi devrim ise, on sekizinci yüzyılın sonlarında Britanya’da ortaya çıkmış ve on dokuzuncu yüzyılda bütün Batı Avrupa’ya, oradan Amerika Birleşik Devletleri’ne yayılan “Sanayi Devrimi”dir. Sanayi Devrimi, genellikle buhar gücünün üretim alanında kullanılması ve buhar gücüyle çalıştırılan yeni makinelerin ortaya çıkması gibi teknik yenilikler olarak sunulur. Teknik buluşlar, toplumsal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimlerin de bir parçasını oluşturmaktaydı. Sanayi devrimiyle gelen en önemli değişiklik, tarımdan, sürekli olarak büyüyen sanayi sektörlerine olan göçtür. Sanayileşme ile beraber gelen göç dalgasıyla kentler hem sayıca hem de hacimce artmıştır. 19. yüzyıl öncesi kentleşmenin en fazla olduğu toplumlarda bile, nüfusun yüzde onundan fazlasının kasabalarda ya da kentlerde yaşamadığı tespit edilmiştir. Bu rakamın geçim kaynağı tarım olan ülke ve imparatorluklarda çok daha düşük olduğu hesaplanmıştır. Sanayi öncesi toplumlardaki tüm kentler hatta kozmopolit merkezler dahi bugünün standartlarına göre, küçük yerleşim yerleri olduğu bilinmektedir. Örneğin, 14. Yüzyılda Londra nüfusunun 30.000 olduğu, Floransa’nın nüfusunun ise 90.000 olduğu hesaplanmıştır (Giddens, 2012a: 14-15). Giraud’da (2019: 18), tarihsel dönüşümün merkezinde Fransız Devrimi’ni ve Batı Avrupa’da sanayinin doğuşunu görür.

Kent ve kentli nüfusun giderek artış gösterdiği bu süreç aynı zamanda modern tabaka sistemi olan sınıfsal yapının da güçlenmesi anlamına gelmektedir. Bu süreç sonrasında sınıf çatışmalarını, tahakkümü ve sömürüyü de beraberinde getirdiği ciddi biçimde tartışılan bir sürece evrilecektir.

3. MODERN TOPLUM

Modern toplum beraberinde birçok tartışmayı da getiren kimilerine göre tamamen olumlu özelliklere haiz kimilerine göre ise gelişile geleneksel dünyanın büyüünü bozan kötülükler olarak çok farklı değerlendirmelere konu olan bir toplum durumuna işaret eder. Her ne kadar modern topluma ilişkin değerlendirmelerde güçlü bir rölativite görülse de, modern toplumu oluşturan olgusal değişimleri daha net olarak tespit etmek de mümkündür. Bu bölümde modern toplumu oluşturan temel değişimler genel hatları ile tasvir edilmeye çalışılacaktır.

3.1. MODERN TOPLUMUN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ

Modern toplum, geleneksel toplum sonrasında ortaya çıkmış ve sanayi devriminin üzerinde yükselmiş, bilim ve teknoloji ile iç içe geçmiş Batı toplumunu belirtmek için kullanılmaktadır. Modern toplum, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi üzerine inşa edilmiştir (Erkan, 2004 akt. Kılıç, 2006: 109).

Köker'e (1993: 40) göre, modern toplum, belli bir insan şeklini, insan ile doğa ve insan ile insan arasındaki ilişkilerin belli bir algılayış şeklini, belli bir iktisadi ilişkiler sisteminin meydana getirdiği toplumsal ve siyasal yapıyı içermektedir.

Giddens'a (2012b: 73-74) göre ise, modern dünyanın başlangıcı olarak gördüğü en önemli gelişme sanayileşmedir. Sanayileşme, üretimin buhar ya da elektriğin makinalarda kullanılarak yapılmasına işaret etmektedir. Sanayi toplumları "modern" toplumlar olarak adlandırıldıkları gibi "gelişmiş" toplumlar olarak da adlandırılırlar. Modern toplumlar daha önceki toplum türlerinden farklıdırlar. Avrupa'da ortaya çıkan toplumsal biçimlenme, zamanla Avrupa'nın dışına çıkmış ve sonuçları dünyanın genelini etkilemiştir. Geçmişin gelişmiş olan geleneksel uygarlıklarında, insanların büyük bir kısmı tarımla uğraşırken, sanayi toplumlarının en temel özelliğinin, nüfusun büyük çoğunluğunun tarımda değil fabrikalarda, ofislerde ya da dükkânlarda çalışması olduğunu belirtmekte yarar vardır. Sanayi toplumlarında nüfusun yüzde 90'dan fazlası, iş olanaklarının fazla olduğu kasabalarda ve kentlerde yaşamaktadır. Kentsel yerleşimler

geleneksel toplumlardaki kentlerden daha büyüktür. Kentlerde, tanıdık insanlarla karşılaşma olasılığı çok az, yabancılarla yani tanıdık olmayan kişilerle etkileşim ve iletişim daha çok olmaktadır. Sanayi toplumlarında büyük şirketlerin veya hükümete bağlı kurumların, toplumda tüm insanların yaşamlarını etkiler hale geldiği söylenebilir.

Sayı ve hacimce büyüyen kentlerde kitle toplumu haline gelen modern toplum, geliştirdiği sınıflı yapı nedeniyle de karmaşık ekonomik ve politik eşitsizliklerinde realize olduğu bir toplum durumunu ortaya koyar hale gelmiştir. Bu çerçevede, tabaka sisteminin –teorik değilse bile en azından fiili olarak- eşitsizliği, sömürüyü ve tahakkümü de derinleştirdiği yönündeki tartışmalar meydana gelmiştir.

Teknoloji ve bilimdeki ilerlemeler, geleneksel toplumların modernliğe doğru bir değişim süreci yaşanmasına neden olmuştur. Geleneksel toplumdaki kurumlar, yerini modern toplumun kurumlarına bırakmıştır. Meydana gelen değişim, kısa sürede etkisini göstermiş, toplumsal yaşamın her alanında ekonomiden siyasal davranışlara, tüketim alışkanlıklarındaki değişimden yerleşim yapılarına kadar etkisini göstermiştir (Kılıç, 2006: 110).

Modern toplumların diğer bir özelliğinin, geleneksel toplumlara göre daha gelişmiş olmaları ve yoğun bir siyasal düzene sahip olmalarıdır. Geleneksel toplumlarda, siyasi güce sahip olan monarkların (hükümdar) ve imparatorların, köylerde yaşayan halklarının, büyük çoğunluğunun yaşamları üzerinde doğrudan etkileri çok fazla değildi. Sanayileşmeyle beraber, taşımacılık artmış, iletişim hızlanmış ve daha bütünleşmiş ulusal bir topluluk ortaya çıkmıştır (Giddens, 2012b: 74-75).

Bozkurt’a (2011: 164) göre modern veya endüstriyel toplumların zaman içerisinde gelişimi, örgütlü olan toplumların da gelişimidir. Modern toplumlar endüstriyel bir toplum olarak adlandırılmaktadır ve örgütlü bir toplumsal yapılanmayı beraberinde getirmektedir.

Tönnies ise “cemaat”ın yani geleneksel toplumun karşısına “cemiyet”i yani modern toplumu yerleştirmektedir. Modern toplumun bireyleri, kendi iradelerini kullanmak suretiyle, çıkarlarını düşünerek, bilinçli bir şekilde hareket eden rasyonel bir toplumun fertleridir (Tekin, 2004: 110). Cemiyet, rasyonel iradenin bir eseridir ve bir amaç için var olur (Cevizci, 1999: 374). Tönnies’in, “gesellschaft” (toplum) olarak adlandırdığı modern toplum, cemiyet olarak karşılık karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşme süreciyle birlikte, topluluk (gemeinschaft) yerini topluma (gesellschaft) bırakmıştır (Bozkurt, 2011: 160). Tönnies'e göre, cemiyet hayatı başladıktan sonra tekrar cemaat hayatına dönmek mümkün değildir (Tekin, 2004: 110).

Gesellschaft'un (toplum) ayırt edici özellikleri, endüstriyel hayat, kentleşme, toplumsal hareketlilik, ayrı cinstenlik gibi unsurlardır. Bu modelde, gayrişahsi ilişkiler ve kişisel çıkarların öne çıkması söz konusudur. Gesellschaft ilişkilere, modern yönetimlerin bürokrasisini, ordularını ve endüstri örgütlerini örnek olarak verilebiliriz (Cevizci, 1999: 374). Kent tipik bir gesellschaft'ta örnektir. Gesellschaft (toplum) tipinin diğer özelliklerine baktığımızda, hukuk, sözleşme, kamuoyu, para ekonomisi ve rasyonellik ön planda olduğunu görürüz. İnsanların mekâna olan bağlılıkları azalmış ve özel yaşam değerli bir hale gelmiştir (Tönnies, 1957; Skidmore, 1979 akt. Bozkurt, 2011: 159).

Modern toplumun diğer bir özelliği, akıl çağının, rasyonel düşüncenin ve bilimsel keşiflerin uygulanmasının ürünü olmasıdır. Fransız düşünür Saint-Simon ve Auguste Comte gibi sosyologlar, kuramlarına destek oluşturmak için bir takım kanıtlar sunmaya çalışırlar. Comte, toplumsal düzenin, fizik ve kimya bilimlerinin yasalarına benzer kurallarla açıklanabileceğini savunur. Uygulamalı bilimlerin teknolojik ilerlemelere neden olması sosyolojinin de, sosyal değişim ve yeniliklere yol açabileceği düşüncesine neden olur. Bu konuda diğer bir görüş Karl Marx tarafından savunulur. Marx, toplumu geliştirmenin gerekli olduğuna inanır, bilimsel olmaya önem verir. Marx'a göre kapitalizm, modernitenin toplumsal değişimini yönlendiren ana faktördür (Atkinson, 2017: 18). Daha önce de vurgulandığı gibi, modernitenin temeline atfedilen bilim, sanat, özgürlük, eşitlik, bireysellik gibi olumluluk arz eden faktörlere rağmen, Marx'ın da öngördüğü gibi, kapitalist üretim biçimin yön verdiği çatışmalarda modern toplumun son derece önemli bir görünümünü meydana getirmektedir.

Giddens'e göre, son iki yüz yılda yani modern dönemde, toplumsal değişim çok hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Giddens, değişime neden olan etkenler kültürel, ekonomik ve siyasal etkenlerdir (2012b: 82). Bu etkenlerden hareketle modern dönemin diğer özelliklerini şunlardır: Modern dönem, bilimin gelişmesi ile beraber düşüncenin laikleştiği bir dönemdir. Bu dönem, modern bakış açısının eleştirel ve yenilikçi özelliğinin de ortaya çıktığı bir dönemdir. Yaşam biçimini belirleyen, gelenek ve eski alışkanlıklar yerini "ussal" temelli gerekçelere bırakmaya başlar. Örneğin, hastanenin yapımında, sadece geleneksel beğenileri hesaba katma yerine, hastanenin yapılış amacını da dikkate alan, insanların hastalığı yenmelerine olanak tanıyan akli tasarımlar

oluşturmak gerekir ve bunlar daha öncelikli hale gelir. Modern dönem, insanlığın zihniyetinde temel bir değişim olarak ortaya çıkar. Böylelikle söz konusu değişimler sadece ortaya çıktıkları Batı Avrupa toplumlarında değil, zaman içerisinde dünyanın birçok bölgesinde değişimi özendiren ve evrensel gerçeklik haline gelen bir sürece dönüşür (Giddens, 2012b: 82).

Modern döneme etki eden ve bu dönemin özelliklerin belirleyen diğer bir faktör de sanayi kapitalizmidir (Giddens, 2012b: 82). Sanayi kapitalizmi, Batı Avrupa’da ortaya çıkan, üretimin kâr esasına dayalı olarak yapılması ve neticesinde sermayenin sürekli olarak büyümesidir (Akkoç, 2019a: 17). Modern kapitalizmde, üretimin sürekli büyümesi servetin de sürekli artmasına neden olmuştur (Giddens, 2012b: 82). Servetin artması da endüstriyel kapitalizm ile birlikte hummalı bir tabaka ya da sınıf tartışmasının nedeni olur. Bir yanda servet büyüten mülk sahibi sınıflar diğer yanda yaşamak için emeği dışında bir varlığı olmayan üretici sınıflar. Bu eşitsizlik durumu, modern dünyayı, bu çalışmanın konusu olan distopiyaların malzemesi yapmaya yetmiştir.

Modern dönemde, ülkelerin güçlerini artırma, ekonomik olarak büyüme ve askeri olarak rakiplerine üstünlük sağlama mücadelelerine şahit olunmaktadır. Geleneksel toplumların siyasal alanlarındaki değişimler, bu toplumların seçkin zümreleriyle sınırlı olmuştur. Örneğin; yönetimde bulunan bir aristokrat aile, yerini başka bir aristokrat aileye bırakırdı. Ancak modern dünyanın, siyasi düzeninde böyle bir durum söz konusu değildir. Askeri alanda ise Batı ülkeleri on yedinci yüzyıldan itibaren sahip oldukları askeri güç sayesinde, dünyanın her yerini etkileme olanağına erişir. Bunun bir sonucu olarak batılı yaşam biçimlerinin küresel düzeyde yayılmasının da temeli atılmış olur (Giddens, 2012b: 83).

Sonuç olarak Batılı toplumlarda daha eşitlikçi olduğu değerlendirilebilecek bir sınıf yapısı oluşmuşsa da kapitalizm temelli sınıfsal eşitsizlikler de fiili bir durum oluşturmuştur. Batı dışı toplumlarda ise sürdürülemeyen geleneksel düzenin modernite ile karşılaşmasından oluşan amorf toplumsal süreçler neticesinde yaygın sefalet ve seçkin azınlık grupların karşıtlığı söz konusu olmuştur. Bu nedenle hem gelişmiş hem az gelişmiş toplumlarda hem de bu toplumların ya da ülkelerin kendi aralarında eşitsiz ilişkiler ve yapılar dünyanın gerçekliği haline gelmiştir. Bu da distopyalarda resmedilen sorunlu bir insanlık durumunun temel belirleyicisi olmuştur.

3.2. MODERN TOPLUMUN TEMEL SORUNLARI

İnsanlık var olduğundan bugüne kadar doğayla bir etkileşim içerisindeydi. Bu etkileşim, zamanla insanlığın doğayla mücadelesine dönüşmüştür. Bu mücadelede insanlık doğanın sınırlarını fazlasıyla zorlamış ve doğa üzerinde teknolojinin vermiş olduğu imkânları da sınırsız bir şekilde kullanmıştır. Endüstrileşmenin de getirdiği olumsuz sonuçlarla beraber doğanın dengesini geri dönüşü oldukça zor olacak bir şekilde bozmuştur. Doğal kaynaklar hızlı bir şekilde tüketilmiş, bu nedenle hem insanlığın hem de diğer canlı türlerinin yaşam alanları daralmıştır. Bu sürece bağlı olarak birçok çevresel ve toplumsal sorun ortaya çıkmıştır. Oldukça fazla dejeneratif modern faktörün etkisiyle hem insani ve toplumsal boyutta hem de çevresel ve ekolojik boyutta önemli bir kısmı da ciddi biçimde sorunlu olan değişimler ortaya çıkmıştır.

Bugünün dünyasında azgelişmişlik, yoksulluk, eşitsizlik, tahakküm, nüfus hareketleri, mültecilik ve sığınmacılık, şiddet, toplumsal cinsiyet sorunları, eğitim ve sağlık sorunları, iklim değişikliği, küresel ısınma, doğanın tahribatı, çok boyutlu çevre sorunları vb. birçok sorun çözüm bulmayı beklemektedir. Bu sorunların bir kısmı önlemler alındığı zaman nispeten hızlı sonuçlar alınabilecek nitelikte olmasına karşın, bazılarının çözülmesinin uzun yıllar alacağını, hatta bir kısmının çözülmesinin de oldukça zor olduğunu ifade etmek gerekir. Ayrıca ifade etmek gerekirse, bu sorunlar sadece bir kıtanın, bir ülkenin, bir toplumsal zümrenin değil, bütün dünyanın, bütün bir insanlığın sorunudur ve elbette ki gelecek kuşakları da ilgilendirmektedir. Tez çalışmasının bu kısmında içinde yaşanan modern dünyanın temel sorunları, tezin temel problematiği ile ilişkilendirmek suretiyle öz bir şekilde ele ele alınacaktır.

Güler (2023), bugünün dünya ölçeğinde sorunlarını;

- Küresel yoksulluk
- Siyasi kutuplaşma
- Pandemiler
- Küresel ısınma
- Biyoçeşitlilik kaybı olarak görür.

Özgen (2012), ise daha fazla faktörü dile getirmek suretiyle küresel sorunları aşağıdaki şekilde listeler:

- Yaşamsal mekânın bozulması: Çevre sorunları
- Dünyanın paradoksal sorunu: Nüfus

- Modern dünya kaynaklı sorunlar
- İnsan hakları sorunları
- Ülke ekonomileri sorunu ile açlık sorunu
- Risk toplumu: Medya ve bilişim
- Eğitimde temel sorunlar
- Kentleşme ve kentsel planlama sorunları
- Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin dünü ve bugünü
- Çok boyutlu bir serüven: Göç ve yaşamsal örüntüleri
- Dilsel haklar sorunu
- Azınlıklar sorunu
- İnanç temelli sorunlar
- 21.yüzyılın öne çıkan sağlık sorunları
- 21.yüzyılın öne çıkan tarımsal sorunları
- Doğal afetler sorunu
- Küresel iklim değişikliği ve çölleşme
- Küresel enerji sorunu
- Sınır aşan sular sorunu
- Uluslararası sular sorunu
- Uluslararası siyasetin güncel sorunları
- Dünya hayvancılık sorunları

Sayhan ve Çamurcu (2013) bugünün dünyasının sorularını aşağıdaki şekilde sıralamıştır.

- Nüfusun Neden Olduğu Sorunlar (nüfusun artışı, aşırı tüketim ve aşırı beslenme, açlık, yoksulluk, ırkçılık ve terör, insan hakları ihlalleri)
- Doğal Kaynaklar ve Doğal kaynakların Sınırlılığı Sorunu (yeraltı ve yerüstü kaynakların sınırlılığı, yeraltı kaynakların hızla tükenmesi, çevre sorunu, su kaynakları sorunu, orman ve toprak kaynaklı sorunlar, katı atık sorunu)
- Doğal ve Beşeri Felaketler Sorunu (Yer-Jeolojik Kökenli Felaketler (deprem, tsunami, heyelan, erozyon, volkanizma), Meteorolojik Kökenli Felaketler, Biyolojik Felaketler (salgın hastalıklar ve böceklerin neden olduğu istilalar), Beşeri Felaketler (orman yangınları, katliamlar ve soykırımlar, kitle imha silahları ve etkileri, patlamalar, çevre felaketleri)
- Küreselleşmenin Getirdiği Sorunlar

- Enerji İhtiyacı ve Enerji İhtiyacı Sorunu (yenilenemeyen ve yenilenebilir enerji kaynakları)
- İklim Değişikliği Sorunu (küresel ısınma, sera gazları ve sera etkisi)

Yukarıda maddeler halinde verilen sorunlar dikkate alındığında, bu sorunları ortaya çıkaran temel insani ve toplumsal probleme vurgu yapmak mümkündür. Şöyle ki, insan dışındaki madde dünyasının kendi işleyiş prensiplerine göre varlığını sürdürdüğü dikkate alınır, sorun çıkaran etkilerin insan ve toplum kaynaklı olduğu görülür. Özellikle, üretim, tüketim, eşitlik, adalet gibi kavramlar ışığında düşünüldüğünde, küçük veya büyük grupların, toplumların, modern üretici sınıfların, siyasal iktidar odaklarının ortaya çıkardığı kaostan büyük olduğunu ifade etmek gerekir. Bu durum, dünyanın ekolojik potansiyellerini de tehdit eder hale gelmiştir.

Demirkaya (2016:4), bugünün dünyasının sorunları ile ilgili ortaya konulan görüşlerin genel olarak değerlendirildiğinde; çevre sorunları, doğal afetlerin neden olduğu sorunlar, nüfusa bağlı ortaya çıkan sorunlar, siyasi sorunlar ve küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar gibi başlıkların öne çıktığını ifade etmektedir.

Bugünün dünyasının önemli sorunlardan birisi çevre sorunlarıdır. Çevre sorunları, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra etkilerini fazlasıyla hissettirmeye başlamıştır ve dünyanın en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Bu etkilerin belli bir bölgeyi değil dünyanın tamamını etkilemesi nedeniyle sözü edilen sorunlar birçok devletin ve uluslararası kuruluşların ilgi odağı haline gelmiştir. Ekolojik düşünce, 1960'dan itibaren siyasal bir akım ve dünya görüşü haline gelerek çevre sorunlarının çözümüne ilişkin tedbirler almaya ve çözümler geliştirmeye başlamışlardır (Demirkaya, 2016: 20).

Her ne kadar akademik politik reaksiyonlarla çevre sorunlarına karşı belirli bir bilinç ve farkındalık oluşmuşsa da, bu bilinç ve farkındalığa rağmen çıkar temelli politik, ekonomik yaklaşımların vurdumduymazlığı da bir gerçektir. Kyoto protokolü gibi ekolojiyi korumaya yönelik girişimlerin ne kadar etkili olduğuna dair tartışmalara bakılırsa, meselenin vahametini anlamak kolaylaşacaktır. Bazı ülkelerin emisyonlarını düşürmeye yanaşmadıkları bilinen bir gerçektir.

Bu noktada meselenin hem sınıfsal hem de ülkeler/toplumlar arası bir eşitsizlikle de ilgili olduğu görünmektedir. Bu anlamda hem sınıfsal hem de toplumlar arası perspektiften bakıldığında, düşük sosyoekonomik seviyedeki sınıf veya ülkelerin söz konusu zayıflık nedeniyle çevreyi daha tehdit eden tüketimler yapmakta olduğu ve bunun

yanında çevre kirliliğine karşı daha korunmasız olduğu görülmektedir. Örneğin yoksulluğun egemen olduğu sınıf veya ülkelerde ısınmak için ideal olmayan gübre, kalitesiz düşük kalorili ve yüksek emisyonlu kömür, madeni yağ, uygunsuz orman ürünleri vs. kullanılması buna örnek olarak gösterilebilir. Fakirlik nedeniyle yapılan tüketim sonuçları, yine fakirlik nedeniyle üstesinden gelinemeyen çevre felaketlerini doğurmaktadır.

Diğer taraftan üst sınıflar veya gelişmiş refah ülkeleri, ticari ve ekonomik çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak ekolojik tahribata daha fazla neden olan operasyonları sürdürmekte buna karşın bu eylemlerin sonucu olan çevre felaketlerinden kendilerini yine ekonomik güçleri vasıtasıyla koruyabilmektedir. Örneğin gelişmiş ülkeler, hava kalitesini ciddi biçimde azaltan ağır sanayi üretimlerini ucuz işgücünün de bolca olduğu azgelişmiş ülkelere kaydırmaktadır. Sonuç olarak, eşitsizliğin oldukça tahripkâr olduğu bir sınıf ve dünya sistemi, reformları da oldukça zorlu hale getirecek biçimde sürüp gitmekte ve hatta kısır döngüleşmektedir.

Son yıllarda dünyanın çeşitli yerlerinde can ve mal kaybına neden olan birçok çevresel problem görülmektedir. Bu problemler, daha çok refah ve daha fazla kazanma hırsıyla görmezden gelinmiştir. Çevreye karşı gösterilen kayıtsızlık durumu bu şekilde devam ederse insanlık daha birçok felaketle karşı karşıya kalacaktır. Çevre sorunlarının temelinde sanayileşme yatmaktadır. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasında, sanayileşme ile beraber insanlığın acımasız bir şekilde doğayı yağmalayarak talan etmesi ve doğayı kendi menfaati doğrultusunda ilkesizce kullanması yatmaktadır. Bunun neticesinde tüm canlıların yaşamları için tehlike arz eden birçok çevre sorunu ortaya çıkmıştır. Sosyoloji, biyoloji, çevrebilim, coğrafya, peyzaj mimarlığı, çevre ve orman mühendisliği, kent planlaması gibi alanlarda çalışan bilim insanları çevre kirliliği ve doğanın bozulması sorunlarına değişik yöntemlerle yaklaşmakta ve çözüm önerileri ortaya koymaktadırlar. Bugün, çevre sorunları birçok ciddi hastalıklara neden olmaktadır. 1986'da meydana gelen Çernobil Nükleer Enerji Santrali faciası sonucu oluşan radyoaktif sızıntının etkileri, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen, hala önemli bir çevresel sorun olarak devam etmektedir. Yetkililere göre kazadan bu güne Ukrayna'da tiroit kanserine yakalananların sayısı on kat artmıştır (Çepni ve Aksoy, 2016: 18-20).

Burada da yine çevre felaketleri ile eşzamanlı halde ilerleyen bir eşitsizlik sorunu olduğu dile getirilebilir. Moda sektörünün önemli bir parçası olan kot pantolonların sırf modaya uygun görünüşü için taşlanması ve bu işlemin sınırlı sayıda ve gelişmişlik

endeksi oldukça zayıf olan ülkelerde gerçekleşmesi, kitlesel akciğer kanseri vakalarına neden olmaktadır. Bu örnekler, meselenin ne kadar eşitsiz ve sınıf eksenli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Çepni ve Aksoy da (2016: 26), çevre sağlığının bozulması sonucu ortaya çıkan, insanların hayatını ve geleceğini etkileyen önemli çevre sorunlarını şu şekilde sıralamaktadır: Nüfus artışı ve mekân sorunu, küresel ısınma, radyoaktif kirlenme, su, toprak, hava, ses, görüntü ve katı atık kirliliği vb.

Bugünün çevre sorunlarının başında iklim değişikliği gelmektedir. İklim değişikliği, küresel ısınma ve hava kalitesinin düşmesi gibi çevresel sorunları beraberinde getirmektedir (Güler, 2023). İklim değişikliği küresel bir çevre sorunudur. Küresel iklim değişimine bağlı olarak, hidrolojik döngünün değişme göstermesi, kullanılabilir su kaynaklarında azalması, kutuplardaki buzulların erimesi sonucu deniz seviyesinin yükselmesi, iklim kuşaklarında kaymaların meydana gelmesi, kuraklık ve seller gibi doğal afetlerde artış, yüksek sıcaklıkların neden olduğu salgın hastalıkların artması, kıtlıkların yaşanmaya başlaması ve gıdaya olan ihtiyacının artması gibi sorunlar görülmektedir (IPCC, 2001 akt. Keçe, 2016: 92). Küresel ısınmanın, her yerde aynı olmayan birçok olumsuz etkileri olacaktır. Kurak bölgelerin daha kurak olmasına, yağışlı bölgelerde ise sel ve taşkınlara neden olacak düzeyde yağışlara neden olacaktır. Kısaca küresel ısınma bazı yerlerde seller ve taşkınlara, bazı yerlerde ise kuraklık ve susuzluğa neden olacaktır (Babuş, 2005 akt. Keçe, 2016: 101). Su kıtlığı ise dünya genelinde milyonlarca insanı etkileyen diğer çevresel bir sorun olarak öne çıkmaktadır (Güler, 2023).

Ekolojinin ciddi anlamda krize girdiğini gösteren bu sorunların temelinde modern kapitalizmin doğayı tahrip etmeyi hiçe sayarak ilkesiz bir şekilde üretim ve karlılığı sürdürmeye çalışmasının büyük bir rolü vardır. Bu yaklaşım toplumsal sınıflar temelinde hatta uluslararası dengesizliklerin ortaya çıkmasında, emperyal etkileşim sonucunda azgelişmişlik sorunlarının derinleşmesinde de büyük pay sahibidir. Kapitalizmin temelini oluşturan kâr elde etmek isteği, sınırsız üretimi beraberinde getirmekte ve doğal kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesine neden olmaktadır. Sermayeyi elinde tutan büyük ulusal şirketler tekelleştiği gibi zenginlik de belli bir kesimin elinde toplanmaktadır. Geline nokta eşitsiz, yaşamının oldukça zor, mutsuz ve huzursuz olduğu bir dünya profili ortaya çıkmıştır. Bu profil, distopyalara da ilham veren bir faktörler serisinin üzerinde inşa olmaktadır. Bugünün modern dünyasında zengin gelişmiş

lkelerle, fakir geri kalmış ülkeler arasındaki uçurum giderek arttığı görünmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin korunduğu, yaşam kalitesinin yüksek olduğu, daha güvenli ve huzurlu bir yaşamın olduğu toplumlar gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmaktadır.

Bugünün dünyasının sorunlarından birisi de doğal afetlerdir. Afet, Arapça kökenli bir kelimedir (Alım, 2016: 114). “Doğanın sebep olduğu yıkım” anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2024). Afetler, doğal ya da insan kaynaklı olup, bir toplumu ya da çevreyi olumsuz bir şekilde etkileyen olaylara verilen addır. Afetler, genellikle kısa sürede ortaya çıkarlar ve can ve mal kayıplarına neden olurlar. Başladıktan sonra insanların önüne geçip engelleyemediği olaylardır (Sever ve Değirmenci, 2019: 3).

Afetler, doğal ve beşer afetler olarak ikiye ayrılır (Alım, 2016: 114). Depremler, volkanik patlamalar, sel ve tsunami gibi olaylar doğal afetlerdir. Yangın, küresel ısınma, kazalar, salgınlar gibi olaylar sonucunda oluşan afetlerde beşer afetlerdir (Sever ve Değirmenci, 2019: 2).

Dolayısıyla afetler, doğal ve insan kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Afetler ister doğal sebepler sonucunda ortaya çıksın ister insan kaynaklı olsun hem tabiatı hem de insanların yaşamını olumsuz etkilemektedir. Çevresel tahribata neden oldukları gibi toplumsal sorunların ortaya çıkmasına da zemin hazırlarlar. Bugünün modern toplumlarında gelişmiş ülkeler, gelişmemiş ülkelere göre afetlerden daha az etkilenmekte ve daha az maddi kayıpla atlatmaktadırlar.

Meseleye bir başka açıdan bakıldığında, daha dikkatli bir çözümlemenin gerekliliği anlaşılmaktadır. şöyle ki, afetlerin tahripkâr etkileri de yine insani ve toplumsal faktörlerle ilişkilendirilmektedir. Sözgelimi, rneğin bir deprem ülkesi olan Türkiye’de, yaşanan ve ciddi sayılarda ölümlere neden olan onca depremin tecrübesi olarak depremler öldürmez bina öldürür denmektedir. Bu ifade binanın yapılışındaki sosyal, ekonomik ve hatta kültürel süreçlere işaret ettiği söylenebilir. Hasar alan binaların bilimsel, yönetsel, idari ölçütlere neden uymadığı konusu irdelendiğinde, ekonomik yetersizlikler, bilinçsizlik, ciddiyeysizlik gibi bina denetimlerini etkisiz hale getiren kültürel patolojiler ne çıkmaktadır. Yine fertlerin ekonomik ve eğitimsel seviyelerine işaret eden bu faktörler, sınıfsal ve eşitsizlik çözümlmelerini gündeme getiren faktörler olarak ele alınabilir.

Afetlerle beraber sıklıkla “risk” kavramı kullanılır. Toplumsal olan için “risk” kayıp olasılığını ifade eder. Kayıp durumu, afetin sonuçlarından etkilenmeye bağlı olarak

ve afetle mücadele etme kapasitesindeki kırılganlığa göre az veya çok olmaktadır. Afetlerin etkileri zamana, yere, süresine göre değişir. Öngörülemeyen veya kısmen öngörülebilir risklerin ne olduğunun bilinmesi, çevresinin belirlenmesi, etkilerinin en aza indirilmesinin mümkün olduğu tartışılmaktadır (Kalaycıoğlu, 2018: 199).

Aslında afetler, insanlığın doğanın gerçekliğini ya hiçe sayarak ya da doğa gerçekliğini bilmeden ortaya koyduğu yaşamsal etkinliklerin yine doğa tarafından mağlup edildiği durumlardır. İnsan, mücadelenin gereğini yapmadığı her durumda doğaya yenik düşmek ve afetlere maruz kalmak durumundadır.

Risk, kavramının kullanıldığı diğer bir alanda sosyolojidir. Sosyolojide risk kavramı, ilk defa sanayi toplumu tarihinin birlikte ortaya çıkmaya başlamış ve sanayi toplumunun bir parçası olarakta görülebilir. Bugünün modern dünyasında ise risk küresel bir hale gelmiştir. Bununla birlikte modern çağ, yeni bir döneme girmiştir. Beck bu dönemi, ikinci modernite olarak adlandırmaktadır. Bu dönemin olumsuz yanı, ekonomik genişlemenin ve teknolojik getirmiş olduğu risklerin kontrol edilemez duruma gelmesi nedeniyle olumsuz bir durumdur. Beck bu dönemin olumsuzluğunu ifade etmek için “risk toplumu” kavramını kullanır (Kalaycıoğlu, 2018: 199). Modernleşmenin risklerinin bir özelliği, eninde sonunda onu üreten ya da ondan fayda sağlayan herkesi etkiliyor olmasıdır. Çevresel felaketler ve radyoaktif serpinti zaman ve mekân tanımadan bütün ülkeleri etkiliyor. Artık zengin ve güçlülerin de güvende olmadığı bir dünya söz konusudur. Kâr ve mülkiyet çıkarları, sanayileşme sürecini hızlandırmıştır ancak ve çıkarlarla sistematik olarak çelişen “ekolojik değersizleşmeler” ve “mülksüzleşmeler”, modernleşmenin risklerinin tanınmasıyla ilişkilidir. Riskler, Üçüncü Dünya ülkeleri ile sanayileşmiş ülkeler arasında ve sanayileşmiş ülkelerin kendi arasında yeni uluslararası eşitsizlikler oluşturmaktadır. İnsan hayatı için zararlı olan maddelerin dolaşımının evrensel oluşu ve ulus aşırılığı karşısında, örneğin Bavyera Ormanı'nda üretilen zararlı maddenin akıbeti, ülkelerin yaptığı uluslararası anlaşmalara ve bu anlaşma kararlarına uyulmasına bağlı olabiliyor. Bu açıdan dünya, bir risk toplumdur (Beck, 2011: 27-28). Risk toplumu ise felaket toplumdur (Beck, 2011: 29,119). Beck'e (2011: 24) göre ise, henüz risk toplumunda yaşamıyoruz.

Ulrich Beck'in risk toplumu kuramından hareketle modern toplumların önemli sorunlarından biriside bilginin güvenliği sorunudur. İçinde yaşanılan dönem, bilim ve teknolojik alanda birçok yeniliklerin ve değişimlerin olduğu bir dönemdir. Bu dönem, bilgi toplumu veya bilgi çağı olarak da adlandırılmaktadır. Bilim ve teknoloji alanında

yaşanan hızlı ilerlemeler ile birlikte hayatı kolaylaştıran bilgisayar, tablet, akıllı telefonlar gibi teknolojik araç ve gereçlerin kullanımı artırmıştır. Gelişen teknoloji ve onun yaygın olarak kullanılması “aktif iletişim” ağını ortaya çıkarmıştır. Aktif iletişim ağı ile kişisel tüm bilgilerin elektronik ortama aktarımı yapılmıştır. Bilgiye ulaşım daha kolay hale gelmiştir. Ancak kişisel bilgilerin elektronik ortama aktarılması, bilginin korunması noktasında güvenlik açıklarını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle bilgi güvenliği alanında riskler, tehlikeler ve tehdit gibi sorunlar ön plana çıkmaktadır. Bugünün dünyasında insanoğlu, her alanda risklerle ve tehlikelerle karşılaşmakta ve çeşitli tehditlere maruz kalmaktadır (Koçak ve Memiş, 2018: 5-6).

Bilgi toplumu kavramı, aslında daha derinlikli bakıldığında karmaşık bir duruma işaret eden kavram olarak görülmelidir. Çünkü sınıfsal anlamdaki eşitsizlik durumları, burada da problemin daha derinleşmesine neden olmaktadır. Bir yanda daha güçlü teknolojileri kullanan üst sınıflar ve gelişmiş ülkeler, üst düzey bilgi ağıyla iktidarlarını sağlamlaştırmaktadırlar. Diğer taraftan illegal örgütlenmeler, bilgi ve bilgi güvenliğini tehdit ederek söz konusu küresel güçten pay almaya çalışmaktadırlar. Dünya nüfusunun büyük bölümünü oluşturan alt sınıflar ve az gelişmiş ülkelerin payına düşen ise, harcı alem bilgilerin çoklaştığı internet kaynaklarıyla bağımlılık yaratacak düzeyde meşgul olmak ve bilinçsiz tüketimi daha da derinleştirmektir. Bunun yanında kişisel veri güvenliğini tehdit eden bilgi çağı sorunları ile edilgen bir şekilde yüzleşmek de alt sınıfların kaderi haline gelmektedir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bilim ve teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesiyle beraber insanlar interneti yaygın bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. İnternetin yaygın bir biçimde kullanılması ile birlikte birçok kişinin, Youtube, Twitter, Facebook, MySpace vb. sosyal medya platformlarını kullanmaya başladığı görülmektedir. Bu sosyal ağlar da kullanıcılar fotoğraflarını, eğitimlerini, adreslerini, kişisel bilgilerini paylaşmaktadırlar. Kişisel bilgilerin başkalarının eline geçmesi neticesinde, bilgilerin kötü amaçlar için kullanımının önü açılmaktadır. Ayrıca sosyal medya üzerinden istismar, siber zorbalık, taciz gibi olaylarda yaşanmaktadır (Koçak ve Memiş, 2018: 6).

İnternetin hızlı bir şekilde yaygınlaşması ve sosyal medya araçlarının etkin bir şekilde kullanılması, özel hayatın gizliliğini olumsuz yönde etkilediği gibi insanların siber zorbalıklara da maruz kalmasına neden olmaktadır. Kişisel güvenlik ve kişisel bilgilerin korunması sorunu, bilgi toplumu veya bilgi çağı olarak adlandırılan bu dönemde

asında insanlığın yaşadığı temel bir kişisel hürriyet sorununa tekabül etmektedir ki bu sorun oldukça tabaka temelli olarak şekillenen ve distopik öğeleri içinde bolca barındıran bir sorun olarak görülebilir. Özellikler distopyalar da insanları kontrol etmek ve toplumsal kontrolü sağlamak için bilim ve teknolojinin etkin bir şekilde kullanıldığı görülür. Distopyalarda insanlar gelişmiş teknoloji sayesinde her yerde izlenilmekte ve takip edilmektedir. İnsanların özel yaşamları ve özgürlük alanları kısıtlanmakta ve sistemin belirlediği kuralların dışına çıkanlar da anında tespit edilmektedir. İnsan yaşamını kolaylaştırmak gibi işlevi olan teknolojinin distopik eserlerde sistemin varlığını devam etmesi için sınıfsal bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bugünün önemli sorunlarından birisi de aşırı nüfus artışı sorunudur. Nüfus, belirli bir zamanda ve sınırları belirlenmiş bir bölgede yaşayan toplam insan sayısını ifade eder (Meydan, 2016: 212).

Meydan (2016: 224), 21. yüzyılda insanlığın başını ağrıtabilecek üç problem üzerinde durur. Bu problemleri “**3P**” olarak adlandırır. Bunlar; “**P**opulation (Nüfus), **P**owerty (Yoksulluk), **P**ollution (Kirlenme)” sorunlarıdır.

Aşırı nüfus artışı, birçok sorunun temel nedeni olmaktadır. Bu sorunların başında; insanların yetersiz beslenmesi, sağlık sorunları, terör olayları, göçler, savaşlar, salgın hastalıklar ve mülteci sorunları gelmektedir (Meydan, 2016: 224).

Sevinç ve Aktuğ da, 21. yüzyılın sorunlarını; aşırı nüfus artışı, gelir dağılımı ve yoksulluk, göç, sağlık, terör, iklim değişikliği, eğitim sorunu, nükleer rekabet sorunu olarak ifade etmektedirler (2023: 17). Bu sorunlar birbiriyle bağlantılı olup biri diğerini etkilemekte ve beraberinde birçok problemin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 21. Yüzyılda dünya nüfusu sekiz milyarı geçmiştir. Birleşmiş Milletler Dünya Nüfusu Beklentileri Raporuna göre; 2100 yılına kadar dünya nüfusunun 10 milyarı geçebileceği ön görülmektedir. Birleşmiş Milletlerin yaptığı çalışmaya göre yoksulluk, göç, iklim değişikliği gibi küresel sorunların nedeninin hızlı nüfus artışıyla ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. Hammaddenin kısıtlı olması ve doğal kaynaklar hızla artan nüfusa yetecek mi? sorusunu gündeme getirmiştir. Plansız ve hızlı nüfus artışı ileride küresel sorunların daha fazla artmasına neden olacaktır (Sevinç ve Aktuğ, 2023: 27). Nüfusun fazla olması dünyanın geleceğini tehdit eden bir durum olarak görülmeye başlanmıştır (Meydan, 2016: 212).

Aşırı nüfus artışının bir sonucu da yoksulluktur. Yoksulluk; insanların yeterli gelire sahip olmaması sonucunda günlük temel ihtiyaçlarının bir kısmını veya tamamını karşılayabilecek durumda olmaması durumudur. Yoksulluk ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre farklılık göstermektedir. Bu farklılığa coğrafi etmenler, siyasi, kültürel ve ekonomi gibi birçok faktör neden olmaktadır (Sevinç ve Aktuğ, 2023: 18). Yoksullukla beraber ortaya çıkan diğer bir sorunda göç olgusudur. Küresel göç istatistiklere göre göçlerin birçoğunun siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Göçmenler başka ülkelere hayatlarını riske ederek daha iyi bir yaşam, eğitim ve sağlık imkânları ve iş bulmak ümidiyle göç etmektedirler (Sevinç ve Aktuğ, 2023: 22).

Nüfus artışı, nüfusun dünya üzerinde ve ülkeler bazında düzensiz dağılımı, göç olgusu ve lüks tüketim alışkanlıkları beraberinde; asayiş problemleri, çevre kirliliği ve katı atık, gürültü kirliliği, trafik, alt yapı yetersizliği, ulaşım sistemlerinin yetersizliği, insan ruh sağlığının bozulması sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Nüfus artışı ve lüks tüketim birçok olayı etkilemekte ve sorunları artırmaktadır. Nüfusun artışıyla birlikte, kaynakların kullanımı, verimli arazilerin kullanımı, çatışmalara sebep olmakta ve savaşlar çıkmaktadır. Bu çatışmalar, göçleri, sığınmacı sorununu meydana getirmekte, şehirlerin ya da yerleşim birimlerinde aşırı insan sayısına ulaşılmasına neden olmaktadır. İnsanoğlu, ilk önce kendi türüne zarar vermeye sonra doğaya ve ekosisteme zarar vermeye başlamıştır (Meydan, 2016: 234).

Nüfus ile ilgili demografik problemlerin iki yönü olduğu düşünülebilir. Bu iki yön de tahmin edilebileceği gibi eşitsizlik temelinde ortaya çıkmaktadır. Bir yanda refah ülkelerinin orta sınıflarını da kapsayan modernist, konformist dünya görüşüne bağlı düşük doğurganlık seviyesiyle örtüşen eğilim diğer yanda ise geleneksel toplumların neredeyse toplumun büyük çoğunluğunu karakterize eden alt sınıflarına özgü yüksek doğurganlıkla örtüşen bir nüfus patlaması eğilimi. Bu denklem hatta daha doğru bir ifade ile eşitsizlik, bugünün dünyasının çok önemli sorunları olan beyin göçü, ucuz işgücü göçü, göçmen ve insan kaçakçılığı, organ ticareti ve mafyası gibi sorunları da tetikleyen bir eşitsizlik olarak görülmelidir. Ve altsınıflara ve geleneksel toplumlara özgü olan bu demografik eğilim düşük ekonomik, eğitim ve kültür seviyesi ile örtüşmekte ve oldukça sınıfsal bir görüngüdür. Huxley'nin (2018) "Cesur Yeni Dünya" adlı eserindeki, istenilen karakteristiğe sahip olan bireylerin önceden kuluçka süreçleriyle belirlenmesine yönelik toplumsal demografik düzenlemeler, yukarıda sözü edilen sınıfsal, politik ve ekonomik problemlere örnek teşkil edecek biçimdedir.

Son yıllarda özellikle bilgi ve iletişim teknoloji alanındaki ilerlemeler ile bilgi ve teknolojinin yaygın olarak kullanılması küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Küreselleşme sürecine paralel olarak modern dünyanın yaşadığı sorunlar, bu aşamada küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunları da eklenmiş, sorunlar küresel ölçekli dev sorunlar haline gelmiştir.

Küreselleşmenin Fransızca karşılığı “mondialisation”dır. Küreselleşme, bütün insanların tek bir dünyada yaşadığına gönderme yapan bir kavramdır. Küreselleşme, ekonomik boyutu olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel boyutları da olan bir olgudur (Giddens, 2000: 23). Çok boyutlu bir kavram olması ve farklı bakış açıları nedeniyle küreselleşmenin tam bir tanımını yapmak kolay değildir. Küreselleşmeye, ekonomik açıdan bakıldığında, ulus aşırı dünya ölçekli şirketlerin yine dünya üzerindeki hâkimiyetleri anlaşılırken, kültürel anlamda ise “homojenleşme ya da farklılık” ile ilişkilendirilmektedir. Kültürel olarak, dünya çapında tüketim kültürünün gelişmesi ayrıca insanların, kültürlerin, eşyaların uluslararası alanda sınırlar olmadan serbest bir şekilde hareketidir (Kızılay, 2019: 22).

Küreselleşme; mal, hizmet ve sermaye hareketliliğinin artması sonucunda devletlerin ekonomik olarak bütünleşmesi ve ulusal ekonomilerin dünya piyasalarına girmesiyle birlikte dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan birçok toplumun ve devletlerin birbiriyle olan iletişim ve etkileşimlerinin artması ve devletlerin birbirlerine bağımlı hale gelmesi olarak açıklanabilir (Kıvılcım, 2013: 221). Küreselleşme, yeni bir dünya düzenini ifade eder ve bu kavram bir anlamda dünya ekonomisini tek bir çatı altında olmaya iten iktisadi sürece gönderme yapar (Yıldırım, 1997: 175). Küreselleşme denildiğinde, ilk olarak akla bilginin ve haberleşmenin dünya çapında yaygınlaşması gelir. Aslında yapılanların arkasında “üretim” ve “ekonomi” vardır (Onat, 2002: 37).

Küreselleşme, son yılların çok kullanılan moda kavramıdır. Küreselleşme, “şeylerin kontrolden çıkması” durumudur ki, bu anlamıyla yeni olduğu gibi aynı zamanda rahatsız edici bir durumdur. Küreselleşmenin en derin anlamı ise; dünya sorunlarının belirsizliği, ele avuca sığmazlığı ve kendi başına buyruk doğasıdır. Küreselleşmenin bir merkezi ve kontrol masasının olmadığı gibi, bir yönetim kurulu ve idari bürosu da yoktur. Bu tanımdan hareketle, Jowitt, küreselleşmeyi “yenidünya düzensizliği” olarak adlandırır (Bauman, 2012: 64).

Onat (2002: 37) ise küreselleşmeyi, Jowitt'ten farklı olarak, “Yeni Dünya Düzeni” olarak görür. Bu yenedünya düzeni, genelde Batı, özelde ise Amerika'nın her alanlarda egemenliklerinin kalıcılığını sürdürebilmek için düşünülmüş bir yapılanma şeklidir. Başka bir ifadeyle, Amerikan kültür unsurlarının dünya genelinde yayılmasıdır. Bu durumun, modernitenin yeni bir safhası olarak “dünyanın modern kültüre göre yapılandırılması” olarak algılanması da imkân dâhilindedir.

Görüldüğü gibi küreselleşmeye olumluluk ya da olumsuzluk atfedilen farklı görüşler mevcuttur. Bu anlamda küreselleşmenin, üzerinde herkesin mutabık olacağı olgusal değişimlere tekabül ettiğini söylemek mümkünse de, daha özcü ve değer yüklü değerlendirmeler noktasında ideolojik bir itilafın ortaya çıktığını ifade etmek de mümkündür. Bu anlamda kimi görüşlere göre küreselleşme yeni ve oldukça albenili bir dünya durumunu ifade etmektedir. Ancak buna karşın, çok daha akliselim, ayakları yere basan ve haklı bir takım eleştirilere dayanan bazı görüşlere göre küreselleşme zaten öncesinde de problemlili olan dünyanın sanki problemleri aşılmış sorunsuz bir yeni düzenmişçesine manipülatif bir biçimde kitlelere dikte edildiği, empoze edildiği yönünde görüşler de mevcuttur. Bauman'ın yukarıdaki eleştirel ifadelerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Bu noktada ifade etmek gerekirse, özellikle küreselleşme söylemlerinin eleştirel bir okumasını yapan görüşler, küreselleşme ile zaten var olan sınıfsal ve toplumsal eşitsizliklerin daha da derinleştiği bir dünya durumuna işaret etmektedirler. Küreselleşme bir anlamda bu eşitsizliklerin sürmesini sağlamak için yeniden sunulmuş bir hileli yönlendirme olarak görülebilir.

Cezayirli'ye (2004: 30,53) göre küreselleşme, bugünün dünyasında ülkelerin ekonomik, çevresel, siyasal ve kültürel olarak birbirine yaklaşması, ulaşım ve haberleşme ile birlikte ülkeler arasında iletişim bağlantılarının artması sebebiyle dünyanın küçülmesidir. Küreselleşme, ekonomi, iletişim, politika, sanat, kültür gibi pek çok alanda gerçekleşmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesinin etkisiyle birbirinden bağımsızmış gibi görünen, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların aslında bütünü bir parçası olduğunun anlaşılmasını ifade eder. Bu anlamda, toplumlar arasında gerçekleşen yeni bir toplumsallaşma şekli, Cezayirli'nin tabiriyle “toplumların toplumsallaşması” olarak ifade edilebilir.

Küreselleşmenin hızlı bir şekilde etkisini göstermesi olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Küreselleşme ile birlikte küçülen dünyada ortaya çıkan olumsuzluklar herkesi ilgilendirmektedir. Sonuçta dünyanın herhangi bir yerinde çevrenin görebileceği zararlar, dünya üzerinde yaşayan herkesi etkilemektedir. Dünya kaynakları sınırlıdır dolayısıyla tükenbilir olan kaynaklarının savurgan bir şekilde kullanılması her insanı etkilemektedir. Fosil yakıtların tükeniyor olması, enerji gereksinimini bu kaynak ile karşılayan ülkelerin üretimini olumsuz etkilemektedir. Bu durum sadece belli ülke ekonomilerini değil dünya ekonomisini etkilemektedir (Cezayirli, 2004: 54). Küreselleşme süreci en genel anlamıyla, toplumların karşılıklı ilişkisini veya etkileşimini ifade etmektedir. Küreselleşme süreci ile beraber, Batı ile Doğu'nun karşılıklı olarak etkileşim içine girmesi ve birbirlerini etkilemeleri sonucunda melez bir durum ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin dünya üzerinde yaygınlaşmasıyla, küreselleşmenin beraberinde getirdiği kapitalizm ise insanlarda hayal kırıklığına neden olmuştur (Kızılay, 2019: 23).

Küreselleşme, tek kutuplu bir dünya düzeninin oluşumuna sebep olmaktadır. Üretim, para ve zenginlik gelişmiş ülkelerdeki belirli bir kesimin elinde toplanmasına neden olmuştur. Dünya, iki kısma ayrılmıştır; zenginler ve yoksullar. Eskiden, “uygarlaştırma” diye gerçekleştirilen sömürü faaliyetinin, şimdi, hissettirmeden küreselleşme eliyle gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Küreselleşme ile birlikte, teknolojinin getirdiği sorunlar ortaya çıkmaktadır. Çevre kirliliği, teknolojik bağımlılık, yüz yüze gerçekleşen iletişimin önemini yitirmesi, insan hakları ihlalleri, insanlar arasındaki güven bunalımı, ülkelerin silahlanma yarışı gibi sorunlar artık bölgesel olmaktan çıkmıştır. Bu problemler insanlığın geleceğini tehdit edecek küresel bir problem haline gelmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle terör ve şiddet olayları yaygınlaşmış ve küresel bir boyut kazanmıştır (Onat, 2002: 40).

Küreselleşme, sonuçları bakımından tamamen hayırlı olmadığı gibi tarafsızda değildir. Küreselleşme, Avrupa ve Kuzey Amerika dışında yaşayan birçok insan tarafından, rahatsız edici bir şekilde Batılılaştırma (belki şimdi küresel hâkimiyetinden dolayı ABD olduğu için, Amerikanlaştırma da denilebilir) damgası taşımaktadır (Giddens, 2000: 26).

Kimilerine göre, küreselleşme, çok az bir azınlığın refah içinde yaşadığı ve hızla ilerlediği, çoğunluğun ise sefaletle mahkûm edildiği dünya yaratmıştır. Bu dünya kazananlar ve kaybedenler dünyasıdır. Küreselleşme ile birlikte eşitsizlik yayılmıştır.

Ekolojik riskler dünya toplumunun en ciddi problemi haline gelmiştir. Küreselleşme, yaşamı ve çevreyi değiştiren ve yaşantıda tesadüfen ortaya çıkan bir olgu değildir (Giddens, 2000: 27-28,31).

Küreselleşme, oldukça iyimser çözümlemelerin dışında, eşitsizlik, sömürü, baskı ve zulüm olarak kodlayan yorumların ağırlık kazandığı bir konu haline gelmiştir. Distopik edebiyatta resmedilen, teknolojisi ve bu anlamda denetimi sert olan dünya imajı, adeta küreselleşmenin gündeme getirdiği fiili dünya durumu ile neredeyse reel hale gelmiştir.

Küreselleşmenin diğer bir olumsuz sonucu alt kesimlerin ekonomik alandaki gelişmeden yeterince yararlanamamasıdır. Bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan her ülkede görülmektedir. Sonuçta toplumda gerginlikler artmıştır. Küreselleşme sonucunda birçok ülkede sosyal ve ekonomik durum iyiye gitmemiş, tam tersine gelir dağılımı giderek bozulmuştur. Gelir dağılımındaki uçurumun artması neticesinde toplumsal huzur bozulmaya başlamıştır. Dolayısıyla “küreselleşme, dünya genelinde toplumsal, ekonomik, kültürel ve çevresel alanda yeni riskler yaratan ve var olan riskleri de daha fazla artıran bir süreç olarak görülebilir” (Kılıç, 2014: 32-33).

Küreselleşme insanların yeryüzündeki durumunu, konumunu, pozisyonunu da etkilemektedir. Özellikle son yüzyıl içinde kentlere doğru bir hareketlilik söz konusudur. Çok fazla insan kentlerde yaşamak için bulundukları kırsal yerleşim yerlerinden ayrılmaktadır. Özellikle bu süreçte küreselleşmenin ekonomik görüntüsü olan metropolleşme güçlendirmiştir. Mega kentler dışındaki yerlerde nüfus giderek azalmaktadır. Sonuçta mega kentler büyüyerek beraberinde birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Yıldırım, 2018: 2145).

Küreselleşmeyle birlikte dünya ekonomisi hızlı bir şekilde büyümeye başlamıştır. Büyümeye paralel olarak gelişmiş ülkeler, Çin ve Hindistan, gelişmekte olan ülkeler büyük miktarda kaynak istemeye başlamışlardır. Kaynak isteği, doğal kaynakların nasıl kullanılması ve korunması gereken sorununu da gündeme getirmektedir. Bugün dünya, çözmek zorunda olduğu iki temel sorun ile karşı karşıyadır. Bu sorunlar, “yenilenemeyen kaynakların tüketim hızı” ve “yenilenebilir kaynakların korunması” sorunudur. Gelecek nesillere yaşanabilir ve güzel bir dünya bırakılması isteniyorsa bu iki sorunun çözülmesi gerekmektedir. Bu konu, bugünkü yetişkin nesillerin en önemli görev ve sorumluluklarından biri olmalıdır (Kılıç, 2014: 36-37).

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Yıldırım'a (2017: 648) göre, dünya bugün bir kargaşa içerisinde. İnsanlar için endişe kaynağı olan, dünya siyasetinde söz sahibi olan ülkelerin vazgeçmediği savaşa olan ilgileri ve çıkar mücadeleleri ve bu yaptıklarını da doğru ve haklı göstermeye çalışmaları içinde bulunan dünyanın temel bir karakteristiğidir.

Modern dünyanın sorunlarının giderek artmaktadır. Bunun için dünya sorunları hakkında insanları bilinçlendirme noktasında eğitim verilmesi önemli bir hale getirmektedir. Çünkü birçok küresel probleminin nedeni sorumsuzca ve bilinçsizce hareket eden insan eylemleridir. Dünya sorunlarına karşı duyarlı olmak, sorunların ne olduğunu bilmek ve sorunların çözümüne yönelik bir bilinç oluşturmak gerekmektedir. Bunun için de birçok konu hakkında bilgi sahibi olan, problemlere karşı duyarlı, çözüme katkı sağlayan, sorumluluk sahibi olan bireylerin yetiştirilmesinin gerekliliği öne çıkmaktadır. Dolayısıyla öğrencilere dünya sorunları eğitimi verilmelidir. Bu eğitimin hedeflerine yönelik programlar, okul öncesinden başlayıp, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretime kadar örgün eğitimin her kademesinde planlı bir şekilde verilerek ve evrensel bir bakış açısı oluşturulmalıdır (Demirkaya, 2016: 13).

Böylelikle daha insani ve makul birey beklentilerini karşılayabilen düzenli bir toplum yaşamını inşa etmek mümkün olacaktır. Elbette farklılıklar, eşitsizlikler, sınıfsal sorunlar var olmaya devam edecektir. Ancak sözü edilen ve insan onuruna yaraşır bir eylem stratejisi ile bu sorunların baskılanması, kabul edilebilir bir seviyenin üzerine çıkmasına engel olmak mümkün olabilir. Ütopik düşüncelerin gerçekleşmesinin mümkün görünmüyor olması karşısında, en azından insanlığı distopik kötü toplumsal vasatlardan korumaya yönelik bir farkındalığın oldukça değerli olduğunu ifade etmek gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİDE VE DİSTOPYALARDA TABAKALAŞMA YAKLAŞIMLARI

Bu bölümde tabakalaşma ile ilgili temel kavramlar ele alınacak, toplumsal tabakalaşma türlerine, tabakalaşmanın tarihsel gelişimine ve tabakalaşma kuramlarına değinilecektir.

1. SOSYOLOJİDE TABAKALAŞMA KAVRAMI

Sosyolojide tabakalaşma, “insan grupları arasında, toplumsal süreçlerle ilişkilerin maksat dışı sonuçlarından kaynaklanan sistematik eşitsizlikleri inceleyen araştırmalar için kullanılmaktadır” (Marshall, 1999: 710). Bozkurt ise tabakalaşmayı, insanların aynı imkânlarla ulaşamaması ve bu imkânlardan faydalanamaması sonucunda toplumun tabakalara bölünmesidir şeklinde tanımlar (2011: 194). Dolayısıyla sosyologlar, toplumdaki gruplar ve bireyler arasında bir eşitsizlik olduğunu ve var olan eşitsizlikleri açıklamak için de toplumsal tabakalaşma terimini kullanırlar. Böylece, tabakalaşma, farklı insan grupları arasındaki yapısal eşitsizlikler olarak ifade edilebilir. Tabakalaşma denilince, ilk akla gelen varlık veya mülke sahip olma durumudur. Tabakalaşma, aslında cinsiyet, yaş, din veya askeri rütbe gibi insanlar arasındaki farklı özellikler sebebiyle de ortaya çıkan bir yapılanmayı ifade eder (Giddens, 2012b: 340). Diğer bir deyişle tabakalaşma, farklı sosyal grupların hiyerarşisi anlamına gelir. Ekonomik, sosyal ya da kültürel açıdan ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin çözümlemelerini içerir (Battero, 2005 akt. Yanıklar, 2016: 29). Sunar, eşitlik düşüncesini savunan modern toplumun kendisinin aslında eşitsizlikler üzerine kurulduğunu ifade eder (2016: 1). Bu eşitsizlikler toplumda tabakalamaların oluşumuna da zemin hazırlar.

Waters’a göre tabakalaşma terimi iki anlama işaret eder. En genel olarak tabakalaşma, jeolojideki tabakalar gibi toplumun da hiyerarşilere göre düzenlenmiş tabakalara bölünmüş olduğunu, yani eşitsizlik durumunu işaret eder. Genel olarak ise bir tabakalaşma sisteminin, statü (kültürel farklılıklar) ya da sınıf (ekonomik farklılıklar) üzerinde oluştuğu düşüncesidir (2008: 480). Weber’de (1993: 187) tabakalaşmanın onura ve statü gruplarının kendilerine özgü hayat tarzlarına göre belirlendiğini savunur. Varlıklı olmak, ekonomik güce sahip olmak insanlara belli bir hayat tarzı sağlar ama aynı onuru sağlamaz. Sağlamış olsaydı, statü düzeni temelden sarsılırdı. Statü onuru eşit olduğunda, mülkiyet sadece bireylere ek bir güç verir.

Giddens (2012b: 340) ise tabakalaşmayı, kayaların jeolojik katmanlarına benzetir. Toplumdaki bireyleri hiyerarşik olarak, tabana yakın az ayrıcalıklı olanlar ve tavanda daha fazla ayrıcalığa sahip olanlar şeklinde katmanlara ayrılmış olarak görür. İnsan toplulukların toplayıcılık ve avcılık yaptığı ilk dönemlerinde zenginliğin ve paylaşılmış kaynakların çok az olması nedeniyle tabakalaşma çok azdır. Tarım toplumuna geçiş ile beraber tabakalar belirginleşmeye başlar. Tarımsal üretim ve tarımın gelişmesi zenginlerin sayısını artırmakta ve bu durum toplumsal tabakalaşmayı daha da derinleştirmektedir. Tarım toplumlarında toplumsal tabakalaşma, alt katmanda birçok insanın yer aldığı, yukarı doğru gittikçe insan sayısının azaldığı bir piramidi andırır. Sanayi ve sanayi sonrası toplumları ise aşırı derece karmaşık bir yapıya sahiptir. Toplumsal tabakalaşmalarına bakıldığında, tavanda çok az sayıda insanın, ortada ve ortanın alt kısmında çok fazla sayıda insanın bulunduğu, az sayıda insanın ise tabanda yer aldığı görülmektedir.

Tabakalaşma, tarihsel süreçte toplumlar arasında farklı şekillerde görülür. Tarihi süreç içerisinde görülen kölelik, kast ve feodal sistem gibi geleneksel tabakalaşma modellerinde, tabakalar arasında bariz farklar olduğunu, hatta geleneksel tabakalaşma modellerinde tabakalar arasındaki farkların hukuken kabul edildiği bilinmektedir. Modern toplumlar ise, tabakaların varlığı hukuksal olarak kabul edilmese de, gerçekte var olan ancak sınırları tam olarak çizilmemiş, belirsiz şekillerde var olan bir durumdur. İnsanlar hayat tarzları, yeme-içme alışkanlıkları, giyim-kuşam tarzı, katıldıkları sportif faaliyetler gibi birçok konuda farklılık göstermektedir. Bu farklılıkları yaşantımızın her alanında görmek mümkündür. Bu farklı eğilimler, tabaka farklılıklarını belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır (Yüksel, 2016: 417). Bugünün toplumsal yapısında, farklılıkların daha çok arttığı, toplumların homojen bir yapı olmaktan çıkıp heterojen bir yapıya büründüğü görülmektedir. Toplum ne kadar heterojen bir yapıya sahipse ve karmaşılaşıyorsa ayrıca ne kadar tüketim toplumuysa tabakalaşmalarda o toplumlar daha belirgin hale gelmektedir. Toplum karmaşık bir yapıya bürünürse bu duruma paralel olarak toplumsal statü konumları da çoğalmaktadır (Yüksel, 2016: 419). Akkoç (2019b: 14), tüketim toplumlarında insanların birbirlerini, ne kadar ve hangi marka ürünleri tüketiyor gibi sorularla değerlendirdiklerini belirtir. Tüketim süreçlerindeki bu çeşitlilik, insanların toplumda kendilerini tanımlamalarını da sağlar. Toplumsal yaşamda artık insanları sahip oldukları ve tükettikleri ürünler ile kullandıkları markalarla, hiyerarşik

olarak yukarıdan aşağıya doğru sıralayan bir anlayışın ortaya çıkmaya başladığının görüldüğünü ifade eder.

1.1. TABAKALAŞMA İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1.1. Toplumsal Tabakalaşma

Toplumsal tabakalaşma, “bir toplumdaki gruplar veya tabakalar arasındaki hiyerarşik düzeni ifade etmek” için kullanılır (Bottomore, 2018: 15). Diğer bir ifadeyle toplumsal tabakalaşma, toplumda ki insanların hiyerarşik olarak sıralanmasıdır (Bozkurt, 2011: 194).

Turner (1997: 31) ise toplumsal tabakalaşmayı; saygınlık, statü ve zenginlik gibi bir takım ölçütler sonucunda ortaya çıkan toplumsal farklılaşma olarak görür. Ona göre toplumsal tabakalaşma, saygınlık ve zenginliklerin temel alınmasıyla oluşturulmuş bir derecelenme düzenini gerektirir.

Genel olarak toplumsal tabakalaşma; “otorite, prestij, statü ve güce göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik olarak sınırlanması” olarak açıklanabilir. Dolayısıyla toplumsal tabakalaşma için, “toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin oluşum süreci” diyebiliriz. Toplumsal tabakalaşmanın en kısa tanımını ise “toplumsal eşitsizliklerin üretim ve yeniden üretim süreci” olduğu ifade edilebilir (İnce, 2017: 295). İnsanların doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı bir takım özellikler nedeniyle birbirlerinden farklılıklar göstermektedirler. İnsanlar arasındaki bu farklılıklar birbirleri arasında eşitsizliğe neden olmaktadır. Bu eşitsizlik durumu hiyerarşik bir yapılanmayı oluşturmaktadır.

Fichter’e göre ise toplumsal tabakalaşma, içinde insanların yer aldığı ve yerleştirildiği yatay bir tabakaya işaret eder. Toplumsal bir varlık olan her bireyi diğerlerinden farklı kılan özellikleri olsa da yine de bireylerin birbirlerine benzeyen yönleri vardır. Bu benzerlikler bireylerin tabakalanmış kategorilere ayrılmaları ve tabakalara yerleştirilmelerini mümkün hale getirir. Statü açısından bakıldığında her grubun, sınıf açısından da her toplumun tabakalanmış olduğunu görülür. Bundan dolayı toplumsal hayatta tabakalaşma, evrensel bir olgudur. Bir grupta lider, aktif ve pasif üyeler vardır. Her sosyal grupta birincil ve ikincil statüler bulunur. Dolayısıyla ideal, sınıfsız bir toplumun oluşması mümkün gözükmediği gibi sınıfsız bir toplum, gerçek dışı ve imkânsızdır. Toplumsal tabakalaşma, karmaşık yapıyı içermektedir. Tabakalaşmanın anlaşılabilmesi için sosyal statü ölçütlerinin analizi önemlidir. Toplumsal tabakalaşma

kavramını zengin-yoksul, işçi-işveren, sahip olan-sahip olmayan gibi farklılaştırmalar yaparak açıklamak ve bu haliyle bırakmak yeterli bir açıklama olacaktır. Toplumsal tabakalaşma da kişilerin mal varlıklarının ve gelirlerinin çokluğu veya azlığı geçerli birer ölçütmüş gibi görülebilir ancak servetin ve gelirin, kişinin sosyal sınıfının belirlenmesinde tek faktör olarak görülmesi doğru olmayacaktır (2001: 38). Burada anlaşılaçağı üzere, tabakalar sadece ekonomik faktöre göre değil, birden fazla faktörler serisine göre belirginleşen yapısal unsurlardır.

Sosyologlar, kölelik, kast, zümre, sosyal sınıf ve statü grubu olarak farklı tabakalaşma biçimleri tespit etmişlerdir. Bu toplumsal tabakalaşma tipleri birçok öğeden oluşur ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Tabakalaşma tiplerinden sınıflar ve statü grupları daha kolay tanımlanabilir, açıklanabilir ve sınırları belirgin olsa da kölelik, kast ve zümre tabakalaşma tipleri için aynı şeyleri söyleyemeyiz. Kölelik, kast ve zümrelerin temeli ve özellikleri konusunda da hala çözüme kavuşturulmamış birçok soru vardır. Ancak toplumsal tabakalaşmanın özellikleri üzerinde uzlaşılan noktalar bulunur. Birincisi, tabakalar doğal ve değişmez değildir, aksine insanın ortaya koyduğu bir üründür ve toplumsal tabakalar tarihsel süreç içerisinde değişime uğrarlar (Bottomore, 2018: 15). İkincisi, modern sosyal sınıflar, önemli ölçüde iktisadi gruplardan oluşmuşlardır. Kastların veya feodal zümrelerin böyle bir durumu söz konusu değildir. Modern sosyal sınıflar özel bir hukuki kuralla veya dinsel kuralla oluşturulmadıkları gibi bu kurallarla desteklenmezler. Bireye belirli bir sosyal sınıfın üyesi olmak herhangi bir ayrıcalık sağlamaz. Bundan dolayı sosyal sınıflar arasındaki sınırlar daha az kesinlik ve netlik söz konusudur. Toplumda burjuvazi ve işçi sınıfına mensup olan bireyler kolayca tespit edilebiliyor. Ancak orta sınıfın sınırlarını tam olarak saptamak güç olduğu gibi bireylerin mensubiyetinin tam olarak belirlenemediğı birçok ara tabakalarda bulunmaktadır (Bottomore, 2018: 17).

Macionis'e göre toplumsal tabakalaşmanın dört temel ilkesi vardır. Bu ilkeler aşağıda belirtilmiştir (Macionis, 1997 akt. Bozkurt, 2011: 194-195).

1) "Toplumsal tabakalaşma, bireysel farklılıkların basit bir yansıması değil, toplumun bir özelliğidir." Endüstri toplumlarında insanlar, statülerini, kişisel yeteneklerine ve çalışmalarına bağlı elde ederler. İnsanın kendi kaderini oluşturmada etkisinin çok fazla olduğunu savunurlar. Zengin ailede doğan çocuklar, yoksul aile çocuklarından daha iyi bir yaşam olanaklarına sahip olacaktır. Bundan dolayı zenginler ve yoksullar, toplumsal

tabakalaşmanın oluşumundan sorumlu değildirler. Sistem hem zenginin hem de yoksulun yaşamını şekillendirmektedir.

2) “Toplumsal tabakalaşma kuşaklar arasında devam eder.” Bazı toplumlarda aileler, statülerini kendi çocuklarına devrederler. Bundan dolayı ailelerin eşitsizlik durumu değişime uğramadan kuşaktan kuşağa aktarılacak diğer aile bireylerine aktarılır. Sanayi toplumlarında ise bireylerin toplumsal hareketliliğin serbest olması sonucu olarak üst konumlara çıktığı görülür. Ancak toplumsal hareketlilik aşağıya doğru olabildiği gibi yukarıya doğru da olabilmektedir. Sosyologların bir kısmı insanların birçoğunun statüsünün hayat boyunca aynı kaldığını iddia ederler.

3) “Toplumsal tabakalaşma evrensel, fakat değişebilir.” Toplumsal tabakalaşma bir topluluğa özgü değildir, her toplumda bulunan bir olgudur. Ancak eşitsizliğe neden olan faktörler toplumlar bazında değişiklik gösterebilir. Teknolojinin gelişmediği toplumlarda farklılaşmalar azdır. Bu toplumlarda farklılaşmaları yaş ve cinsiyeti oluşturur. Endüstrileşme toplumsal hareketliliği etkiler, toplumsal eşitsizliğin bazı türlerini azaltır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, kimlerin neyi üreteceği bellidir.

4) “Toplumsal tabakalaşma sadece eşitsizlikleri değil, inançları da ihtiva eder.” Eşitsizlik sisteminde, insanların bazıları diğerlerine göre daha fazla ayrıcalıklıdır, aynı zamanda bazı düzenlemelerde bu durum adil olarak tanımlanır. Eşitsizliğin ölçütü toplumdan topluma değişiklik gösterir. Böylece toplumsal eşitsizlik meşru hale gelir. Dolayısıyla bütün toplumlarda ayrıcalıklı insanlar toplumsal tabakalaşmaya destek verir.

1.1.2. Sınıf

Tabakalaşma konusunda ele alınması gereken diğer bir kavram “sınıf” kavramıdır. Sınıf, sosyolojinin ele aldığı bir kavram olmakla birlikte, siyaset bilimi ve mantık gibi bilim dallarının da konusu olan bir kavramdır. Sosyoloji açısından, sınıf, bir toplumda aynı görevi yerine getiren, konumları aynı olan, çıkar birlikteliği olup aynı durumda olan insan gruplarının her birini ifade eder. Dolayısıyla yaşam düzeyi aynı olan, ortak bir kültür, ortak ekonomik çıkar ve bu ortaklığın yarattığı özel ilişkilerin tamamı bir sınıf meydana getirir (Cevizci, 1999: 773; Akarsu, 1975: 149). Aynı ekonomik koşullar ve ilişkilerle birbirine bağlı olanların oluşturdukları tabakalar sınıfı oluşturur (Akarsu, 1975: 149). Sınıfların oluşmasında aynı özelliklere ve niteliklere sahip olmak veya ortak bir kültür, benzer ekonomik koşullar ve ekonomik çıkarların etkili olduğu sonucunu çıkarılabilir.

Ülken, sınıf kavramını geniş bir açıdan ele alarak tanımlar. Ona göre sınıf, meslekte, eğitim seviyesinde, ahlâkî tavırda, tüketimin niceliği ve niteliğinde, mesleğin gelirinde, siyasî ve dinî görüşte birbirlerini eşit gibi gören ve aynı soydan gelmeyen kişilerin oluşturduğu tabaka veya derecedir (1969: 256). Ülken sınıf tanımının içerisine benzer ahlaki davranışları, dini ve siyasi benzerlikleri, aynı soydan olmama gibi özellikleri de eklemiştir.

Giddens ve Sutton'a (2018: 177) göre sınıf, eşitsizlikleri içermekte olup, geniş sosyal gruplar içerisinde oluşmaktadır. Bu geniş sosyal gruplar içerisinde kişilerin mesleğine, mal-mülk sahipliğine ya da yaşam tarzına bağlı yaptıkları seçimlere göre oluşan ekonomik statülerini ifade eder.

Sosyologlar, tabaka ve sınıf kavramlarını birbirlerinin yerine kullandıkları gibi bazen de farklı anlamlara gelecek şekillerde de kullanılmışlardır. Kimi sosyologların sınıfı tabakaları içine alacak şekilde kullanmış, kimi sosyologlar ise tabakanın evrensel olmasına karşın, sınıfı ise tabakanın özel bir formu olarak görmüştür (Arslantürk ve Amman, 2001: 357). R. Bierstedt, tabaka ve sınıfı eşanlamlı olarak kullanmış ve iki kavramı bir ve aynı olarak kabul etmektedir (Bierstedt, 1963; Kemerlioğlu, 1990 akt. Arslantürk ve Amman, 2001: 357). M. Duverger gibi Marksist sosyologlar ise tabakaları sınıf içindeki farklılıklar olarak görür (Duvarger, 1975 akt. Arslantürk ve Amman, 2001: 358). Tabakaları evrensel gören sosyologlar ise sınıfları tarihin belli dönemlerinde ortaya çıkan toplumsal yapılar olarak görürler. Nasıl ki tabakalaşma sistemlerinden kölelik ve kast sistemi bazı toplumlarda ve belli dönemlerde ortaya çıkmışsa, sınıf sistemi de Batı Avrupa'da sanayileşme sürecinde ortaya çıkmış bir tabakalaşma türüdür. Dolayısıyla sınıf sistemi her toplumun tabakalaşma modeli olmayıp, Batı Avrupa'nın toplumsal gerçeğini oluşturmaktadır (Arslantürk ve Amman, 2001: 358).

1.1.3. Toplumsal Eşitsizlik

Toplumsal eşitsizlik kavramı da tabakalaşma konusu ile birlikte ele alınması gereken bir kavramdır. Bireyler ve gruplar arasındaki eşitsizlikler ve farklılıklar, toplumsal tabakaların ortaya çıkmasını etkilemektedir. Dolayısıyla eşitsizlik, toplumsal farklılaşma ve tabakalaşmayı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Toplumsal eşitsizlik, toplumsal sınıflaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve bireylerin toplumsal konumları arasında ortaya çıkan ayrılıkları ifade eder (Ozankaya, 1975: 98). Eşitsizlik, toplum içinde yer alan gruplar ya da gruplar içinde yer alan bireylere

eşit olmayan ödül ve fırsat gibi bir takım olanakların sunulmasını karşılayan terimdir (Marshall, 1999: 210). Buna göre sosyal eşitsizlik, “fırsatlar, ödüller ve iktidarın bireyler, haneler ve gruplar arasında eşit olmayan dağılımı”dır. “Kim ne yapıyor / yapabiliyor?” ve “kim neyi elde ediyor?” soruları toplumsal eşitsizliklerin görülmesini sağlar. İlk soru fırsatlarda eşitsizlik ikinci soruda sonuçlarda eşitsizlik ile ilgilidir (Manza, 2020 akt. Önür, 2022: 280). Önür (2022: 284) ise sosyal eşitsizliğin, kalıtım yoluyla gelen biyolojik faktörlerin belirlemediğini insanları sosyal nedenlere bağlı olarak seçme özgürlüklerindeki farklılıktan kaynaklandığını belirtir.

Turner’a (1997: 58) göre eşitsizlik; “toplumsal grupları, toplumsal tabakaları ve toplumsal sınıfları niteleyen bir ilişkiler dizisidir.” Eşitsizlik, bireylerin toplumsal yapı içindeki konumları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dört tip eşitsizlikten söz edilmektedir. İlki, doğal niteliklerden kaynaklanan farklılıklardır. Örneğin göz rengi. İkincisi, doğal derecelendirmeye dayalı olarak ortaya çıkan farklılıklardır (bireysel yetenekler veya zekâ). Üçüncüsü, konumların toplumsal farklılaşması neticesinde ortaya çıkan farklılıklar (emekteki iş bölümü gibi). Dördüncüsü ise, bireylerin saygınlıklarına ve zenginliklerine bağlı derecelenip sıralanmasını içeren toplumsal tabakalaşmadır (Dahrendorf, 1962; Turner, 2020 akt. Önür, 2022: 280).

Eşitsizlik, bütün toplumda varlığını hissettiren ve görülen, kaçınılmaz bir olgudur. Gelir ve servet eşitsizliğinin çok yoğun ve çok fazla görüldüğü kapitalist toplumlarda da, piyasanın devlet eliyle belirlendiği modern sosyalist toplumlarda da görülür. Eşitsizliğin bir yönünün ortadan kaldırılması durumunda, çoğunlukla, diğer eşitsizlik taraflarının (toplumsal, siyasal ve kültürel) büyümesine yol açılır bu yönüyle çok boyutlu bir olgudur (Turner, 1997: 26). İçinde yaşadığımız çağda sosyal eşitsizlik, yalnızca yoksul kesimleri etkilememekte, toplumun genelini etkileyen ve tehdit eden önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Önür, 2022: 280).

1.1.4. Sosyal Statü

Tabakalaşma konusu içerisinde ele alacağımız son kavramımız sosyolojinde temel kavramlarından olan sosyal statüdür.

“Statü kavramı, Latince "standing" (konum) sözcüğünden” gelmektedir (Turner, 2000: 13). Statünün ne olduğu konusunda iki farklı yaklaşım vardır. Zayıf anlamıyla “statü, bir kişinin toplumsal yapıda işgal ettiği konum” dur (Marshall, 1999: 697; Fichter, 2001: 30). Bu tanımla çoğunlukla, statü-rolü düşüncesini akla getirir ve toplumsal rol

kavramıyla birlikte ele alınır. Güçlü anlamıyla statü, “statü grupları ya da katmanlarının hukuksal, siyasal ve kültürel ölçütlerle derecelendirilip düzenlendiği bir toplumsal tabakalaşma biçimini anlatır” (Marshall, 1999: 697).

Toplum, insanların gelişigüzel bir araya gelerek oluşturdukları tesadüfi bir oluşum olmayıp kendini oluşturan parçaların düzenli bir bileşimidir. Toplumun üyesi olan her birey içinde bulunduğu gruplarda ve toplumda bir “yer”e sahiptir. Bireyin sahip olduğu bu yer statü olarak adlandırılır ve herkes bir sosyal statüye sahiptir (Ülken, 1969: 267; Fichter, 2001: 30). Sosyal statü terimi, yalnız yüksek saygınlığa ve konuma bireyin kendisi hakkındaki öznel görüşüne işaret etmez. Çünkü kişinin kendisi hakkındaki değerlendirmesi nesnel olamayacağı için doğru veya yanlış olabilir. Bu bağlamda sosyal statü, “kişinin çevresindekilerin, toplum içinde ona nesnel olarak uygun gördükleri mevki veya pozisyonudur” (Fichter, 2001: 30). Ülken’de (1969: 267), statüyü “bir kimsenin, o toplumca değerlendirilmiş bir yer tutması” olarak açıklar. Ona göre, statünün kuruluş ve değişme şartları; servet, eğitim durumu, doğuştan gelen ayrıcalıklar, vasıflar, hayat seviyesi vb.dir. Bir toplumda kişinin sosyal statüsü, onun üyesi olduğu aile, kilise, siyasî parti, kulüp, vb zümrelerden her birindeki parçalı statülerinin toplamıdır.

Weber’e göre ise statü, bir kişiye başka kişiler tarafından yüklenen toplumsal saygınlık ve itibar dikkate alınarak toplumsal gruplar arasındaki farklılıkları ifade eder. Statü, geleneksel özelliklere sahip toplumlarda, karşılıklı etkileşimler yoluyla kişi hakkında sahip olduğumuz ve ilk elden öğrenilen bilgilere istinaden tanımlanır. Ancak nüfusun artması ile birlikte statüyü, kişisel yollarla tanımlanmak zorlaştı. Weber statünün, “bugünkü yaşam şekillerimizle veya yaşam şekillerimizi nasıl ifade ettiğimizle ilişkili” bir duruma geldiğini ifade eder. Kişinin oturduğu ev, evin iç mimarisi, giydiği elbise markaları, konuşma şekli ve meslek gibi statüye dair her şey, bireylerin toplumsal konumunun başkaları tarafından şekillendirilmesinde önemli faktördür. Bu faktörler, aynı statüyü paylaşanların zamanla ortak kimliğe sahip bir grup oluşmasına da imkân vermektedir (Giddens ve Sutton, 2018: 220).

Sosyal bilimcilere göre statüler, “atfedilmiş statü” ve “kazanılmış” olarak ikiye ayrılır. Atfedilen statü, genellikle cinsiyet ya da yaş gibi biyolojik faktörlere göre elde edilen statüdür (Giddens ve Sutton, 2018: 221). Doğuştan statü olarakta adlandırılır (Bozkurt, 2011: 147). Atfedilen statüsü üzerinde bireyin yapacağı bir şey yoktur. Bireyin Alman ya da Fransız bir ailede, zengin veya fakir, siyah veya beyaz ırkta doğması kendi seçimleri belirlemez. Atfedilen statü, bireyin kontrolü dışında olan özellikleri içerir

(Fichter, 2001: 31). Kişiyi kendi isteğini dışında verilmiş olan statülerdir (Bozkurt, 2011: 147).

Kazanılmış statüler ise, bireylerin kendi çabası sonucunda kazandığı statülerdir. Bireyin doktor ya da müdür olması gibi (Giddens ve Sutton, 2018: 221). Marshall, kazanılmış statüyü “ulaşılabilir statü” olarak ifade eder (1999: 21). Fichter (2001: 31) ise kazanılmış statüyü “başarılan statü” olarak adlandırır. Başarılan statü ise bireyin kendi çabalarının sonuçlarına işaret eder.

Geleneksel toplumlarda doğuştan statülerin daha yaygın, bireysel rekabetin daha çok görüldüğü modern toplumlarda ise kazanılmış statülerin yaygınlaştığı ifade edilmektedir (Bozkurt, 2011: 147).

Bir kişi aynı anda birçok statüye sahip olabilir. Sahip olduğumuz bu statü grupları, “statü seti” olarak adlandırılmaktadır (Giddens ve Sutton, 2018: 221). Herhangi bir toplumda, Kişinin sahip olduğu statüler içerisinde bazı statülerin, tümüne göre bir önceliği vardır ve bu statüye ‘temel ya da anahtar statü’ denir. Temel ya da anahtar statü, genellikle kişinin tüm sosyal konumunu belirleyicisi olan statüsüdür (Giddens ve Sutton, 2018: 221).

Fichter’e (2001: 31) göre, kişiler, toplumun yargılarına bırakılmamıştır ve kendi sosyal statülerinin yaratıcısı da değildir. Tamamen aktif veya pasif değildirler. Özetle, sosyal statü kişinin ne yaptığına ya da ne olduğuna veya ne olduğu hakkındaki kendisinin ne düşündüğüne değil ancak toplumdaki diğer insanların o kişinin ne olduğuna dair düşündüklerine işaret etmektedir. Statü, toplumdaki bireylerin, bir birey için yaptıkları değerlendirmedir. Soy ve servet aslında kişinin statüsünü belirleyen etkenler değildir. Soyluluk veya servetin miktarı kişinin statüsünü objektif bir şekilde belirlememize yardımcı olur ancak bu sadece söz konusu faktörlere toplumdaki diğer bireyler bir önem atfettikleri için öyledir.

1.2. TABAKALAŞMA ÇEŞİTLERİ VEYA SİSTEMLERİ

Toplumun prestij (saygınlık, itibar) ve iktidar hiyerarşisine göre sınıflara veya tabakalara ayrılması, tarih boyunca filozofların ve toplumbilimcilerin ilgilendikleri bir konu olmuştur. Toplumun tabakalara ayrılması, “toplumsal yapının hemen hemen evrensel bir özelliğidir” (Bottomore, 2015: 247). Tarihsel açıdan tabakalaşma türlerine bakıldığında, tabakalaşma türlerinin, toplumların yapılarıyla bağlantılı olduklarını görürüz. Bu toplumsal yapılarda, toplumsal tabakalaşmanın yanında toplumsal farklılık

ve toplumsal sınıflarla karşılaşırız (İnce, 2017: 298-299). Bu eşitsizlik ve farklılık durumu her toplumda vardır. Ancak bazı toplumlarda diğerlerine göre çok daha fazladır (Bozkurt, 2011: 195). Dolayısıyla toplumların tarihine baktığımız zaman farklı tabakalaşma türlerinin olduğunu görülür.

Toplumbilimciler, toplumsal tabakalaşma sistemlerini; kölelik, zümre, kast ve toplumsal sınıf olarak üzere dört gruba ayırırlar (Bozkurt, 2011: 195; Giddens, 2012b: 341; Bottomore, 2015: 247).

1.2.1. Kölelik

Kölelik, bazı insanların başka insanlar tarafından sahiplenilmesidir, eşitsizliğin uç bir şeklidir (Giddens, 2012b: 341). L.T. Hobhouse'a göre köle, hukuk kurallarına ve göreneğe göre bir kişinin, başka birinin malı olmasıdır. En uç ifadeyle, hiçbir hakkı olmayan, alınıp satılan maldır (Bottomore, 2015: 247-248). Toplumsal sınıfın sadece beylerle kölelerden oluştuğu bir yapıda kölelerin toplumdaki üretim gücünün başında olduğu toplumsal-ekonomik düzendir (Ozankaya, 1975: 66).

Bottomore'de (2015: 248), Giddens gibi, köleliği, eşitsizliğin en aşırı hali olarak görür. Kölelik düzenin de, aynı gruptakiler tamamen ya da ona yakın derecede olanlar, bütün haklarından yoksun bırakılmaktadırlar. Kölelik, farklı zamanlarda farklı şekillerde görülmesine rağmen, başlıca iki örneğini görmekteyiz. İlki, köleliğe dayanan eski dünyanın toplumları (özellikle Grek ve Roma toplumları) dır. İkincisi ABD'nin güney eyaletlerinde 18. ve 19. yüzyılda görülen köleci toplumlardır.

Kölelik, Antik Yunan, Roma Medeniyeti ve Afrika'da yaygın olarak görülmektedir. Kölelerin durumları ise toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bazı toplumlarda kölelik geçici olmuş köleler belirli görevleri yerine getirdikten sonra serbest bırakılır. Köleleri yaşam koşulları iyi değildir. Her kölenin bir efendisi vardır. Çoğunlukla kölelerin çocukları da köle sınıfına girer. Ancak Antik Meksika uygarlığında kölelerin çocukları köle değil özgür olmuşlardır. Yine tarihte köle ayaklanmalarına şiddetli cezalar verilmektedir (Henslin, 1996 akt. Bozkurt, 2011: 196). Giddens (2012b: 341) göre, Antik Çağ'da, bazen köleler ve köle sahiplerinin aynı ırka mensup olduğu görülür.

Antik Yunan'da görülen kölelik kurumunun ve diğer toplumsal eşitsizlik biçimlerinin oluşumuyla Yunan düşüncesi arasında bir paralellik görülmektedir. Antik Yunan düşünürlerinden Aristoteles ve Platon eserlerinde insanları farklı nedenlerle kategorilere ayırmaktadır. Bunun yansıması Yunan toplumunda da görülür. Toplumsal

sınıflar içinde, Yunan toplumunda dışlanmaların olduğu görülmektedir. Köleliği, toplum ve halk kavramları çerçevesinde ele alırsak, köleler; toplum kavramına dâhil edilirken, halk kavramına dâhil edilmez. Dolayısıyla halk ve köleler birbirinden ayrıştırılırlar (Akkoç, 2014: 38,41).

Diğer taraftan Antik Yunan kent devleti Atina'da kölelerin bazılarına, yüksek sorumluluk gerektiren görevlerin verildiği görülmektedir. Siyasi konumlar verilmediği gibi askerlikten dışlanmışlardır. El sanatlarında usta olan kölelerin birçok mesleği yapmalarına izin verilmektedir. Kölelerin aralarında okuryazar olduğu gibi devlette yönetici olarak çalışanlarda vardı. Ancak kölelerin böyle bir şansı azdı. Kölelerin çoğunun günü maden ocaklarında çalışmakla geçirdi (Giddens, 2012b: 341).

Bozkurt'a (2011: 195) göre, kölelik, avcı ve toplayıcı toplumlarda yaygın olarak görülmesine de azda olsa görülmektedir. Kalaycıoğlu'na (2002: 299-300) göre, kölelik, insan emeğinin çok fazla olduğu tarım topluluklarının gelişmesi ile başlayan süreçte ortaya çıkmaktadır. Tarım toplumlarında, tarım ve toprakta çalışmak küçümsenen ve önem verilmeyen bir iş olarak görülmektedir. Onun için bu işlerin köleler tarafından yapılması normal karşılanmaktadır. Köleler, tarım işine uygundurlar çünkü tarım işi, bedenen güçlü ve fikre dayalı olmayan "alt" olarak görülen iştir. Daha zor olan ve toplumda daha "üst" görülen yöneticilik, fikir üretme, sanat ve kültürel etkinlik görevleri asiller ve köle sahipleri tarafından yerine getirilmektedir. Görüldüğü gibi beden işi ile beyin işinin farklı değerlendirilmeleri çok eskilere kadar gitmektedir.

Köleliğe neden olan üç sebep sayılır. Birincisi, "borç"tur. Bazı toplumlarda, borcunu ödeyemeyen kişi, alacaklı kişi tarafından köleleştirilir. İkincisi, "kanunların ihlali" edilmesidir. İşlemiş olduğu suçtan dolayı ölüm cezası alan kişi, cezasının karşılığı olarak mağdurun ailesi tarafından köle olarak kullanılabilir. Üçüncüsü ise, "savaş ve fetihler"dir. Bir ülke fethedildiği zaman, fethettiği ülkedeki insanların bazılarını köleleştirmiştir. Modern öncesi dönemin insanları saldırdıkları toplumun erkeklerini öldürmüş, kadınların ise bir kısmını yanlarında götürerek köle yapmışlardır (Henslin, 1996 akt. Bozkurt, 2011: 195-196)

Kölelik, tarihsel süreç içerisinde değişiklik gösterir. 19. Yüzyılla beraber İngiltere'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, bazı Avrupa ülkeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda köleliği yasaklayan kanunlar çıkarılmaya başlanır. 19. yüzyılın ortalarında köleliğin birçok yerde yasaklandığı görülmektedir. Milletler Cemiyeti tüm

dünyada 1926 yılında almış olduğu kararla köleliği yasaklanır. Alınan kararı Birleşmiş Milletler onaylar (Sunar, 2018 akt. Kutlu, 2020: 14-15).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun, 10 Aralık 1948'de yayımladığı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 4.cü maddesi ne göre “Hiç kimse kölelik ya da kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü biçimiyle yasaktır” kararı alınır (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 2024). Kölelik bugün modern dünyada, başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olmak üzere birçok belgede yasaklanır.

1.2.2. Kast

Kast, tümüyle kapalı ve kalıtsal olan özelliğe sahip, ayrıcalıkların yukarıdan aşağıya doğru kesin ölçülere göre sıralandığı toplumsal sınıfların her birini ifade etmektedir. En katı haliyle Hindistan ve Uzak-Doğunun kimi toplumlarında görülür (Ozankaya, 1975: 62). Hindu Hindistanı'nın dışında, kast sistemi oluşturabilmiş olanlar içerisinde sadece Hindu olmayan gruplar (Müslüman Hintliler) ya da başta Seylan (Sri Lanka) olmak üzere, Hindistan dışındaki Hintliler arasında görülür (Bottomore, 2015: 254). Giddens (2012b: 342) kastı, Hindistan'ın kırsal kesimlerinde, Güney Afrika'da ve gelişmemiş kapitalist toplumlar olan tarım toplumlarına özgü bir tabakalaşma sistemi olarak görür.

Hindistan kast düzeni, Hint dini inançlarıyla bağlantılı olup Hint inançlarını yansıtan bir sistemdir. İki bin yıldan daha eskidir bir geçmişi vardır. Hint inancına göre, dört temel kast vardır. Bu kastın en tepesinde “Brahmanlar” (bilgin ve ruhsal önderler-Din adamları), onun altında “Ksyatriyaslar” (yönetici ve askerler) daha sonra “Vaisyaslar” (çiftçi ve tüccarlar-zanaatkarlar) ve son olarak da “Shudraslar” (işçiler-hizmetçiler) bulunmaktadır. Bu dört temel kastın altında olan ve dört kasta dahil olmayan, bütün zararlarından sakınılması gereken “dokunulmazlar” veya “dalitler” (sıkışmış insanlar) bulunur (Giddens, 2012b: 342). Bunlar parya olarakta adlandırılır (Özen, 2016: 62).

Dokunulmazların görevi, toplumdaki en kötü işleri yapmaktır. Örneğin insanların artıklarını temizlemek gibi. Yiyeceklerini çöplerde ararlar ve dilenerek geçinirler. Yüksek kasttan kişiler, dokunulmaz olanlarla fiziksel olarak temas etmemeye çalışır, çünkü tek dokunuşları, temizlenme ritüelini gerekli kılar (Giddens, 2012b: 342). Dokunulmazlar aşağı kabul edilir ve toplumsal yaşamda üst sınıfların arasına karışamazlar (Bozkurt, 2011: 197).

Kast, bir kişinin toplumsal konumunun yaşam boyu belirlendiği toplumsal düzeni belirtir. Dolayısıyla kastın görüldüğü toplumlarda, farklı toplumsal sınıflar birbirine kapalıdır yani kastlar arasında geçiş yoktur. Kastın bütün bireyleri yaşamları boyunca doğdukları kastta kalmak zorundadırlar. Kast üyelerinin toplumsal konumu, doğumla kazanılır. Bir kişi, bir kastın içinde doğar ve yaşamı boyunca aynı kastın içinde kalır. Dolayısıyla kastlarda sınıfsal konum doğumla kazanılır (Giddens, 2012b: 341). Bir tabakalaşma sistemi olan Kast'ın, Hindistan'da kökleri binlerce yıl öncesine kadar gitmektedir. Kast sisteminde ırk, din veya doğuştan kazanılan özellikler temel alınır ve ona göre ayrıma gidilir. Bireyler bir kasta doğumla girerler ve yaşam süresinde nadiren kastlarından ayrılır. Kişiler, kastı dışından da diğer kastan birisiyle evlenemezler (Coser, 1983; Tan, 1981 akt. Bozkurt, 2011: 196).

Hindistan'daki kast yapılanmasında, dört temel kast (varna) arasındaki geçişler söz konusu değildir. Yani alt tabakadan bir Sudra'nın, bir üst tabakada bir Vaishiya olmasına imkân verilmez. Üst tabakadaki bir Brahman'ın da bir alt tabakada bulunan bir Ksatriya olmasına izin verilmemektedir. Kast üyeliği babadan oğula geçmesi nedeniyle tabakalaşma süreklilik göstermektedir. Kastlar arasında sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler de sınırlamalar vardır. Örneğin kastlar arası evlilik ve ticaretin yapılamaması ve aynı bölgede oturulmaması gibi (Haviland vd., 2008 akt. Özen, 2016: 63). Kast üyeleri yalnızca belirli bir meslekle veya benzeri bir mesleklerle uğraşabilirler (Ülken, 1969: 166).

Hindistan'daki Hinduizm inancı kast sisteminin temelini oluşturur. Hinduizm'de insanlar değiştirilemez toplumsal konumlarına göre ayrılır. Hindu, inançlarına göre insanlar, yeniden bedenlenecekleri gelecek yaşamlarında üst kasta çıkabileceklerine inanırlar. Dolayısıyla kastın en altında olanlar bile kaderlerini kabul ederler. Bu durum kast sisteminin, Hindistan'da iki bin yıldan fazla toplumsal bütünlüğün koruması işlevini görmüştür. Kastı kaybetmek en büyük günah sayılmaktadır. Bir kişi kasttan atıldığı zaman kişinin tüm tanıdık, dost ve akrabaların ilişkisi kesilir. Bugünün dünyasında Hindu kast sisteminde birçok kural gücünü yitirmiştir (Weber, 1986; Tan, 1981 akt. Bozkurt, 2011: 197). Ancak insanlar nadiren de olsa kendi kastları dışında evlenmektedirler. Kast sistemi, toplumsal hareketliliği engelleyen katı bir tabakalaşma sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt, 2011: 197). Katı bir tabakalaşma sistemine sahip olan kast sisteminin etkili olduğu toplumlarda toplumsal hareketlilik düşük olmaktadır. Bundan

dolayı kast sisteminde bireysel yeteneklerin kullanılması son derece güçtür (Bozkurt, 2011: 195).

Diğer bir kast düzeni de, “apartheid”dir. Bu kast düzeni Güney Afrika görülmüştür. Siyah Afrikalıları, Hindistanlıları, Renklileri (karışık ırklardan insanları) ve Asyalıları beyazlardan ayıran bir sistemdir. Bu kast düzeni, tamamıyla ırklara dayanıyor. Ülke nüfusun yüzde 15'lik gibi küçük bir kısmını oluşturan beyazlar, kullanılabilir alanların çoğuna sahip olup, neredeyse ülkenin bütün zenginliklerini denetliyor, sanayileri işletirler. Irka dayanan bu sistemde siyahların oy hakkı yoktu. Nüfusun ise üçte ikisini oluşturan siyahların bantustan’larında (ülkelerinde) sadece beyaz azınlık için çalışmalarına izin verilen yoksullardan oluşuyordu. Bu sistem 1992 yılında yürürlükten kaldırıldı (Giddens, 2012b: 342-343).

Hindistan devleti, bağımsız olduğu 1947 yılından itibaren kast oluşturduğu ayrımlarını yıkmaya çalışır. 1949 yılında ise kastlar temelinde ayrımcılığı yasadışı ilan etmiş, ancak bugün özellikle kırsal bölgelerde kast düzeninin görünümüleri, tüm kuvvetiyle varlığını devam ettirmekte ve toplumsal yapıda önemli bir rol oynamaya devam etmektedir (Marshall, 1999: 392; Giddens, 2012b: 342).

1.2.3. Zümreler (Feodal Sistem)

Zümre; “yasal düzenlemelerle de onaylanarak, belli haklar ve ödevlerle donatılmış bir toplumsal katman”. Zümrelerin en bariz örneklerini, kıta Avrupası’nda (İzlanda, İrlanda ve Britanya dışında kalan Avrupa) feodalizm sonrasında görülen tabakalaşma sistemidir. Bu sistem; köylüler, serfler, kasabalılar, ruhban sınıfı ve soylulardan oluşur (Marshall, 1999: 839).

Zümre teriminin, çoğunlukla feodal Avrupa’da görülen tabakalaşma sistemi için kullanıldığı görülmektedir, çünkü ortak siyasi haklara ve yükümlülöklere sahip olmak feodal katmanları ayırt etmede kullanılan ölçütlerden değildir, ölçüt vassallığa dayalı kişisel bağlardır. Örneğin, tarihçi Marc Bloch, feodal düzenin katmanlarını “sınıf” kavramıyla ifade eder. Zümre esasına dayalı olarak ortaya çıkan tabakalaşma sistemlerinde, bir durumdan başka bir duruma hareketlere kapalı olmamakla değildir, ancak kurallarla desteklenmiş bir yapı içerisinde zümrelerin ekonomik görevleri, siyasal hakları ve toplumsal âdetleri katıdır (Marshall, 1999: 839-840).

Feodal düzen, Batı Roma İmparatorluğunda görülen köleci sistemin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sadece Batı toplumlarında görülen bir düzen olup evrensel değildir.

Çünkü feodalizm, “özel bir şekilde ekonomi, kişisel hizmet ve toprak yapısı içerisinde” Batı’da şekil almaya başlar (Ülgen, 2010: 3-5). Ancak, Avrupa feodalizminin bir parçası olan mülk sahipleri (zümre), geleneksel uygarlıkların çoğunda görülür. Feodal mülk sahipleri, birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları olan ve belirli yükümlülükler neticesinde ayrılmış tabakalardan oluşur. Tabakalara verilen bazı imtiyazlar kanunlarla desteklenir (Giddens, 2012b: 343).

Avrupa feodalizminde mülk sahipleri üç tabakaya ayrılmaktadır. En yüksek mülk sahipliğini oluşturanlar; aristokrasi ve düşük seviyede yer alan soylulardır. Diğer bir mülk sahibi Ruhbanlar sınıfıdır. Ruhbanlar, daha düşük konumda olan ancak çeşitli ayırt edici ayrıcalıkları olan sınıftır. Mülk sahibi olan üçüncü sınıf ise “serfler, özgür köylüler, tüccarlar ve zanaatkârlardan oluşan halk tabakası”dır (Giddens, 2012b: 344). Toplumsal sınıfın en üstünde yer alan soylular önemli görevleri üstlenmişlerdir. Geniş toprakları yöneten bu sınıf, kanunları uygulamış ve aynı zamanda savaşmak gibi o dönemin saygın olan işini de yapmışlardır. Soylular çoğunlukla kralın akrabalarından oluşmaktadır. Ruhban sınıfından papazlık yapmak toplumda saygınlık gören bir meslekti. Son tabakada ise tüccarlar, zanaatçılar, köylüler ve serfler; avam (commoners) olarak adlandırılmaktadır. Zümreler sisteminde tabakalaşmanın, üyesi olunan ailenin toplumsal statüsüne bağlı olarak değişiklik gösterdiği görülür. Her sosyal tabakanın, belirli hakları ve ayrıcalıklar vardır ve bu haklar ve ayrıcalıklar miras yoluyla sonraki kuşaklara aktarılır. Zümre sisteminin görüldüğü feodal toplumlarda, toplumsal sıralamanın en önemli belirleyicisi ise topraktır (Coser vd., 1983 akt. Bozkurt, 2011: 197-198).

Bottomore’a (2015: 250) göre, Ortaçağ Avrupası feodal zümrelerinin önemli üç karakteristik özelliği vardır. Birincisi, zümrelerin belirli bir statüsü vardır. Statülerin hakları, görevleri, ayrıcalıkları ve yükümlülükleri hukuksal olarak tanımlanmıştır. Nitekim o dönemde şu sözler çok yaygın olarak kullanılmıştır: “Kişinin gerçek yerini bilmesi için önce, içinde yaşadığı hukuku bilmeli” sözüyle “aynı suçları işleyen, fakat değişik zümrelerden olan kimselere verilen cezaların farklı oluşunu” ortaya çıkarmakta ve zümreler arasındaki ayrıcalıkları göstermektedir. İkincisi, zümreler geniş bir işbölümünü temsil etmektedirler. Feodal dönemin düşüncesine göre de belirli görevleri bulunmaktadır. Herkesi korumakla görevli olan soylulardır, herkes için dua etme görevi din adamlarının, herkes için yiyecek üretme görevi de avam işidir. Üçüncüsü, feodal zümrelerin siyasal gruplar olmasıdır. “Zümreler meclisi . . . Birçok tabakadan, zümreden

ya da siyasal iktidara sahip sayılan insanların meydana getirdiği topluluklardan oluşan örgütlenmiş bir toplumdur.”

Mülk sahipleri (zümreler), kastlardan farklılık gösterir. Mülk sahibi olanlar arasında belirli düzeyde karşılıklı evlilikler ve hareketlilik vardır (Giddens, 2012b: 344). Zümreler, kastlar gibi tümüyle kapalı bir yapıda değildir nadiren de olsa bireylerin statülerini değiştirebilmelerine imkân verilir (Tan, 1981 akt. Bozkurt, 2011: 198). Asil soydan gelmeyen birisi, şövalye olabilirdi, özel hizmetlerde ödemeleri monarka (kral) yapardı. Ayrıca tüccarlarda ünvan verilebilirdi (Giddens, 2012b: 344).

Ancak Ortaçağ sonlarına doğru soyluluk ünvanları ve bu ünvanların sağladığı ayrıcalıktan faydalanmak isteyenlere kolaylıkla dağıtılır. Onikinci yüzyılla beraber tüccar ve zanaatçıların oluşturduğu yeni tabaka (burjuvazi) sınıfı ortaya çıkar. Bu sınıf Ortaçağın toplumsal yapısını değiştirir (Tan, 1981 akt. Bozkurt, 2011: 198). Süreç içerisinde zümre tabakalaşma sistemi yerini sınıf sistemine bırakır (Bozkurt, 2011: 198).

1.2.4. Sosyal Sınıflar

Toplumsal sınıf, bir toplumda birbirine yakın zenginlik, statü ve gücü paylaşanların oluşturduğu bir grup veya kategoridir. Sınıflar, yukarıdan aşağıya doğru olmak üzere belirli bir sıra ile sıralanmaktadır. Bunun sonucunda da toplumsal tabakalaşma sistemi oluşmaktadır. Toplumsal sınıf sisteminde bireyin konumu önemlidir, çünkü toplumsal tabakalaşma düzeni, insanların başka bireyler tarafından nasıl yaşadığını, nasıl algılandığını ve davranıldığını belirler (İnce, 2017: 300).

Sosyologların birçoğuna göre, sosyal sınıf, modern ve endüstrileşmiş ülkelere özgü bir sosyal tabakalaşma biçimidir. Sınıflar, geniş insan gruplarının oluşturduğu ortak ekonomik kaynakları paylaşan gruplardır. Bu durum insanların yaşam tarzlarını güçlü bir şekilde etkiler. Sınıf farklılıklarının temel dayanağını, “mülkiyet ve meslek” oluşturur. Sosyal sınıfların tüzel kişiliği olmadığı gibi sınıflar arasındaki sınırlar sabit değildir ve sınıflar arasında evlilikleri engelleyen kurallar da yoktur. Dolayısıyla sosyologlar, sosyal sınıfı, tabakalaşmanın en hareketli biçimi olarak görürler. Buna rağmen yapılan araştırmalar sınıfsal konumun doğum oranını sınırlandırdığını ancak sınıf sistemleri arasında bireysel hareketliliğin engellenmediğini göstermektedir (Giddens ve Sutton, 2018: 179).

Weber’e (1993: 177-178,182) göre sınıf konumu, “kişilerin sahip oldukları mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantıları için sahip oldukları tipik olanak” demektir. Sınıf

konumunun belirleyicisi tümüyle ekonomidir. Bundan dolayı mülkiyet ve mülksüzlük bütün sınıf konumlarının temel kategorilerini oluşturur. “Sınıf” terimi, aynı sınıf düzeyinde bulunan insanlar grubunu ifade etmek için kullanılır.

Sınıf sisteminde, bireylerin statüsünü büyük oranda belirleyen temel faktör bireysel (özellikle de ekonomik) başarıdır. Endüstri toplumlarının hemen hepsinde, sınıf sistemine dayalı bir tabakalaşma sistemi görülür. Endüstriyel toplumlarda bireyin soyundan çok, bireyin almış olduğu eğitimi ve uzmanlık bilgisi daha önemlidir. Toplumsal sınıflar arasında evlilik yaygın olarak görülür. Sosyal bilimcilerin bazıları “meslek ve gelir”i temel alarak toplumsal hiyerarşiyi üçe ayırır. Bunlar üst sınıf (büyük mülk sahipleri); orta sınıf (profesyonel ve beyaz yakalılar) ve alt sınıftan (düşük gelire sahip kol işçileri) oluşur. Bu kategoriler zorunludur. Sosyal bilimcilerin bazıları toplumsal sınıfları beş gruba ayırır. Üst sınıf: En zenginlerden oluşan sınıf. Üst-orta sınıf: Yüksek maaş alan profesyonellerden oluşan sınıf. Alt-orta sınıf: Beyaz yakalı eğitilmiş işçiler ile düşük maaş alan profesyoneller sınıfı. İşçi sınıfı: Nitelikli olan ve saat ücreti karşılığı çalışan mavi yakalı işçiler sınıfı. Alt sınıf: Herhangi bir vasfı olmayan işçiler ile işsizlerden oluşan sınıf (Coser vd., 1983 akt. Bozkurt, 2011: 199).

Sınıf tabakalaşma sistemi, diğer toplumsal tabakalaşma sistemlerinden farklılık gösterir. Giddens (2012b: 344-345), sınıf sistemini, diğer sistemlerden ayıran dört özellik sıralar:

- 1- “Sınıf düzenleri değişkendir.” Sınıf sisteminde yasal ve dinsel hükümler görülmemektedir. Sınıflar arasında keskin çizgiler yoktur. Farklı sınıflardan insanlar evlenebilirler. Bunu kısıtlayan veya engelleyen yasa bulunmamaktadır.
2. “Sınıfsal konumun bazı yanları edinilir.” Birey sınıfını, yalnızca doğumla kazanmamaktadır. Bireyler konumlarını sonradan kazanırlar. Bu konumlar aşağı veya yukarı yönlü olabilir.
3. “Sınıf ekonomik temellidir.” Sınıflar eşitsizliklerin nedeni ırk değil ekonomik ayrımlardır.
4. “Sınıf düzenleri büyük çaptadır ve kişisel değildir.” Diğer tabakalaşma türlerinde eşitsizlikler, kişisel görev ve yükümlülük ilişkisiyle belirtilir ve kişiseliktir vardır. Köle-efendi ilişkisi gibi. Sınıf düzeninde ise kişiseliktir yoktur.

İnsanlık birçok tabaka sistemini tecrübe etmiş ve sınıf sisteminin belirli ölçüde egemen olduğu modern topluma ulaşmıştır. Öncesine daha sert ve hareketliliğe imkân

tanımayan geleneksel tabaka türlerinden hareketliliğe belli ölçüde imkân tanıyan sınıf sistemine geçişle, elbette ki insanlığın tabaka temelli sorunları ortadan kalkmamıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi modern sürecin -en azından işin teorisinde- tabakalar arası sert eşitsizliği ortadan kaldıracabilecek bazı özelliklerinin olduğu speküle edilse de ve bu bir anlamda doğru olsa da, konunun fiiliyatına yani modern kapitalizmin yarattığı eşitsizlik sorunlarına bakıldığında sınıf sisteminin de sorunsuz işlemeyen bir tabaka sistemi olduğu anlaşılmaktadır.

1.3. TABAKALAŞMA KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLAR

Tarihsel süreç içerisinde tabakalaşma türleri, ilkel toplumlarda görülen basit tabakalaşma biçimleriyle başlamış sonrasında Hindistan'daki kast sistemine sonrasında Orta Çağ Avrupa'sında görülen feodal sisteme son olarak da bugün görülen statü tabakalaşmasına ve toplumsal sınıf düzenine doğru değişim göstermiştir (İnce, 2017: 295-296).

Toplumsal tabakalaşmanın tarihine bakıldığında, tarihte toplumsal tabakalaşma kavramı yerine geçen farklı kavramlar kullanılmıştır. Buna kavram çeşitliliğine rağmen mesele zincirleme olarak Antik Yunan'a kadar götürülebilir. Platon'dan başlayıp Aydınlanma Dönemine kadar düşünürler, tabakalaşma konusunu “sosyal hiyerarşi” bağlamında değerlendirmişler ve bu bağlamda fikirlerini ifade etmişlerdir. “Sosyal hiyerarşi, evrendeki varlıkların sınıflandırılmasını konu edinir.” Düşünce tarihinde düşük konumda bulunan çiftçiden başlayarak en üstteki imparatora kadar sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmayı Thomas Aquinas, Hobbes, Aydınlanma düşünürleri, Rousseau, Hume, A. Smith, John Millars gibi düşünürlerde yapmıştır (Nisbet, 2013 akt. Kutlu, 2020: 11).

Toplumsal tabakalaşma kavramı her ne kadar arkaik dönemlere götürülebilirse de, bugünkü hassasiyetiyle ele alınması noktasında Fransız Devrimi önem arz etmektedir. Fransız Devrimi, Avrupa'da feodalitenin sona erdiği olaydır. Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan toplumsal formasyon ile birlikte kilise ve din yerini akla bırakır. Bu süreç, insanların aklını kullanmak suretiyle kendi kaderini kendilerinin belirlemesi gerektiği fikrinin önem kazandığı bir süreçtir. Böylelikle o güne kadar toplumu idare eden kralların ve kilisenin otoritesi sorgulanmıştır. Yönetici olanların bu göreve liyakati tartışılmaya başlanmıştır. Yöneticiler de hesap vermeye açık olmaları gerekmektedir. Bu anlayış toplumdaki eşitsizliklerin de sorgulanması gerektiği fikrine yol açmıştır. Fransız

Devrimi'yle beraber hem kralların otoritesi hem de asillerin toplumsal olarak diğer bireylerden farklılığının nedenleri ve biçimleri sorgulanır. Bu farklılık “toplumsal tabakalaşma” ve “toplumsal eşitsizlik” kavramlarıyla ifade edilmeye çalışılır (Kalaycıoğlu, 2002: 297-298).

İnsanlık tarihine bakıldığında nerede bir farklılaşma görülmüş ise, orada tabakalaşma sistemlerinin ortaya çıktığı görülür. İnsanlar arasında eşitsizliğe neden olan faktörlerin ne olduğu bilinmeden tabakalaşmanın ne olduğu anlaşılamaz. Eşitsizlik ve farklılaşmanın dışında tabakalaşmaya neden olan faktörler karmaşık hale geldikçe tabakalaşma olgusunun anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. Endüstri çağında sınıflar arası ayrımın giderek azalıyor olmasına rağmen hala sınıf kavramına başvurmadan toplumsal yaşamın tam anlamıyla çözümlendiğini söylemeye olanak yoktur (İnce, 2017: 296).

Farklılaşma ve tabakalaşma ile ilgili ortaya konulan kuramlar, sosyoloji biliminin ortaya çıkışına kadar gider. Bu kuramlar sosyoloji disiplininin klasik kurucularının da başlıca ilgi alanlarıydı. Tabakalaşma kuramı, çoğunlukla “güç ve yapı” üzerine odaklanan sosyologlar tarafından ele alınmaktadır (Waters, 2008: 435- 437).

Tez çalışmasının bu kısmında, sınıf ve tabakalaşma üzerine düşüncelerini ortaya koyan görüşleriyle öne çıkan Karl Marx ve Max Weber, Emile Durkheim ve Pierre Bourdieu'nun görüşleri üzerinde durulacaktır.

Klasik çağın en önemli kuramı, Alman düşünür ve aynı zamanda politik eylemci Karl Marx'a (1818- 1883) aittir (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 19).

Marx'ın çalışmaları çoğunlukla tabakalaşmayla ilgilidir ve özellikle de toplumsal sınıfla bağlantılı olduğunu görülür. Marx'ın çalışmalarına temel oluşturan şey, “Sınıfı ne meydana getirir?” sorusudur. Ancak çalışmalarını tamamlamadan öldüğü için bu soru cevaplanmamış bir soru olarak kalmıştır. Bundan dolayı Marx'ın sınıf kavramının, bir bütün olarak yeniden oluşturulması gerekmektedir. Çünkü Marx'ın sınıfı kavramı ile ilgili yazıları birbiriyle uyumlu olmadığından dolayı Marx'ın ne demek istediğine ilişkin bir uyum bulunmamaktadır. Ancak görüşlerinin ana hatları belirgindir (Giddens, 2012b: 345).

Marx ve Engels'a (2015: 49-50) göre “bütün insanlık tarihi, sınıf savaşları tarihidir.” Ezenler ile ezilenlerin sürekli karşı karşıya geldiği bu savaş bazen gizli den gizliye bazen de açıktan yapılmaktadır ve bu savaş çatışan sınıfların yıkımıyla sonuçlanacaktır. Bu sınıf savaşları bugün burjuvazi ile proleterya arasında

gerçekleşmektedir. Sömüren ve ezen, üretim araçlarına sahip, ücretli işçi çalıştıran kapitalist sınıf olan “burjuvazi sınıfı” ile sömürülen ve ezilen, hiçbir üretim aracına sahip olmayan, emeğini satarak geçinen ücretli emekçi sınıfı olan “proleterya” bitmeyen bir savaş içindedirler.

Marx’a göre sınıf, “üretim araçlarıyla -genel bir ilişki içinde bulunan yaşamlarını sürdürdükleri araçlar- insanlarca oluşmuş bir öbektir.” Modern sanayiden önce üretim araçları, ekinleri için kullandıkları araçlardan ve en çok da topraktan oluşuyordu. Bundan dolayı sanayi öncesi toplumlar da iki sınıf oluşmuştur. İlki “toprakların sahipleri (aristokratlar, daha düşük düzeydeki soylular ve köle sahipleri) ve diğeri bu topraklarda aktif olarak “üretim yapanlar” (serfler, köleler ve özgür köylüler)” idi. Modern sanayi toplumlarında ise, kapital ve zenginlik giderek daha önemli bir hale geldi çünkü kapital ve zenginlik fabrikaları, yazıhaneleri, makineleri satın almak için gereklidir. Modern sanayii toplumlarında iki temel sınıf oluşmuştur. “Üretim araçlarına sahip olan ve elinde tutan sanayici ve sermayeye sahip olanlar” yani kapitalistler ile yaşamlarını emekleriyle kazanan “işçi sınıfı” veya Marx’ın deyişiyle “proletarya” (Giddens, 2012b: 345-346; Giddens ve Sutton, 2018: 177-178). Marx, bu iki sınıf arasındaki ilişkiyi sömürü ilişkisi olarak görür. Bu sömürü durumu feodal sistemde, herhangi bir aracı olmadan köylülerden aristokratlara doğru değişen üretim biçimini almaktaydı. Serfler ürettikleri üründen belirli bir miktarını, zorunlu olarak aristokrat efendilerine vermekteydiler. Modern kapitalist toplumlar da ise sömürü kaynağı daha az açık olduğu için Marx bu durumu daha belirgin hale getirmek ister. Marx, kapitalist düzenin insanlar arasında eşitsizliğe sebep olduğunu savunur. Marx’a göre, işçiler gün boyu çalışmalarına rağmen çalışmalarının karşılığını alamazlar. Modern sanayinin gelişmesiyle zenginlerin sayısında çok fazla bir artış görülmüştür. Ancak işçiler kendi emeklerinin sonucunda oluşan zenginliğin çok az bir kısmına ulaşmışlardır. Varlıklı olan sermaye sınıfının gelişmesiyle birlikte zenginlik artarken işçiler yoksul kalmışlardır. Marx, yoksullaştırma terimini giderek güçsüz kalan işçi sınıfını ifade etmek için kullanır. İşçiler daha varlıklı bir duruma gelseler dahi işçileri kapitalistlerden ayıran boşluk her yerdedir (Giddens, 2012b: 346). Marx, sınıf kavramıyla “üretim araçlarıyla ortak bir ilişki içinde konumlanan insan gruplarını” kasteder. Bu ilişkiyi belirleyen etken ise üretim araçlarına sahip olma ya da olamama durumudur. Dolayısıyla Marx’a göre, sınıf sistemleri, insanlık tarihinin her döneminde görülür (Giddens ve Sutton, 2018: 177).

Marx'a göre toplumda güç, zenginlik ve sınırlı kaynaklar eşitsiz şekilde dağılım göstermiştir fakat bu eşitsizlik doğal yasaların bir sonucu olarak gerçekleşmemiştir. Eşitsizliğe sebep olan faktör toplumsal güçlerdir. Bu toplumsal güçlerden öne çıkan ise, bir toplumsal sınıfın diğer bir toplumsal sınıfı sömürsüdür. Marx, toplumu “sahip olanlar” ve “sahip olmayanlar” olarak iki temel sınıfa ayırır. Yukarıda ifade edildiği gibi Marx’ın sahip olanlar dediği sınıf burjuvazi buna karşın sahip olmayanlar dediği sınıf ise proletaryadır (Thomson ve Hickey, 1999 akt. Bozkurt, 2011: 36-37). Kapitalist sistemin bireyleri “emekçileşme” ve “sürekli yoksullaşma” yapma düşüncesi, ara sınıf olan sanatkârların, tüccarların, küçük burjuvaların ve emekçi çiftçilerin zaman içinde ortadan kalkmasına neden olacaktır (Bozkurt, 2011: 37).

Kapitalistlerin, daha fazla kazanç ve kar elde etme istekleri, işçilerin sömürülmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda işçiler yoksullaşmaktadır. Bu durum işçilerde bir sınıf bilincinin oluşmasına neden olacaktır. Marx, kavrayıştan yoksun gördüğü proletaryanın, “kendinde sınıftan, kendisi ve dünyaya ilişkin bilinçli bir kavrayışa sahip işçilerden meydana gelmiş kendisi için sınıfa doğru dönüşeceğini” öne sürer. İşçi sınıfının kapitalistlere karşı bir sınıf çatışmasına gireceğini ve kapitalizmi yıkacağını savunur (Cevizci, 1999: 774).

Marx’a göre bütün toplumlar beş aşamadan geçecektir. Birincisi ilkel-komünal toplum, ikincisi köleci toplum, üçüncüsü feodal toplum dördüncüsü, kapitalist toplum ve beşincisi sosyalist komünist toplumdur. Son aşama olan sosyalist/komünist toplum aşamasında sömürü ortadan kalkacaktır (Bozkurt, 2011: 37; Kartal, 2015: 232).

Marx'a göre, ilkel komünal toplumun özelliği ilk ve en küçük toplum olmasıdır. Bu toplumda üretim fazlası ve özel mülkiyet söz konusu değildir (Giddens ve Held, 1990 akt. Kızılcılık, 2017: 182). Marx, özel mülkiyetin olmadığı ilkel avcı ve toplayıcılardan bu toplumları, sınıfsız bir toplum olarak görmüştür (Hands, 2011 akt. Kızılcılık, 2017: 183). Sınıfsız toplumdan, sınıflı topluma geçişin nedeni ise, üretici güçlerin gelişmesinin bir sonucudur (Sell, 2000 akt. Kızılcılık, 2017: 183). Sınıfsız toplumdan sonra ortaya çıkan ilk sömürü sisteminin statü ve konumun belirlendiği köleci toplum ise tarihteki ilk sınıflı toplumdur (Turner vd., 2010 akt. Kızılcılık, 2017: 183). Köleci toplumlar, “sömüren sınıf” olan yönetici soylu seçkinler ve köle sahiplerinden (efendiler), “sömürülen sınıf” ise farklı kavimlerden gelen köleler den oluşmaktadır (Boguslavski vd., 1990 akt. Kızılcılık, 2017: 183).

Marx, feodal toplum üzerinde de durmuştur. Ona göre feodal toplum, köleci toplumun yıkılması sonucu ortaya çıkmıştır. Feodal toplum, Marx'ın ezenler olarak gördüğü soylu sınıf (feodaller) ile ezilen yani köylü sınıfından oluşmaktadır (Marx, 1986 akt. Kızılcılık, 2017: 185). Feodal toplumun yıkılışı, sınıflar arasında meydana gelen savaşlar, coğrafi keşifler ve ticaret alanında meydana gelen değişimler sonucunda olmuştur (Kızılcılık, 2017: 185).

Marx ve Engels'in (2015: 50) üzerinde durduğu diğer toplum, kapitalist toplumdur. Marx, "kapitalist toplum" yerine "modern burjuva toplumu" sözcüğünü de kullanmaktadır. Feodal toplumun yıkılmasından sonra kapitalist toplum ortaya çıkmıştır. Modern burjuva toplumu, sınıf çelişkilerini ortadan kaldırmadığı gibi eski sınıfların yerini yeni sınıflara bırakmaktan ileri gidememiştir. Kapitalist toplumun ortaya çıkışının hızlanmasında coğrafi keşiflerin ve yeni ticaret yollarının bulunması (Amerika'nın keşfi, Ümit Burnu'nun dolaşılması) etkili olur. Kapitalist toplum, sınıflı bir toplum olup, burjuvazi ve proletarya olarak iki büyük sınıfa ayrılır.

Kapitalist üretim tarzı, işçiyi hem mülksüzleştirir hem de yabancılaştırır. Marx, yabancılaşmanın en fazla yaygınlaştığı toplumun kapitalist toplum olduğunu belirtir. Marx' göre, kapitalist toplum çoğunluk olarak gördüğü proletaryanın aleyhine, çok az insanın olduğu burjuvazinin lehine olan bir sistemdir. Kapitalist toplum; emeğin sömürsü, emekçinin yabancılaşması, mülksüzleşmesi ve fakirleşmesi üzerine kurulan bir toplumdur (Kızılcılık, 2017: 200, 204).

Marx'a göre kapitalist toplumdaki sonraki toplumun sosyalist toplum olduğu görüşündedir. Marx'a göre, sosyalist toplumu ortaya çıkaran, kapitalist toplumun yapısı ve çelişkileridir (Kızılcılık, 2017: 205) Sosyalist toplum, sınıf farklılıklarının dayandığı bütün üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıdır. Sınıfsız bir toplum (komünist toplum) oluşturmak yolu öncelikle proletaryanın devleti ele geçirmesine bağlıdır (Marx ve Engels, 1990 akt. Kızılcılık, 2017: 206).

Marx'ın son toplum tipi, komünist toplumdur. Marx'a göre, komünist toplum, kapitalist toplumun çelişkilerinin olmadığı bir toplumdur (Kızılcılık, 2017: 207). Marx ve Engels'in deyişiyle, "komünizmin ayırt edici özelliği genel olarak mülkiyete son vermek değil, burjuva mülkiyetine son vermektir. (...) Bu anlamda komünistlerin kuramı tek bir tümcede özetlenebilir: Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması" (Marx ve Engels,

2015: 66). Marx'a (2006: 69) göre, komünist toplumda her türlü sınıf egemenliğine son verildiği gibi sınıflarlar da ortadan kaldırılır.

Tabakalaşma konusunda çözümlemeleriyle önem arz eden düşünürlerden biri de Max Weber'dir. Weber, sosyolojinin önemli kuramcılardan olup toplumsal düşünceye katkı sağlamış ancak son derece karmaşık bir düşünürdür (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 26).

Weber çoğunlukla kapitalizmi olumlayan bir düşünür olarak görülmesiyle de Marx'ın ortaya koyduğu düşünsel mirasla ilintili bir düşünürdür. Kapitalizm temelli tartışmaları ele alırken Marx ve Weber'i bir arada ele almak oldukça etkin bir değerlendirmenin önünü açabilir.

Marx, tabakalaşmanın ekonomik boyutu olan toplumsal sınıfın önemi üzerinde dururken, Weber, bu etmenin önemini kabul eder ancak tabakalaşmanın başka boyutlarının da önemli olduğunu savunur. Weber, saygınlık (statü) ve iktidarın tabakalaşmaya dâhil edilmesi gerektiğini savunur, Marx'ın fikirlerini reddetmez aksine, onun fikirleri genişletir (Ritzer, 2012: 30). Weber, toplumsal tabakalaşmanın, basit bir sınıf sorununa indirgenemeyeceğini belirtir. Ona göre, toplumsal tabakalaşma, “statü ve parti” tarafından biçimlenir (Weber, 1993: 269; Giddens, 2012b: 347). Dolayısıyla Weber, tabakalaşmayı, “toplumsal sınıf, statü ve partiyi kapsayan çok boyutlu yapı şeklinde” ele alır. Bunlar herhangi bir toplulukta bireylerin güç dağılımını belirleyen etkenlerdir (Weber, 1993: 269; Turner, 1997: 62; Swingewood, 1998: 219).

Weber'e göre sınıf, “kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar”dır. Bu olanakları belirleyen ise ekonomik anlamda, bireylerin gelir sağlamak için mal ve beceri harcama güçlerinin azlığı veya çokluğudur. Dolayısıyla Weber sınıf terimini, aynı sınıf düzeyinde bulunan insanlar grubunu ifade etmek için kullanır (Weber, 1993: 269-270; 2012: 423). Weber, sınıf sözcüğünü “sınıf konumu”ndan, statü gruplarını ise “statü” den hareketle analiz eder (Kızılcıkelik, 2017: 353).

Weber'e göre, “mülkiyet” ve “mülksüzlük” toplumsal sınıfların oluşmasında temel faktördür. Herhangi bir toplulukta kişilerin mal üzerindeki kullanım hakkı o kişilere belli bir yaşam olanağı sağlamaktadır. Mülkiyet sahibi olanlar, olmayanlara göre değerli mallar için daha kolay rekabet edebilirler. Bu durum onlara hem mal sahibi olma imkânı verir hem de kar getiren iş imkânları üzerinde tekel kurmalarını sağlar. Bu durum mal sahiplerinin fiyatlar üzerindeki gücünü, emekleriyle mal üretenlere karşı arttırır. Bu

dağıtım sonucunda mülk sahiplerinin malları servetten, sermaye malları alanına kayar ve bu durum tekelleşmeye neden olur. (Weber, 1993: 270; Waters, 2008: 487).

Weber (1993: 277-278) mülkiyetin uzun vadede statüyü belirleyen bir etken olduğunu ancak tek başına statünün belirleyicisi olarak görülmeceğini ifade eder. Mülk sahibi olanlar ile mülksüzlerin aynı statü grubu içerisinde bulunmalarının sık görülen bir durum olduğunu ancak toplumsal saygınlık noktasında bu eşitlik durumunun uzun süre devam etmeyebileceğini belirtir.

Weber'e (1993: 286) göre "sınıf tabakalaşması, "üretim ve mülkiyet ilişkilerine", statü tabakalaşması ise "özel hayat tarzlarının temsil ettiği tüketim biçimlerine" göre belirlenir. Weber, belirli bir yaşam tarzına dayandırılabilen meslek grubunu statü grubu olarak görür.

Weber'in tabakalaşma yaklaşımında ele aldığı diğer bir bileşen de partilerdir. Parti, ortak kökenleri olan, çıkar ve hedef sebebiyle bir arada yaşayan bireyler grubudur (Ünal, 2020: 46). Weber (1993: 287-288) partilerde, güç ve iktidarın belirleyici olduğunu savunur. Güç ve iktidar kazanma partilerin eylemlerinin nedenidir. Partiler planlı bir şekilde hedeflerine ulaşmaya çalışırlar. Hedef, dava ya da kişisel amaçlar olmasına rağmen parti örgütlenmesini bunların her ikisine de kapsayacak biçimde geliştirir. Bu amaçlar nedeniyle partiler, toplumsallaşmış topluluklarda yani rasyonel bir toplumsal düzenin inşa edebilme gücüne sahip olan kadroların bulunduğu durumlarda var olabilirler. Söz konusu kadroyu oluşturmak için de kendi yandaşlarını kullanmayı istemek Weber'e göre partilerin beklenen tavırlarıdır. Partiler, sınıf veya statü konumunun menfaatlerini koruyor olabilir ve üyelerini statü gruplarından seçebilirler. Partilerin yapısını, topluluğun egemen yapısı belirler. Egemenlik için mücadele eden partilerin çoğunlukla çok katı "otoriteryen" bir yapısı vardır.

Weber'e göre, sınıfın oluşmasında, birden çok ve çeşitli faktörler etkilidir ve sınıf ayrımı, sadece üretim araçlarının denetimi ya da denetim eksikliğinden kaynaklanmaz. Bunun yanında ekonomik ayrımlarda etkilidir. Bireyin toplumdaki statüsü, onun yaşam olanaklarını etkilemekte ve çok fazla değiştirmektedir. Weber'e göre, yönetim alanında veya profesyonellik gerektiren işlerde çalışanlar, mavi yakalı işlerde çalışanlardan hem daha fazla kazanmakta hem de çalışma koşulları onlardan daha iyidir. Çünkü sahip oldukları derece, diploma ve yetenekleri onları "pazarlanabilir" yapmaktadır. Mavi yakalı işçilerden usta zanaatkarlar, diğerlerinden (yarı usta olanlardan ve usta olmayanlardan)

daha fazla ücret almaktadır. Weber'e göre statü, “kişilere başkalarının yüklenilen toplumsal saygınlık veya onur anlamında, toplumsal gruplar arasındaki ayrımları belirtir.” Statü, insanların yaşam biçimleri yoluyla ortaya konulur. Statünün işaretleri ve simgeleri olan barınma durumu, giysisi, konuşma tarzı ve mesleği, başkalarının gözünde bireyin toplumsal konumunun belirlenmesinde etkili olur. Weber, toplumsal statülerin çoğunlukla sınıf ayrımlarının bağımsızlığını çeşitlendirdiğini öne sürer. Zengin olmak yüksek statü verilmeye sebep iken, Britanya'da aristokrat aile üyeleri, zenginliklerini kaybetseler dahi, yine de hatırı sayılır toplumsal saygı görmeye devam ederler. Weber'e göre, parti biçimlenişini, modern toplumlarda gücün önemli bir görünüşüdür. Parti, “ortak artalanı, amaçları ve ilgileri olduğu için birlikte çalışan bireyler öbeğini belirler.” Genellikle parti, kendi üyelerinin ilgilerini toplumsal yaşamda çok boyutlu olarak gerçekleştirmeye çalışır. Weber, sınıf terimleri ve parti örgütlenmesinin, sınıfları etkilediğini öne sürer. Bu durum hem grupların hem de bireylerin ekonomik koşullarını da sırasıyla etkilemektedir (Giddens, 2012b: 347-348).

Weber, eşitsizliğin yalnızca maddi ilişkilere dayalı oluştuğunu savunan Marx'ı eleştirerek, bireylerin beklenti ve düşüncelerinin de anlaşılması ister. Bireylerin toplumsal konumları ve üzerlerindeki görevleri, yaşam şanslarını belirleyebildikleri ölçüde, birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bireylerin sınıfını belirleyen bu temel etken ekonomik karakterlidir. Weber, mal ve hizmet elde etmede hayat şanslarının üzerinde durur ki bu da kıt mal ve hizmetleri elde edebilme anlamına gelir. Dolayısıyla Weber'in kuramı, bir tüketim sınıfı kuramıdır denilebilir (Waters, 2008: 486).

Toplumsal sınıflar, “katılımcılara göre tanımlanabilen ve onlar tarafından inşa edilen somut gruplardır.” Weber, kapitalizm kaynaklı dört toplumsal sınıfın olduğunu belirtir. Bu sınıflarının her biri piyasa durumuna bağlı olarak farklılık gösterdiği gibi her biri hareketlilik bakımından diğerlerine kapalıdır (Waters, 2008: 488). Weber'in (2012: 426) ifade ettiği sosyal sınıflar şunlardır:

- “a) Bir bütün olarak işçi sınıfı
- b) Küçük burjuvazi
- c) Mülksüz aydınlar ve uzmanlar
- d) Mülk ve eğitim aracılığıyla imtiyazlı sınıflar.”

Özetlemek gerekirse Weber, tabakalaşma kuramında karmaşık parti, statü ve sınıf etkileşimlerine odaklanmaktadır (Giddens, 2012b: 348).

İfade etmek gerekirse, Marx'tan belli ölçüde farklı bir tabaka çözümlemesi yapan Weber, konuya getirdiği statü tabakalaşması gibi yeni kavramlara rağmen iktidar, ekonomi ve toplumsal saygınlıkla örüntüleşmiş –karmaşık da olsa- bir eşitsizlik çözümlemesi yapmıştır. Bu çözümleme de modern toplumun tabaka düzenine ilişkin sorunları aydınlatma da önemli bir kuramsal araç olarak görülebilir.

Sosyolojinin tartışmasız “kurucu baba”larından kabul edilen Emile Durkheim'ın tabakalaşma açısından da önemli çözümlemeleri olduğunu ifade etmek gerekir (Turner, 2014: 147). Durkheim, Auguste Comte'un çalışmalarını daha ileri götürdü ve kuram tarihinde ondan daha önemli bir yer elde etti. Bazı araştırmacılar Durkheim'ı, sosyoloji tarihinin en önemli kuramcısı olarak görür ve birçok sosyolojik kuram, onun düşüncelerine dayanır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 13).

Durkheim, toplumu “işbölümü ve dayanışma” üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Durkheim, toplumsal tabakalaşmanın oluşumunu meslekler çerçevesinde açıklar. Ona göre, insanlar arasında farklı özelliklere sahip olan kişiler, en iyi görevleri ve meslekleri edinirler. Ayrıca bu kişiler toplumda belirli konumlara da sahip olurlar (Sunar vd., 2016 akt. Kutlu, 2020: 21).

Durkheim'in kuramı ilkel mekanik toplumlardan, modern organik toplumlara geçişle ilgilidir (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 13). Durkheim'a göre mekanik ve organik dayanışma olmak üzere iki tip dayanışma vardır (Giddens, 2012b: 48). Durkheim'ın bu ayrımı toplumdaki dayanışma durumlarını ve onları bir arada tutan faktörleri dikkate alarak yapar. Burada temel etken işbölümüdür (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 13).

Durkheim, mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda bölümünün gelişmediğini belirtir. Mekanik dayanışma, homojen bir nitelikte olup birbirine benzeyen bölümlerden oluşan bir yapıya sahiptir (Durkheim, 2016: 75). Durkheim'e göre, mekanik dayanışmanın olduğu ilkel toplumlarda bireyler, meyve ve sebze toplamak, avcılık yapmak gibi benzer işleri yapmaktadırlar. Bundan dolayı bu toplumlarda çok az iş bölümü olduğu için topluluk üyeleri bir arada bulunurlar (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 13).

Durkheim'a göre toplumda işbölümü geliştikçe, farklılaşmamış toplum tipinin etkili olduğu mekanik dayanışmadan, farklılaşmış toplum tipinin yaygın olduğu organik dayanışmaya geçilmektedir (Giddens, 1971 akt. Kızılçelik, 1994: 193). Organik dayanışmanın etkin olduğu toplumların yapısı ise çok farklıdır. Bu toplumlar benzer, homojen parçaların tekrarından ibaret değildir, her birinin özel bir rolü vardır ve

farklılaşmış parçalardan oluşan farklı organlar sisteminden meydana gelmektedir. Toplumsal unsurları aynı yapıda değildir. Dolayısıyla aynı şekilde de düzenlenmemişlerdir. Birbirlerine dolaşık durumda da değildirler. Merkezi bir organ etrafında koordineli bir şekildedirler ve birbirlerine tabidirler (Durkheim, 2016: 76).

Organik dayanışmada, farklı iş bölümleri olduğu görülmektedir. Bu toplumlarda bireyler uzmanlık gerektiren işleri yapmak için bir araya gelirler. Topluluk üyeleri ekmek, ayakkabı vs. yapmak gibi farklı işleri yaparlar. Bu farklılıklar sonucunda dayanışma meydana gelir. Dolayısıyla insanlar varlıklarının devamı için diğer insanların yardımına muhtaçtır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 13-14). Kısaca işbölümü artıkça, insanların birbirine olan bağımlılıkları da artar. Çünkü bireyler, diğer mesleklerde çalışanların ürettikleri mal ve hizmetlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum karşılıklı bir bağımlılık durumuna neden olur (Giddens, 2012b: 48).

Durkheim'a göre işbölümünü arttıran temel faktörlerden biri nüfus sıklığıdır. Nüfusun sıklığının artması ve herkesin aynı işi yapması, toplumu oluşturan bireylerin bir arada yaşamasını zorlaştırırdı. Ancak başka mesleklerin ortaya çıkışı insanların bir arada yaşamalarını kolaylaştırır ve insanlar arasındaki rekabeti azaltır. Bundan dolayı nüfus sıklığının artması işbölümünün gelişmesini başlatır (Kösemihal, 1995: 183). Durkheim'ın, işbölümü kavramıyla kastettiği mesleklerin farklılaşması ve endüstriyel faaliyetlerin artışıdır (Bozkurt, 2011: 36).

Durkheim'ın üzerinde durduğu diğer bir husus da bireyciliktir. Modern toplumun gelişimi beraberinde “bireyciliğin” yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Bireyciliğin yayılmasıyla beraber işbölümünde genişleme meydana gelmiş ve durum mesleki işlerde uzmanlaşmaya yol açmıştır (Giddens, 2010: 130).

Durkheim'a göre işbölümü, geleneksel toplumlarda ilkel olup, genellikle cinsiyete dayalı işbölümüyle sınırlıdır. İşbölümünde üst düzey bir uzmanlaşmayı ise modern sanayi üretiminin bir sonucu olarak görür. Ancak, işbölümünün çeşitliliğinin sadece sanayileşmenin sonucu olduğunu varsaymak yanlış bir algıdır. Toplumsal hayat alanlarında uzmanlaşma ise zamanla daha açık bir hale gelmektedir. Toplumsal farklılaşma, geleneksel toplum biçimlerinden çağdaş toplumlara geçişin karakteristik bir özelliğidir (Giddens, 2010: 131).

Sonuç olarak, mekanik dayanışmada, toplumun bütün üyelerinin kabul ettiği güçlü inanç ve duygular hâkimdir. Dolayısıyla bireyler arasındaki farklılıkların çok az

olduğu söylenebilir ve her birey bütünü oluşturan küçük bir evrendir. Organik dayanışmada ise “dayanışmanın kaynağı, ortak inanç ve duygular topluluğunun kabulü değil, işbölümü içinde işlevsel karşılıklı bağımlılıktır.” Mekanik dayanışmanın bulunduğu yerde, ortak bilinç hâkimdir. Bu yüzden bireyler arasında benzerliklerin olmasını gerektirir. Organik dayanışmada ise bireyler arasında inanç ve eylemlerin benzer olmasını değil, farklılıkların olmasını gerektirir. Bundan dolayı, bireyciliğin artması organik dayanışmanın gelişimi ve işbölümünde meydana gelen genişlemeyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (Giddens, 2010: 134-135).

Özellikle organik dayanışma ile temsil edilen modern toplumda kolektif bilincin yerine ikame edilen mesleki dayanışma birçok durumda meslek taassubu veya mesleki fanatizmle toplumsal dayanışma yerine çatışmacı bir biçimde ortaya çıkan seçkin ya da oligarşi ideolojisine sebebiyet verebilir. Dayanışma ya da seçkin ayrımcılığına dayanan bu senaryoların hangisi gerçek olacağı toplumdan topluma göre değişir ama modern toplum, çok değişken varyasyonlarının her birinde zümre ya da tabaka çatışmalarının önemli bir gündem olduğu bir toplum durumuna işaret eder.

Son olarak Pierre Bourdieu’nun sınıfsal çözümlemesine değinmek gerekirse, Bourdieu’nun mevcut olan kavramları yeniden yorumladığı ifade edilebilir. Bourdieu, kuramında yeni kavramlar geliştirir ve kendine özgü bir terminoloji oluşturur. Sermaye, habitus ve alan kavramları, Bourdieu’nun üzerinde durduğu temel kavramlar olarak öne çıkar ve kendisi bu kavramlara yeni anlamlar kazandırır. Ayrıca, Bourdieu’nün sınıf ile ilgili yaptığı çözümlemeleri, tabakalaşma konusunda görüşlerine başvurmayı gerekli hale getirmiştir (Kutlu, 2020: 22).

Bourdieu’nün toplum kuramı, sınıfların durumuyla ilgili bilgiler veren bir kuramdır. Ona göre sınıfların varlığı iki boyutlu iktidar mücadelesine dayanır. Birincisi “somut iktidar mücadeleleri düzleminde, sahip oldukları sermaye karması ve hacmi itibarıyla aynı toplumsal konumu işgal eden failer, kendiliğinden bir sınıf teşkil etmezler.” Çünkü sınıf, iktidar mücadelesine bağlı olduğu gibi hem de toplumsal dünyanın da temsilidir. Sınıf; “tıpkı toplumsal cinsiyet, etnisite/ırk ve din gibi toplumsal dünyayı özgün bir biçimde algılamamızı sağlayan bir görme ve bölme ilkesidir” (Bourdieu, 2014c akt. Akçaoğlu ve Suveren, 2022: 446-447).

Bourdieu, toplumsal sınıfların belirlenmesinde daha önce meslek, gelir, eğitim gibi değişkenlerin yerine “ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermaye” gibi farklı

değişkenleri ortaya koyar. Bu değişkenler, bireylerin sınıflarının belirlenmesinde etkilidir. “Ekonomik sermaye, kendisiyle zenginliğe sebep olan gelir ve miras durumuna; kültürel sermaye, okuldan ve okul dışı gerçekleşen birikime; sosyal sermaye, kişilerin ilişkilerinin devamını sağlayan herhangi bir gruba aidiyetine bağlı imkânlarının bütününe; simgesel sermaye ise kişilerin fiziksel görünümü, şeref, ün, nam gibi çeşitli unsurlara işaret etmektedir” (Ünal, 2020: 74,76).

Bourdieu'nün kuramında üzerinde durduğu en önemli kavram habitustur. “Habitus, insanların toplumsal dünyayla ilgilenmelerine aracı olan zihinsel ve bilişsel yapılardır” (Ünal, 2020: 75). İnsanlar sosyal dünyayı içselleştirilmiş bir dizi şemalarla algılar, anlamlandırır, tasdik eder ve değerlendirmeler yaparlar. Habitus, aslında içselleşmiş bir sosyal yapıdır. Sınıf yapısında yer alan yaş, cinsiyet ve sosyal sınıflar gibi nesnel farklılıkları da içerir. Habitus, sosyal alandaki konumda uzun bir süre kalmanın sonucunda elde edilir. Bireyin o dünyadaki bulunduğu konumuna bağlıdır. Toplumdaki bireylerin pozisyonu farklı olduğu için herkesin habitusu da farklıdır. Fakat aynı konumda bulunanların habitusları da benzer olur. Habitus insanların dünyayı algılamasını sağlar. Bireyin sahip olduğu habitus, o bireyin yaşamı boyunca elde edilir. Habitus, dayanıklı olduğu gibi dönüştürülebilir ve bir alandan diğerine aktarılabilir. Bazen insanlar uygun olmayan habituslara da sahip olabilir. Bourdieu bu durumu “hysteresis” olarak adlandırır. Örneğin, köyden birinin, kapitalizm öncesi bir toplumdan kopararak Wall Street'te çalıştırılması gibi. Kapitalizm öncesi toplumda edinilen habitus, kişinin Wall Street hayatıyla baş etmesini yetmeyecektir. Habitus, sosyal dünyayı ürettiği gibi onun tarafından da üretilir. Habitus hem yapılandıran bir yapıdır hem de yapılanmış bir yapıdır. Habitus, çift taraflı bir diyalektik içerir, sosyal dünyayı yapılandırır ve sosyal dünya tarafından yapılanmıştır. İnsanlara sadece nasıl düşünmeleri ve ne yapmaları gerektiği önerir. Habitus, insanların seçim yapmalarına ve sosyal dünyada kullanmalarına yardımcı olacak stratejileri seçmelerine yarayacak ilkeler sunar. İnsanların tercihlerini değerlendirir ve bu süreç habitusun işleyişini yansıtır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 154-155).

Bourdieu (2015: 95,195) toplumsal sınıfları, “tahakküm eden ya da üst sınıf (egemen sınıf), küçük burjuvazi, halk sınıfı” şeklinde üçe ayırır. Bu sınıfsal ayırmada sınıflar arasında sermayelerin farklı oranlarda dağılması söz konusudur. Tahakküm eden (üst sınıf), sınıfın ekonomik sermayeleri fazladır fakat kültürel sermayeleri ise azdır (tüccar gibi). Eğitimli olan bilim adamlarında ise tersi bir durum söz konusudur. Orta sınıf

diyebileceğimiz “yeni küçük burjuvazi” veya “küçük patronlar” olarak adlandırılan bu sınıfta, ekonomik ve kültürel sermaye dengeli bir şekilde dağılmıştır. Alt sınıflarda ise hem ekonomik ve hem kültürel sermayenin düşük seviyede olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Giddens’a (2012b: 350) göre, sınıf ayrımlarının ortak özelliği çoğunun mesleki yapı üzerine temelleniyor olmasıdır. Sosyologlar, sınıf ayrımını, çoğunlukla toplumsal eşitsizlik noktasında değerlendirirler. Kapitalizmin ve sanayinin gelişmesiyle birlikte farklı ve karmaşık mesleklerin çoğaldığını söylemek mümkündür. Eskisi gibi olmasa da meslek, bireyin toplumsal statüsü, yaşam olanakları ve maddi rahatlığı için gerekli olan en önemli etmenler birisidir. Sosyal bilimciler, aynı meslekte olan bireyleri, benzer sosyal avantajları veya dezavantajları deneyimlediklerini ifade ederler. Bu bireylerin benzer yaşam biçimlerini ve olanakları paylaşmaya eğilimli oldukları inancından dolayı, mesleği toplumsal sınıfın bir göstergesi olarak görmektedirler.

Bu bölüm için son olarak denilebilir ki, insanlık modern zamanlarla birlikte hikâyesini çok daha karmaşık hale getirmiş, geleneksel yaşamla kıyaslandığında ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda birçok kazanımları insanlık için beraberinde getirmiş olsa da, bu bölüm boyunca kullanılan, ekonomi, iktidar, sınıf, çatışması, mesleki dayanışma ve farklılaşma, statü tabakalaşması, habitus gibi kavramlar eşliğinde denilebilir ki, modern toplumsal yaşam distopik metinlerde de işaret edildiği gibi ağır sınıfsal, sosyal ve ekonomik sorunlara gark olmuş, dünya ölçeğinde bir toplum tecrübesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN TOPLUMUN DİSTOPYALARDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, distopik eserlerin tez çalışması boyunca çözümlenmeye çalışılan modern toplumdaki eşitsizlikçi tabaka sorunları ele alınıp tezin nihai çözümlemesi yapılacaktır. Bu bağlamda meselenin edebiyat sosyoloji açısından bağıntısı da kurulmaya çalışılacak ve distopya edebiyatının önemli eserleri çizilen çerçeve içinde çözümlenecektir.

1. KAVRAMSAL AÇIDAN DİSTOPYA

1.1. DİSTOPYA

Distopya sözcüğüne karşılık gelen farklı sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir. Distopya sözcüğünün eşanlamlısı olarak, kakotopya (cacotopia), karşı ütopya (anti-utopia) ve eleştirel ütopya (critical utopia) gibi sözcükler de kullanılmaktadır (Kurtyılmaz, 2020: 42). Kumar, karşı ütopya için şu ifadeleri kullanır: “Karşıütopyayı genel bir terim olarak bazen “distopya” ya da nadiren de “kakotopya” denilen şeyi içine alacak biçimde kullanıyorum. Görünüşe göre “kakotopya” (kötü bir yer) Jeremy Bentham icat etmiştir. Sonradan John Stuart Mill’in bulduğu distopyaya katılmıştır” (Kumar, 2006: 172).

Kurtyılmaz’a göre ilk kez 1818 yılında Jeremy Bentham tarafından kullanılan “kakotopya” sözcüğü Eski Yunanca ‘kakos’ (kötü) ile ‘topos’ (yer) kelimelerinin birleştirilmesiyle uydurulmuş ve ‘kötü yer’ anlamında kullanılmıştır (Kurtyılmaz, 2020: 42). Distopya, Yunanca ‘dus’ (zor) ve ‘topos’ (yer) sözcüklerinden birleşiminden türetilen bir terimdir. Ütopya’nın olumsuzluk anlamı veren ‘u’ öneki ile ‘topos’ sözcüğünden üretilen ‘olmayan yer’i belirtmesi gibi distopya terimi de zor/zorlu yer’i belirtmek için kullanılır (Akkoyun, 2015: 25).

Kumar’a (2006: 172) göre ise distopya sözcüğü ilk kez John Stuart Mill tarafından kullanılmıştır. Westminster için Parlamento Üyesi olan Mill, Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmasında muhalifleri ile alay ederek şu ifadeleri kullanır: “Onlara ütopyacı demek fazla bir iltifat olacak; onlara daha çok dis-topyacı ya da kako-topyacı demek gerekir. Genelde ütopyacı denilen şey, gerçekleşmesi için fazla iyi olan şey; ama onların hoşlanır göründükleri şey gerçekleşmesi için fazla kötüdür.”

Yukarıda ifade edilen, distopya yerine kullanılan eşanlamli sözcükler farklı anlamlara gelecek şekillerde kullanılsalar da çoğunlukla içerik olarak aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Türkçede distopya yerine “ters ütopya”, “korku ütopyası” veya “kara ütopya” gibi sözcükler kullanılmaktadır (Kurtyılmaz, 2020: 43). Yine distopyanın yerine, “kako-topya”, “eleştirel ütopya”, “antiütopya”, “negatif ütopya”, “karşı ütopya” kavramlarının da kullanıldığı görülmektedir (Sağlam, 2022: 61). Bu çalışmada tez çalışmasının başlığında da görüldüğü üzere distopya sözcüğünün kullanımı tercih edilmektedir.

John Stuart Mill’in, distopya sözcüğünü kullanmasından sonra sözcüğün edebiyat, sinema, felsefe ve sosyolojiye kadar birçok alanla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bundan dolayı distopyanın basit bir tanımı yapılamamaktadır (Sağlam, 2022: 60). Ancak distopyayla ilgili yapılan tanımlara bakıldığında genelde gelecekle ilgili olumsuz bir tablo çizildiği görülür.

Cevizci (1999: 882) ise distopyaları, düşünürlerin gözlemleri neticesinde, olması gerekene yönelmek yerine, olup bitenlerin bazı olumsuz taraflarını hesaba katarak, gelecekte nelerin olabileceğinin tasarlandığı ve insanları gelecekte nelerin beklediğini betimleyen bir öykünün anlatıldığı korku ütopyaları olarak açıklar.

Distopyanın ne olduğunun anlaşılabilmesi için ütopya kavramı ile olan ilişkisi açısından ele alınması distopyanın ne olduğunun anlaşılması bağlamında daha açıklayıcı olacaktır.

Kumar, bu distopya kavramı ile ilgili olarak ütopya ve karşı ütopya kavramlarının birbirlerine bağımlı olmalarına rağmen birbirlerinin antitezi olduklarını ileri sürer. Bu anlamda kavramların anlamlarını ve önemlerini birbirlerine olan farklarından alan karşıt kavramlar olduğunu, bu yüzden kavramların eşit olmadığını ifade eder. Ancak distopya varlığını ütopyaya borçludur çünkü distopya malzemesini ütopyadan alır ve ütopyadan beslenir, ütopyanın otaya koyduğu olumlu yaklaşımı reddederek yeni bir dünya kurar. Bu çerçevede ütopya asıl olanı, karşı ütopya ise aslın kopyasını temsil etmektedir. Distopya, ütopyanın çatlamış aynadaki bozulmuş bir görüntüsü gibidir (Kumar, 2006: 172). Bu yönüyle, distopya kavramı ütopyanın tersini ifade eden, ancak diğer taraftan da ütopyayı da içinde barındıran bir kavram olarak kullanılmaktadır (Civelekoğlu, 2017: 18). Ancak distopyanın, ütopya sözcüğünden türetildiğini net bir şekilde ifade etmek mümkündür (Sağlam, 2022: 60).

Distopya, normal olmayan, kötü olan hatta hastalıklı olmak anlamında kullanılan bir kavramdır ve anti-ütopyanın karşılığı anlamına gelmez. Basit bir ifadeyle ütopya, “uygulanabilecek iyi” olarak görülürse, distopya da “uygulamada kötü” olanı ifade eder (Ağkaya, 2016: 26).

Akkoyun’a (2016: 30,38) göre ise distopyaların son derecede kusurlu kurgusal dünyalar olmaları açısından ele alındığında, ütopya'nın tersi olarak değerlendirilebileceğini ancak tam anlamıyla bir karşıtlığında mümkün olmadığını belirtir. Ütopyalardaki unsurların birçoğu distopyalarda mevcuttur. Örneğin, toplumsal kontrol için alınan sıkı tedbirler, yönetenlerin her konuda karar vermeleri ve insan özgürlüklerinin düzenin elinde olması hem ütopyalarda hem de distopyalarda yer alan önemli faktörlerdir. Distopya, bu anlamda gerçekleşmesi pek mümkün görünmeyen, mevcut ahlak ve toplum yaklaşımına göre kötü olarak yorumlanan bir gelecek senaryosu olarak ifade edilebilir.

Distopya, bugün çaresizlik duygusunu güçlendiren, kötü koşulları egemen kılan, birey yaşamını bunaltıcı hale getiren, adeta bir nevroz haline neden olan bütün eylem, obje, olgu ve duyguları temsil eden bir kavram olarak kullanılır. Distopya, ütopyalardaki olması istenilen mutlu ve ideal toplum modellerine karşıt olan otoriter, totaliter, baskıcı sistemlerin tamamını içerir. İnsanların bitmeyen ve tükenmeyen istekleri, zamanla bedenlerinin güçsüz kalmasına neden olmakta, rekabet ve mücadele içinde geçen hayatı mutluluğa değil mutsuzluğa götürmektedir. Bu mücadele ve çatışma devam eder. Bu nedenle distopyalara göre insanlar mutlu bir toplumsal düzen oluşturamayacaktır. Dolayısıyla, distopyalarda, kötümser ve korkunun egemen olduğu acılı bir dünya söz konusudur (Sağlam, 2022: 61).

Ülger’e (2018:13) göre distopya, “siyasi yozlaşma, kadın haklarının yok edilmesi, yabancılaşma, totaliter yapı, bürokrasi, toplumsal tabakalaşma, teknolojik ve sosyal kontrol gibi konuların ne gibi sonuçlar doğurduğunu ve gelecekteki boyutunu öne çıkaran kurgusal bir dünya tasviridir.”

Distopik eser veren yazarların dünyanın geleceğine ilişkin olarak çizdikleri karamsar tablolar yerine daha iyi bir tablonun imkanına ilişkin ümitlerinin olup olmadığı bir yana, çizilen bu karamsar tabloların en azından bu eserleri okuyan insanlık açısından daha iyi şeyler yapmak veya sorunları çözmek için bir motivasyon sağlayabileceğini ifade etmek mümkündür.

1.2. DİSTOPYALARIN TARİHİ

Distopya edebiyatının artık tarihsel bir arka planının olduğunu söylemek mümkündür. Giderek daha fazla önem kazanan bu edebi türün insanlığın hikâyesine ilişkin bilgi türleriyle daha fazla ilişkilendirilebileceği öngörülebilir. Sorun yumağı haline gelmiş dünyayı anlamak için distopiyaların önemli metinler olarak öne çıkacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Civelekoğlu'na (2017: 18) göre, distopiyalar dünya savaşlarıyla ilişkilendirilseler de edebiyat tarihçileri distopiyaların ortaya çıkışını tam belirleyememişlerdir. Ancak yirminci yüzyılın ortalarında distopik eserlerin çok fazla yazılmaya başlandığı görülmektedir. Sebebi de distopik eserler edebiyatın bütün alt dallarında, hem de farklı isim ve akımlar adı altında sanatın içerisinde var olmuştur. Evrensel, zamansız ve herhangi bir kültüre bağlı olmadan distopik eserler verilmiştir ve verilmektedir.

Kumar, distopiyaların ortaya çıkışını, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki koşullara ve ütopyaların geri çekilme sürecine bağlamakta, 1920'leri, 1930'ları ve 1940'ları olumsuz ütopya ya da distopyanın klasik dönemi olarak ifade etmekte, bu dönemi, "şeytanın onyılları", kitlesel işsizlik ve eziyet, acımasız diktatörlükler ve dünya savaşı yılları gibi kavramlaştırmalarla adlandırmaktadır. Ütopyalara olan ilginin azaldığı bu dönemde, düşünürler için akıl ve bilime atfedilen insanlık için kurtarıcı olma karakteristiği tartışılır hale gelmiştir. Akıl ve bilimin saptırılmış kullanımları insanlık için bir kâbus haline gelmiş ve korkulacak bir gelecek tasavvur edilmiştir. Yevgeni Zamyatin'in Biz, Aldous Huxley'nin Cesur Yeni Dünya, Arthur Koestler'in Öğleden Sonra Karanlık, George Orwell'in 1984 adlı eserlerinde, insanların gelecekle ilgili umutlarının ortadan kaldırıldığı bir dünya anlatılır (2006: 358).

Akkoyun'a (2016: 13-14) göre ütopyacı sosyalist düzenin Stalin benzeri bir totaliter rejime doğru gidişine dair endişeler distopiyaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Huxley'nin Cesur Yeni Dünya, Orwell'in 1984 ve Bradbury'nin Fahrenheit 451 adlı eserleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Distopik eserler, totaliter bir rejim olarak sosyalist rejiminin Sovyetler Birliği, Doğu ve Orta Avrupa'ya yayılma endişelerinin bir yansıması olarak görülebilir. Orwell'in 1984 adlı eserinde bu korkular en iyi şekilde görülür. Dolayısıyla distopiyaların yoldan çıkmış ütopyalar olarak görülmesi mümkündür.

George Orwell'ın 1948 yılında yazdığı 1984 adlı eseri, 2. Dünya Savaşı dönemi Nazi Almanyası'nı ve Sovyetler Birliği gibi baskıcı ve zulme dayalı totaliter devletlerin yükselişini izleyen yılları irdelemek için yazılmıştır. Distopik kurgular, içinde doğdukları toplumun korku ve endişelerini yansıtmaya eğiliminde olup, 2. Dünya Savaşı'nda Hiroşima'ya atılan bomba sonrasında yaygınlaşmaya başlarlar. Distopyalarda, herhangi bir teknik gelişme veya bilimsel kaynaklı örneğin nükleer bir felaket olması durumunda insanların ya da dünya dışı varlıkların başına neler gelebileceği sorulur ve bu olaylar sorgulanır (Akkoyun, 2016: 30-32).

Akkoyun'a (2016: 30) göre distopya kavramı, on dokuzuncu yüzyıldan beri kullanılan bir kavramdır. Kavram ilk kez 1868 yılında John Stuart Mill tarafından kullanılır. H. G. Wells'in 1899 yılında yayımlanan 'Efendi Uyanıyor' adlı eseri distopya edebî türünün ilk örneğidir. Neydim ve Polatel (2020: 58) ise çağdaş distopiyaların ilkinin, Jack London'ın 1908 yılında yayınlanan "Demir Ökçe" adlı eseri olarak ifade etmektedirler. Eserde maddi açıdan zengin olanların paylaştığı bir yönetimin altındaki toplumsal düzen ele alınır. Yönetimi elinde bulunduran zengin kentli soylu sınıfı ile toplumun büyük kısmını oluşturan yoksul işçi sınıfının köleleşmesine giden süreç ve böylelikle toplumsal düzenin kötüleşmesi konu edilir.

1. Dünya Savaşı ve hemen sonrasında yaşanan 2. Dünya Savaşı, Avrupa'da ekonomik ve toplumsal alanda büyük bir yıkıma neden olur. Bunun sonucunda insanların akla ve bilime olan güvenleri sarsılır. Savaşlar sonucunda kurulan faşist ve totaliter baskıcı yönetimler, sanayileşme ile beraber enerji kaynaklarının hızla tükenmesi, nüfusun artması ve teknolojinin gelişmesi doğanın dengesini bozar. Bu gelişmeler distopya kavramına olan ilgiyi arttırdığı gibi edebiyat, felsefe, sosyoloji ve görsel sanatlara gibi birçok alana da konu olur. Özellikle edebiyat alanında kendini gösterir. Çok sayıda distopik roman örnekleri de edebiyatta görülmektedir (Sağlam, 2022: 61).

Distopya edebiyatının yaygınlaşmasına ve zenginleşmesine katkı sağlayan ve dünya savaşlarıyla da ilişkilendirilen en önemli iki edebî akım modernizm ve postmodernizmdir. Modernizm, 1. Dünya Savaşı ile postmodernizm ise 2. Dünya Savaşı ile birlikte şekillenir. Birbirlerini devamı gibi görülseler de birini klasismin diğerini de romantizmin içinde yer alan karşıt akımlar olarak ele almak daha yerinde olacaktır. Ancak iki akım da distopya edebiyatına katkı sağlamıştır. Hem modernizm hem de postmodernizm "bireyin merkeziliğini" sorun haline getiren akımlardır. Distopya

edebiyatında da temel sorun, bireyin toplum karşısında aldığı ve alacağı konumdur (Civelekoğlu, 2017: 19-20).

Teknolojik ilerlemelerle beraber, ütopyacı temaların kapsamı genişlemeye, değişmeye başlar. İnsanoğlunun uzaya çıkmasıyla beraber ütopya yazarları, başka dünyalarda da hayatlar kurgulamaya başlarlar. Böylece ütopyalardan bilim kurguya bir geçiş olur. Bilimsel icatlar, önceleri insanların yararına kullanılırken değişen yenedünya ve totaliter devletlerle beraber, insanlığın zararına da kullanılır. Böylece “kara ütopya” olarak adlandırılan distopyanın ortaya çıkış süreci başlar (Akkoyun, 2016: 25).

Kumar’a göre distopya, boşa çıkan umutların ve ütopyacı beklentilerin bir karşıtıdır. Distopya, 1. ve 2. Dünya Savaşı’nda, Sovyet komünizminde, Alman Nazizm’inde ve planlı bilimsel devlette kendisine bol miktarda kaynak buldu (Kumar, 2006: 189). Sonuçta, 1. ve 2. Dünya Savaşı, atom bombalarını kullanılması ve kitlesel ölümlerin gerçekleşmesi, Hitler’in liderliğindeki Nazi Almanyası’nın ve Mussolini’nin baskı ve şiddete dayalı olumsuz politikaları, kapitalizmin neden olduğu ekonomik, politik ve toplumsal değişimler, insanlığın gelecekle ilgili endişe duymalarına neden olur. İnsanların gelecekle ilgili endişeleri karamsar bir dünya resmeden distopyalara kaynaklık eder (Ülger, 2018: 15).

Genel olarak distopyaların yazımı yirminci yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Yazıldığı dönemin siyasi yapısı ve devletlerarası ilişkilerin karamsar oluşu, distopyaların yazılışında etkili olmuştur. Özellikle imparatorlukların çöküş sürecine girmesi, 1. ve 2. Dünya Savaşlarının getirdiği yıkım, Sanayi Devrimi ve Avrupa devletlerinin yayılmacı politikaları, sömürgecilikle beraber oluşan sınıfsal değişimler, büyük ölçekli temel değişimlere yol açmıştır. Bu durum, fazla kâr etmek isteyen fabrikaların seri üretime geçmelerine, ucuz iş gücü, uzun mesai saatleri ve çocuk işçilerin ortaya çıkmasına neden olur. Kentsoylu sınıf olan fabrika sahipleri toplumun en zengin sınıfını oluşturmuş, küçük işletmeleri kontrol etmek suretiyle tekelleri bir anlayışla beraber ülke yönetiminde de söz sahibi olmak istemişlerdir (Neydim ve Polatel, 2020: 58).

Distopya içerikli eserlerin yazılmasında özellikle 20. yüzyılda yaşanan birçok olayın etkili olduğunu söylenebilir. Yaşana bu olayların tamamını sıralamak gerekirse;

“1. Dünya Savaşı, 2. Dünya Savaşı, Stalinizm (Stalin dönemi-1928-1953), 1917 Bolşevik İhtilali (Rus Devrimi), 1929 Dünya Ekonomik Krizi (Büyük Buhranı), Nazi Almanyası (Adolf Hitler Almanyası- 1933-1945), Antisemitizm, Holokost (Nazi Soykırımı, Yahudi Soykırımı), İtalyan faşizmi (1922-1945), Hiroşima’ya ve Nagasaki’ye atom bombası saldırıları (1945), Vietnam Savaşı (1955-1975), İspanya İç Savaşı, Franco diktatörlüğü (Francisco Franco dönemi-1939-1975), Fransa’daki 1968 Mayıs olayları, 1960’lardaki Hippi Hareketi,

Komboçya Soykırımı (1975-1979), Çernobil Nükleer Kazası (1986), Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılışı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin 1991 yılında dağılması, Soğuk Savaş Dönemi (1947-1991), Körfez Savaşı (1990-1991) ve Ruanda Soykırımı (1994) gibi felaketlerle, yıkımlarla ve karamsar duygularla dolu, birçok olumsuz toplumsal, ekonomik ve siyasi olaylar distopik eserlerin yazılmasında önemli rol oynamıştır" (Atasoy, 2017: 60-61).

20. Yüzyılda çoğunlukla siyasal ve bilimsel içerikli distopik eserler kurgulanmıştır. Bunun nedeni olarak 20. yüzyılın karmaşık siyasi yapısı ve bilim alanındaki gelişmeler olduğu söylenebilir. Yirminci yüzyılda, yazılmış çok sayıda distopik eserden söz edilebilir. Bunların en önemlileri:

"Yevgeni Zamyatin'in "Biz" (1924), Franz Kafka'nın "Dava" (1925), Aldous Huxley'in "Cesur Yeni Dünya" (1932) ve "Maymun ve Öz" (1949), Ayn Rand'ın "Ego: Hayatın Kaynağı, Manası ve Haysiyeti" (1938) ve "Atlas Silkindi" (1957), Arthur Koestler'in "Gün Ortasında Karanlık" (1945), George Orwell'in "Hayvan Çiftliği" (1945) ve "1984" (1948), Kurt Vonnegut Jr.'ın "Otomatik Piano" (1952), Ray Bradbury'nin "Fahrenheit 451" (1953), Frederik Pohl ve Cyril M. Kornbluth'un "Uzay Tacirleri" (1952), William S. Burroughs'un "Çıplak Şölen" (1959), Anthony Burgess'in "Otomatik Portakal" (1962), Harry Harrison'ın "Yer Açın! Yer Açın!" (1966), Margaret Atwood'un "Damızlık Kızın Öyküsü" (1985) isimli eserleri sayabiliriz" (Soysal, 2018: 22-23).

1.3. DİSTOPYALARIN ÖZELLİKLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Tez çalışmasının bu kısmında distopyaların genel karakteristik özellikleri ve çeşitleri ele alınmak suretiyle distopya türünün mahiyetine ilişkin kavrayış güçlendirilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle ifade etmek gerekirse, distopyaların temel özelliklerinden birisi, toplumsal sistemlerin gelecekte totaliter sisteme dönüşme endişesi taşıyor olmalarıdır. Bu yönüyle distopyalar, gelecekle ilgili öngörülen totaliter rejim ve diktatörlükle yönetilen adaletsiz yönetimler sebebiyle cehenneme benzetilebilir (Akkoyun, 2016: 12). Distopyalar, politik ve kültürel problemlerden yola çıkarak oluşturulan kurgusal eserlerdir. Dolayısıyla distopik kurgularda ütopyanın tersine problemler, endişeler, kaygılar yer alır. Distopyalarda, mevcut işleyişin aynen devam etmesi halinde neler olabileceğine dair uyarılarda bulunulur. Nitekim Batı'da ortaya çıkan ilk örnekler de distopya yazarlarının kendi toplumlarının gelecekte totaliter bir diktatörlüğe dönüşmesiyle ilgili endişeleri olarak değerlendirilmektedir (Akkoyun, 2016: 31,35). Kumar'a (2006: 172) göre "distopya malzemesini ütopyadan alır ve onu ütopyanın olumlanmasını reddeden bir tavırla yeniden kurar."

Distopyaların bir başka özelliği, bilinçli bir şekilde toplumsal ve siyasi eleştiriye odaklı olmalarıdır. Zaman Makinesi, 1984 ve Fahrenheit 451 adlı distopyalarda modern dünyanın olumsuzlukları ve korkutucu yanları anlatılmıştır. Distopyayı doğuran, ütopya

edebiyatıdır. Distopyalar, toplumsal ve siyasi düşüncelerin dışı vurumu olan güçlü bir edebi türdür (Akkoyun, 2016: 12,19). Distopyalarda, oldukça sıkıntılı, kaotik ve iç karartıcı bir hava vardır. Yazarlar, umudun olmadığı bir düzende karakterleri zıtlık içinde verip bu zıtlık içinde bireylerin nasıl çaresiz ve güçsüz kaldığını anlatırlar. Amaç bireyleri “sarsmak, kaygılandırmak ve bunaltmaktır”. Distopik romanlar, diktatörlüklerin, baskıcı rejimlerinin, teknolojinin yıkıcı etkilerinin insanları nereye götüreceğini sorgular. Bireylerin gelecek ile ilgili tedbirler almasını sağlar (Sağlam, 2022: 66-67).

Ağkaya’ya (2016: 26-27) göre distopyaların yazılış amacı, insanlara daha iyi bir toplumun mümkün olduğunu göstermek ve insanların onun inşası için çalışmasını sağlamaktır. Bu nedenle distopyalar, eleştirel ütopyalar olarak da görülür. Bu çerçevede, her ütopya, aslında örtülü bir distopyadır. Distopya yazarlarının, insan tabiatına olan güvensizlikleri, her ütopyanın aslında bir distopyayla birlikte ele alınması gerektiğini düşündürmektedir.

Akkoyun’a göre ise distopyaların yazılış gerekçesi, var olan toplumsal ve siyasi sistemlerde görülen eksikliklerin ifade edilmesidir. Örneğin, Zamyatin’in Biz adlı eseri kontrolden çıkmış kapitalizme yönelik bir uyarı iken, Huxley’nin Cesur Yeni Dünya’sı Stalinizm ya da faşizm üzerine bir düşünceyi dile getirir. Dolayısıyla distopyalarda amaç var olan bir soruna çözüm bulmak değil, o sorunun varlığına dikkat çekilmek istenmesidir (2016: 32,35). Distopyalar, bireyin kendini ve toplumu sorgulamasını sağlar ve bireye yol gösterir. Distopyalar sayesinde bireyler, “dünya savaşlarının, sanayi devrimlerinin, endüstrileşme ve teknolojiyle birlikte gelen huzursuzlukların korku ve yılgınlığını yaşamış olur” (Sağlam, 2022: 63). Eserlerde insanların geleceğine ilişkin ele alınan korku ve kaygılar alegorik bir anlatımla dile getirilir ve mesajlar gizli bir şekilde okuyucuya verilir. Cesur Yeni Dünya, 1984 veya Fahrenheit 451 adlı eserlerde bu özelliği görmek mümkündür. Okur, distopik romanlardaki kaygı ve korkuyu, roman karakterleri aracılığıyla yaşar. Biz romanında totaliter Velinimet’e karşı mücadele eden D-503’ün, Fahrenheit 451 romanında kitap yakma girişimine karşı olan Guy Montag’ın, 1984 romanında Büyük Birader’e karşı Emmanuel Goldstein’in mücadelesi görülür (Sağlam, 2022: 65). Bezel (1984: 97-98) ise distopyaların yazılış amacını, kurulacak olan düzenin insan tabiatına ve temel değerlere olan aykırılıkları ortaya koymak olarak görür. Böyle bir toplum düzenini de devamı edebilmesi için düzenin kurallarına uygun insan yetiştirmek gereklidir. Aldous Huxley’nin Cesur Yeni Dünyası’nda kurulu bir düzen vardır. Ve bu kurulu düzenin devamı için, önceden gelişen bilim ve teknoloji sayesinde

istenilen özelliklere göre ve belirli sayıda insanlar üretilerek koşullandırma merkezlerinde eğitimden geçirilirler.

Distopyalarda kurucu ve yönetici olanlar, insanların mutluluğu için mücadele verdiklerini iddia ederler. Bunun için de, insanlardan yönetmiş oldukları düzene uymalarını isterler. Distopyalarda, bireylerin topluma uyumunu sağlamak için her türlü yöntem ve zor kullanılır. Dolayısıyla bireyler üzerinde katı bir baskı oluşturulur, insan benliği ortadan kaldırılır ve insani değerler yok edilir. İnsanların sisteme uyumunu sağlamak için sınırsız, her türlü yöntemler kullanılabilir ve denetimler yapılabilir. İnsanların kişisel duygu ve düşünceler geliştirmesi yasaklanır, beyin ameliyatı yapılmak suretiyle hayal güçleri ortadan kaldırılabilir. İnsanlar önceden belirlenen ölçülere uygun olarak fabrikalarda şişelerde üretilabilir ve değişik duyguların oluşmasını önlemek için bütün kitaplar yakılabilir (Bezel, 1984: 8).

Distopik kurgularda işlenen ana tema; totaliter bir düzen, hedonizm (hazcılık) ve kapitalizmdir. Distopyalar, ütopyalarda insanlar için ortaya konulan mutlu, huzurlu bir dünya geleceğinin aslında olmadığı gerçeğini açığa çıkarır. İçinde yaşadığımız çağda distopyalar, endüstriyel devrimin, ilerleme düşüncesinin ve kapitalizmin geldiği son noktayı anlatır (Sağlam, 2022: 64-65).

Bu açıklamalardan hareketle distopik romanların genel karakteristiklerini Sağlam (2022) ve literatürdeki diğer çalışmalardan hareketle aşağıdaki gibi ele almak mümkündür.

1- Distopik romanlarda, yaşanılabilir dünya söz konusu değildir. Baskıcı bir düzen içinde, ekolojik dengenin bozulduğu, insanların yapay gıdalarla beslendiği ve yapay zekânın insanları kontrol ettiği bir gelecek oluşturulur. Bu sistemde, halkın büyük çoğunluğu mutluluk yerine korku ve kaygı hâkimdir. Sayıları az olan burjuva kesiminin mutlu ve huzurlu olduğu toplumsal bir düzen söz konusudur (Sağlam, 2022: 67) Bu karakteristiklerin bugünün dünyasını ne kadar temsil ettiğini ifade etmeye gerek bile yoktur.

Distopyalarda, en kötüleştirilmiş bir toplum düzeni ile karşılaşılır. Bu toplumsal düzende bireysel özgürlük kısıtlanmıştır. En kötüleştirilmiş toplumda, toplum-birey çatışmasında toplumun koşulsuz üstün geldiği, bireyin de örselendiği teması egemendir. Distopik toplumda birey sindirilir. Distopya aynı zamanda toplumun, bireyin cehennemine dönüşmesi konu edinir (Neydim ve Polatel, 2020: 57).

2- Distopik romanlarda yönetimler baskıya dayalı, bireysel özgürlüklerin olmadığı ya totaliter rejimdir ya da “diktatöryal bir demokrasi”dir. Totaliter rejimler, yirminci yüzyılın ortalarında demokrasi adı altında “diktatöryal demokrasi”ye evrilmiştir. “Diktatöryal demokrasi”lerde ise devletin ideolojisi, çeşitli aygıtlarla halkın duygu ve tavırlarını değiştirmek için kullanılır (Sağlam, 2022: 67). Yukarıda da belirtildiği üzere, distopyalarda yöneticiler, halkın mutluluğu için çalıştıklarını savunurlar. Bundan dolayı kurmuş oldukları düzene bireylerin uymalarını isterler. Kurulu düzene uymayanlarda bir problem olduğunu düşünülür ve uyumu sağlamak adına her türlü baskı yöntemini kullanırlar. Dolayısıyla distopyalarda insanların benliği, kişiliği ve değerleri yok olmaya başlar (Bezel, 1984: 8). Distopyalarda insan özgürlükleri olmadığı gibi sivil toplum örgütleri ve baskı grupları ortadan kaldırılır (Çelik, 2015: 68).

Distopyalarda, kapitalizmin ve totalitarizminin etkili olduğu yönetim sistemleri görülür. Bu yönetimlerin kullandığı gözetim mekanizmaları, sınıflaşmalar, kurmaca hazırlanan bilgiler, hafıza kayıpları, propagandalar, ekolojik kirlilik, genetik deneyler ve izole edilmiş toplum konuları distopyalarda ele alınmaktadır (Çelik, 2015: 63).

Distopyaların geneline bakıldığında zaman, gelecekle ilgili karamsar bir tablo çizildiği görülmektedir. İktidarlar kendilerine bağlı, boyun eğen bireyler istemektedirler.

3- Distopik romanların en temel ayırıcı özelliği, “duyarsızlaştırma ve yabancılaşma”dır. Yönetenler ne istiyorsa halk onu yapar. İnsanların görev sorumlulukları yönetim tarafından belirlenir. Halk, eleştiri ve sorgulama yetilerini kaybetmiş durumdadır. Acımasız, despot ve otoriter olan karakterle, rol model olan ana karakter bir arada bulunur. Bu iki karakter arasındaki mücadele roman boyunca devam eder (Sağlam, 2022: 67).

İnsanlar bu düzende, -eğer varsa- benliklerine, doğaya ve kültürel mirasa yabancılaşır. Teknolojinin getirdiği mekanik anlayış hem topluma hem de insana yansıtılmaktadır. Toplum makineleşirken insan nesnel bir varlık haline getirilmektedir (Bezel, 1984: 10).

4- Distopik romanlarda toplumsal sınıflar vardır. Örneğin; Huxley’in *Cesur Yeni Dünya* ve Orwell’in 1984 adlı romanlarında katmanlaştırılmış bir toplumsal yapı oluşturulur. 1984, tek partinin yönetiminde kendine özgü katmanlaştırılmış bir sınıf düzeninin olduğu totaliter sistemlere en yakın roman olarak mütalaa edilebilir. Huxley’nin *Cesur Yeni Dünya*’sında ise bireylerin toplumsal konumlarını değiştirmesi

gibi imkânları yoktur. Bireyler Alfa, Beta, Epsilonlar vb. isimler altında embriyo durumunda iken belirlenip görevleri ile ilgili koşullandırılmakta ve hangi sınıftan olacağı önceden belirlenerek üretilmektedirler (Akkoyun, 2016: 35-36).

Bireyler, toplumsal rollerini ve statülerini kendi istekleri ile elde edebilme imkânına sahip olmamanın yanında toplumsal rol ve statülerin baskıcı bir biçimde dayatılmasına da maruz kalmaktadırlar. Toplumsal yapıda dikey ve yatay hareketlilikler imkânsız hale getirilmekte ve dolayısıyla distopyalarda kast sistemine benzer bir toplumsal yapının oluşturulduğu belirgin hale gelmektedir (Çelik, 2015: 57,68).

5- Distopik romanlarda geçmişî hatırlatacak olan her şey ortadan kaldırılır. Bireysel duygular yasaklandığı gibi beyin ameliyatları ile bellekler de silinebilir. Geçmişe ait her türlü materyal bulundurmamak yasaklanır. Tarihi eserler, kitaplar ortadan kaldırılır.

6- Distopik romanlarda, evrensel ve ulusal değerlerin bir önemi yoktur. Hedonist (hazcı) ve pragmatist (faydacı), bencil bireylerin varlığı söz konusudur. Kapitalist ve materyalist sistemler, kendini düşünen bencil insanlar oluşturmaktadır. Kadınlar ise pragmatist toplumda sadece çalışan ve aynı zamanda cinsel bir eşya olarak görülür (Sağlam, 2022: 67-68).

Aile önemini kaybetmiş ve devletin kontrolüne girmiş, samimi ve duygusal temelli birincil sosyal ilişkilerin kaybolmuş olduğu görülür. Arkadaş ilişkileri gerçek ve samimi olmaktan çıkar, bireyselleşmenin en üst düzeyde görüldüğü bir toplum oluşturulur (Çelik, 2015: 68).

7- Distopik romanlarda teknolojinin toplumsal yaşamın her alanında etkin bir şekilde toplumu kontrol amacıyla kullanıldığı görülür. Orwell'in 1984'te telekranların, Bradbury'nin Fahrenheit 451'de Tazı isimli robotların kullanılması gibi. Teknolojik araçlar, hâkim ve ideolojik güç tarafından kontrol mekanizması olarak kullanılır (Orwell: 2021; Bradbury: 2019).

8- Distopik romanlar, yazıldıkları dönemin toplumsal sıkıntılarına ışık tutmakta, toplumsal sorunlara değinmekte ve bunlara çözüm bulunmadığında nelerin ortaya çıkabileceğini gösterirler. Bireylere öngörü (sonradan ortaya çıkabilecek olayları şimdiden tahmin etme, öngörme) ve empati yapmasını sağlarlar. Bireylere derin bir bakış açısı kazandırarak kendi toplumuna eleştirel bakış açısı getirirler (Atasoy, 2017: 61). Distopik romanlarda gelecekle ilgili siyasal, toplumsal, ekolojik ve teknolojik kaygılar bir arada olabilir (Sağlam, 2022: 68). Toplumlara gelecekte ortaya çıkabilecek tehlikelere ve

olumsuz durumlara karşı uyarırlar (Kurtyılmaz, 2020: 44). Özellikle de totaliter rejimlere, teknolojinin olumsuzluklarına, savaflara ve otoriter yönetimlerin gelecekte nelere yol açabileceğine dair bir bakış açısı oluştururlar.

Distopyalar, yazıldıkları dönemin toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulları ile ilgili bilgi verirler. Bu yönüyle tarihsel bir yanları da vardır. Bu eserler sayesinde bireylerin yaşanan gelişmelerle ileride ortaya çıkabilecek olanlar arasında bir bağlantı kurmalarını sağlarlar.

9- Distopik romanlar kendine özgüdür ve farklı kurguları söz konusudur. Romanda ele alınan zaman, mekân, şahıslar ve olay örgüsü birbirinden kopuk değildir. Kurguda işlenen bazı unsurların gerçekleşmesi mümkün gözükme de gerçek hayattan da kopuk değildirler (Sağlam, 2022: 69).

10- Distopyaların diğer bir özelliği de imgesel (hayali) bir dünya oluşturmaları ve bu dünyada bireyin yok oluşuna dikkat çekmeleridir. Bunu da bilinmedik güçlere ve imkânlarla sahip yönetimler şeklindeki yönetsel kurgularla gerçekleştirirler (Mouchard, 2003: 132-133).

11- Distopyaların diğer bir özelliği, eserlerde geçen toplumlarda, sınırları belirlenmiş ve tanımlanmış mekânlar söz konusudur. Huzur ve güvenliğin sağlanması için sınırlar ve mekânlar kesin olarak belirlenmiştir. Distopyalarda sınırlar “dayatılan iyilik” bölgeleri olarak geçerler (Hazır ve Dereci, 2017: 112-113).

12- Distopik romanların çoğu alegorik özellikte eserlerdir. Yani mesaj doğrudan değil, çeşitli simgeler aracılığıyla anlatılır. Eserler aslında ütopyaları eleştirirler. Ütopyaların, zamanla kâbusa dönüşeceğini eleştirel ve ironik bir üslupla ele alarak insanları bu konuda uyarırlar (Sağlam, 2022: 69).

13- Distopik romanların diğer bir özelliği de “tektipleştirme”dir (Çelik, 2015: 57; Sağlam, 2022: 67). Biz, 1984, Cesur Yeni Dünya ve Fahrenheit 451 örneklerinin hepsinde totaliter yönetimler, değişime ve farklılıklara izin vermemektedirler. Düşünmeyen, eleştirmeyen ve sorgulamayan, birbirine benzeyen ve iktidarın belirlediği kurallar içerisinde hareket eden tek tip insan modeli oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Ancak tek tip insan modeli toplumun alt kesimini oluşturan bireyleri kapsamaktadır. Üst sınıflarda ise çeşitliliğin ve özgürlüğün olduğu gözlenmektedir (Çelik, 2015: 68).

Distopyaların temelini toplumsal kontrol oluşturmaktadır. Bu çerçevede toplumsal kontrolün nasıl sağlanması gerektiğine dair farklı türde yazılmış distopyalarla karşılaşılır. Bu açıdan distopyalar, toplumsal kontrol noktasında ele alındığında iki kategoride değerlendirilebilir. Birincisi, toplumsal kontrolün korku ve şiddet yoluyla sağlanabileceğini üzerine yazılan distopyalardır. Bu tür distopyalarda toplumsal kontrolün sağlanmasında korku ve şiddete başvurulmaktadır. George Orwell'ın 1984 adlı eseri bu türde yazılmış distopyadır. İkincisi ise toplumsal kontrolün şiddet yoluyla sağlanmasına gerek olmadığı üzerine yazılan distopyalardır. Aldous Huxley'nin Cesur Yeni Dünya adlı eseri ise bu türde yazılmış distopyadır. Cesur Yeni Dünya'da teknolojik aletler aracılığıyla insanların beyinlerini pasifleştirip tepkisiz hale getirerek baskı ve şiddete gerek kalmadan toplumsal kontrolün sağlanacağını belirtilmektedir (Akkoyun, 2016: 13).

Sağlam (2022: 68) ise, distopik romanlar siyasal, toplumsal, ekolojik ve teknolojik kaygıların tamamını aynı anda ele alan kurgular olabilmektedir. Bundan dolayı distopik romanları tematik özellikleri dikkate alarak sınıflandırmak zordur. Buna rağmen, distopik romanları “ağırlıklı tematik özelliklerine veya diğer temalardan soyutlanmış yönlerine göre sınıflandırılması” mümkün görünmektedir. Buna göre distopyalar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir.

Sağlam'a göre, distopik romanların “ağırlıklı tematik özelliklerine veya diğer temalardan soyutlanmış yönlerine göre sınıflandırılması” mümkün olabilmektedir. Buna göre, farklı türde yazılmış distopik romanlar görülür. Diktatör rejim endişesiyle yazılmış romanlar politik distopya olarak adlandırılmaktadır. Jack London'ın Demir Ökçe'si ve George Orwell'ın Hayvanlar Çiftliği adlı eserleri bu kategori içinde değerlendirilmektedir. Küresel ısınma, iklim değişikliği ve gen teknoloji gibi ekolojik dengenin bozulması endişesi nedeniyle yazılmış olan romanlar da ekolojik distopya olarak adlandırılmaktadır. Aldous Huxley'nin Ada'sı ve Oya Baydar'ın Köpekli Çocuklar Gecesi adlı eserleri de bu kategorinin örnekleri olarak ele alınabilir. Bilim ve teknolojinin neden olduğu kaygılar nedeniyle yazılan distopik romanlar ise bilim kurgu distopyası veya distopik bilim kurgu olarak adlandırılır. Philip K. Dick'in Androidler Elektrikli Koyun Düşler Mi? adlı romanı ve William Gibson'ın Sprawl Üçlemesi (Neuromancer - Kont Sıfır - Mona Lisa Aşırı Yükleme) adlı eseri bu bağlamdaki örneklerdir. Kast sistemi, sınıfsal ayrımcılık, ahlaki bozulma ve toplumsal duyarsızlık gibi sosyal endişeler nedeniyle yazılmış distopik romanlar sosyolojik distopya kategorisini oluşturur. Suzanne

Collins'in Açlık Oyunları ve Jose Saramago'nun Körlük adlı eserleri bu noktadaki örneklerdir. Bunun yanında, distopik romanların çoğunda birden çok tematik özelliğin bir arada olduğu görülmektedir. İçinde aynı anda totalitarizmin, distopik bilim kurgunun, ekolojik ve sosyolojik sorunların ele alındığı distopyalar ise karma temalı distopyalardır. Karma temalı distopyalara ise Aldous Huxley'nin Cesur Yeni Dünya ve Barış Müstecaplıoğlu'nun Osmanlı Cadısı adlı eserleri örnek gösterilebilir (Sağlam, 2022: 68).

1.4. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMİ

Distopyalar, edebi türler olarak edebiyat çözümlemesi bağlamında ele alınabilir. Edebi metinlerin sosyolojik çözümleme için içerik olarak kullanılması sosyolojide önemli bir etkinlik ve yaklaşım haline gelmiştir. Çok çeşitli toplumsal olgu ve sorunlar, geniş edebi literatür aracılığı ile de analiz edilme yoluna gidilmiştir.

Sanat; edebiyat, resim tiyatro gibi geniş bir alana sahiptir. Sanatçının kişiliğinde ve eserinde, yaşadığı doğal ve toplumsal çevrenin etkisi vardır. Sanatçı, kişiliği ve yapıtıyla da doğal ve toplumsal çevreyi etkiler. Sanat sosyolojisinin görevi bu karşılıklı etkiyi incelemektir. Sanat sayısı kadar sanat sosyolojinden bahsedebiliriz. Sanat sosyolojisi; edebiyat, musiki, mimarlık, resim vb. gibi büyük dallara ayrılabilir. Bu dallar da daha küçük dallara bölünebilir. Edebiyat sosyolojisinin şiir, roman, hikâye ve anı sosyolojilerine ayrılması gibi. Önceleri, sanat tarihçileri çeşitli sanat dallarıyla toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiyi pek önemsenmemiş, toplumun etkisini yok saymış ve sanat sosyolojisiyle ilgilenmemişlerdir. Bu ilgisizlik nedeniyle son zamanlara kadar sanat sosyolojisi gelişim göstermemiştir. Dolayısıyla sanat sosyolojisini bir dalı olan edebiyat sosyolojide bu durumdan olumsuz etkilenir (Kösemihal, 1964: 1-2).

Edebiyat ile sosyoloji, aralarında rekabet olduğu kadar karşılıklı bir mübadele durumu içerindedirler. Edebiyat, toplumsal yaşamı konu edinir ve onu farklı açılardan ele alır. Örneğin; Balzac ve Flaubert'in toplumsal fresklerinde, Zola ve ekolünün natüralist ortam incelemelerinde bu görebilir. Ayrıca realist ekol, 18. yüzyılın sonundan itibaren farklı toplumsal sınıfların (aristokrasi burjuvazi ve alt tabaka) ve yine farklı mesleklerin adetlerini, toplumsal kurumlarda (evlilik, aile, okul) meydana gelen değişimleri ve toplumsal hareketliliği eserlerinde ele almışlardır. Buna rağmen 19. Yüzyılın sonunda sosyolojide uzmanlaşmaların ortaya çıkmasıyla beraber sanat sosyolojisi de sosyolojinin bir alanı olarak ortaya çıkacaktır. Ve ancak edebiyat sosyolojisinin ortaya çıkışı 20. yüzyılın ikinci yarısını bulacaktır. Edebiyat sosyolojisi önceleri edebiyatın

incelemelerinin bir parçasıyken sonradan sosyoloji biliminin bir uzmanlık dalı olacaktır (Sapiro, 2019: 19-20).

Edebiyat sosyolojinin ortaya çıkışında Bayan de Stael'in, "Toplumsal Kurumların İlişkileri İçinde Edebiyat" adlı eserinin öneminden söz edilebilir. Bu eserde, edebiyatla toplum kavramlarının sistemli bir incelemesini yapmak için gerçekleştirilen ilk harekettir. Bayan de Stael, dinin, törelerin ve kanunların edebiyat üzerindeki etkisiyle, edebiyatın da din, töreler ve yasalar üzerinde yaptığı etkiyi inceler. Dolayısıyla Bayan de Stael, düşünceleriyle edebiyatla sosyolojinin karşılıklı etkileşimini dile getirir (Escarpit, 1992: 9- 10). Escarpit, edebiyat sosyolojisinin G. Lukacs'ın düşüncelerinden doğduğunu, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise L. Goldmann'ın tarafından ise sistemli bir hale getirildiğini belirtir (Escarpit, 1992: 14). Kösemihal'e (1964: 2) göre de edebiyat sosyolojisinin gelişimi, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. 19. Yüzyılda bazı yazarlar, edebiyatın çeşitli alanlarıyla toplumsal hayat arasındaki ilişkiyi eserlerinde ele almışlardır ancak bu isimler sistemli bir şekilde konuyu ele almadıkları için edebiyat sosyolojisinin kurucuları olarak kabul edilmezler.

Edebiyat sosyolojisinin konusunu, ana sorunlarını ne olduğunu ortaya koymadan önce edebiyatın ne olduğu üzerinde durulmalıdır. Edebiyat "söz, yazı biçimini, almış bir yaşantı veya yaşantılaşmış sözlü ya da yazılı bir anlatış biçimidir." Edebiyat bilimi, bir edebiyat yazınının organik bütünlüğünü oluşturan dil, düşünce ve bilgi gibi niteliklerini incelemelidir. Bu açıdan edebiyat bilimi somut ve organik bir bütün olan edebiyat olayının fizik, psikolojik ve biyolojik taraflarını da göz ardı etmemelidir. Kısaca edebiyat bilimi, "çok boyutlu ve karmaşık olan edebiyat olayının bütünü" nü edebiyat sosyolojisi de, edebiyat olayının bütünlüğünü dikkat etmek suretiyle, toplumsal olayın yalnızca toplumsal tarafını yani edebiyat olayıyla toplumsal hayat arasındaki karşılıklı ilişkileri ele alacaktır (Kösemihal, 1964: 9-10).

Edebiyat eseri, kurgulayacağı metin için gereken verileri dünyadan alır. Böylece edebiyat eserinde gerçek dünyanın doğrudan bir yansıması durumuyla karşılaşırız. Bu durum edebiyat ile sosyolojinin yakınlaşmasına neden olur. Diğer taraftan edebiyat alanındaki sosyolojik şartlar edebî eseri etkiler. Örneğin, Kutadgu Bilig'den 21. Yüzyılda yazılan edebî bir metnin arka planında sosyoloji ve ona bağlı etkenleri bulmak mümkündür (Aydın, 2009: 368). Dolayısıyla, edebiyat sosyolojisi, "edebiyat olayının fizik, biyolojik, psikolojik ve toplumsal yönlerini ele alan çok boyutlu edebiyat bilimini özel bir dalı" olarak görülür (Soykan, 2009: 8).

Edebiyat tarihçisi ve teorisyen olan Lanson'a göre, edebiyat toplumun bir aynasıdır. 1789 Fransız İhtilâli'nin meydana gelmesinde edebiyatın da etkisi olmuştur. Ayrıca, Lanson edebiyat tarihinin sosyolojiye ihtiyaç duyduğunu ifade eder (Aydın, 2009: 364). Edebiyat sosyolojisini çıkış noktası da, edebiyatın toplum yaşamında üstlendiği rol ve toplumsal şartların edebiyatı doğrudan etkilemesidir. Toplumun genel görünümünü ele alan toplum romanının temelini doğrudan sosyolojinin uygulama alanı oluşturur (Aydın, 2009: 360). Dolayısıyla edebiyat ve sosyolojinin toplum ve toplumsal normlar ortak kaynaklarıdır. Edebiyatı ve sosyolojiyi ortak bir noktada bir araya getiren etkende insandır. Bu durum edebiyat sosyolojisinin merkezini oluşturur (Cuma, 2009: 92-93). “Edebiyat sosyolojisinin amacı ise edebi bir olguyu toplumsal bir olgu olarak incelemektir” (Sapiro, 2019: 13).

Kösemihal'a (1964: 12) göre edebiyat sosyolojisi dört ana bölümden oluşur. Birincisi; yazar, ikincisi; yapıt (eser), üçüncüsü; basım, yayım, dağıtım kurum ve örgütleri ve dördüncüsü; okuyucu zümreleri veya yığınlarıdır.

Birinci bölümü yazar oluşturur. Yazar, edebiyat eserini tasarlayıp, yaratan ve gerçekleştiren kişidir (Kösemihal, 1964: 12). Yazar, kültürel bir çevre içerisinde doğar. İçinde bulunduğu toplumda sanat çevresiyle etkileşime girer ve onlardan etkilenir. Böylece edebiyat eseri hem yazarın kişiliği hem de toplumsal çevrenin etkisi sonucu şekillenir (Yazıcı, 2021: 42).

İkinci bölüm yapıt (eser) tir. Yapıt, yazar tarafından yapıp ortaya konulandır (Kösemihal, 1964: 12). Edebiyat eseri ile toplum arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Dolayısıyla yazarın ortaya koyduğu edebiyat eserini, toplum veya sınıflardan ayırmak suretiyle soyut bir olay olarak ele alınması mümkün değildir (Kösemihal, 1964: 26).

Edebiyat eserlerinde işlenen konuları, toplumlar veya sınıflar arasında ilişkilerde görmek mümkündür. Edebiyat eserinin konularında herhangi bir dönemde yaşamış bir toplumun halkı grubu veya sınıfı yer alabilir. Millî edebiyatlar, yerli edebiyat, sınıf edebiyatları gibi (Yazıcı, 2021: 45).

Üçüncü bölüm basımevleri, yayınevleri, kitapevleri, kitaplıklar gibi kurumlar ve örgütlerdir. Ortaya konulan eserin basılması, çoğaltılması ve geniş topluluklara ulaşmasını sağlarlar (Kösemihal, 1964: 12).

Dördüncü bölüm ise okuyucu zümreleri, okuyucu gruplarından oluşur. Bunlar dağıtılan eserleri okuyan kesimdir (Kösemihal, 1964: 12). Okuyucu kitlesinin yaşı, mesleği ve sınıfı zevk anlayışlarını etkilemektedir. Yine lise çağında olanların, yalnız yaşayanların ve kadınların grup oluşturdıkları ve okunan eserlerinde farklılaştığı görülür (Yazıcı, 2021: 53).

Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın toplumla arasında yeni bağlar kurulmasında yardımcı olur. Bunun yanında din, kanun ve törelerin edebiyat üzerinde etkileri ve kavramların edebiyatın alanındaki yerlerinin tespitinde rol oynar. Edebiyat sosyolojisi, siyasi rejimi, kültür kurumunu, sosyal tabaka ve dil bilimi problemleri ele alır. Edebiyat türü, belli aşamalardan geçer ve ekonomik gerçeklikten sonra ortaya çıkar. Bu süreç sosyologlar için önemli olup, edebiyat sosyolojisine kaynaklık eder (Aydın, 2009: 359; Çelik, 2013: 59).

Edebiyat sosyoloji edebiyatla ilgili olan, edebiyatın ekonomik ve toplumsal koşullarını ortaya koymaya çalışır. Daha geniş anlamda ise edebiyatın oluşumunda karşılaşılan durumları ve etkileşimleri ele alır. Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın ekonomik ve toplumsal şartlarını, edebiyatın meydana gelişinde karşılaştığı koşulları ve etkileşimleri konu edinir. Bunun yanında yazarın yaşadığı dönemdeki toplumsal konumunu, ekonomik durumunu, moda eğilimlerini, dünya görüşünü ve eğitim seviyesini ele almaktadır. Edebiyat sosyolojisi yine belirli dönemlerde hangi kitap türlerine daha çok ilgi duyulduğu, kütüphanelerden hangi eserlerin daha fazla ödünç alındığını tespit etmeye çalışır (Wilpert, 1989 akt. Cuma, 2009: 84).

Toplumsal değişimlerin dünya toplumlarında oluşturduğu etkiyi, toplumda oluşturduğu sosyal ve psikolojik durumları görmek ve toplumsal sorunları belirlemek amacıyla distopik romanlar edebiyat dünyasında önemli bir yere sahiptir. Distopya türünde yazılan eseler, insanların gelecekle ilgili endişelerinin edebiyat aracılığıyla anlatılmasıdır. Distopik romanlarda toplumsal eşitsizlikler, teknolojinin olumsuz etkileri, cinsiyet, ekoloji, beslenme vb. konulardan hareketle toplum yorumlanır. Bu şekilde insanların bilinçlenmesi ve toplumsal bir kamuoyu oluşturulması sağlanır (Ülger, 2018: 16).

Sonuçta edebiyat sosyoloji ile distopya edebiyatı arasında edebiyat eserlerinin ortaya çıkışında toplumsal koşulların önemli bir yeri vardır. Edebiyat sosyolojisi ve distopya edebiyatı toplumu, toplumsal değişimleri ve bunların etkilerini, ekonomik,

politik ve sosyal konuları ele almakta ve bu konular üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Distopyaların, edebiyat sosyoloji açısından değerlendirilmesi ve incelenmesi toplumsal gerçekliğin daha iyi analiz edilmesi açısından önemlidir. Distopyaları da edebiyat toplum bağlamında sosyolojik olarak analizini önem arz etmektedir. Bu tez çalışması, bir yanıyla edebiyat sosyolojisi çözümlemesine yönelmektedir.

1.5 DİSTOPİK ESERLERDEKİ OLAY ÖRGÜSÜ

Distopyalar, genel olarak roman türü içerisinde değerlendirilebilir. Gelecek ile ilgili kurgulamış toplumsal içerikli eserler olmaları, onları edebiyat sosyoloji içerisinde değerklenmeyi mümkün kılmaktadır. Sonuçta romanda kurgulanan ana tema değışen toplumsal yapı ve bileşenleridir. Tez çalışmasının bu kısmında Yevgeni Zamyatin'in "Biz", Aldous Huxley'nin "Cesur Yeni Dünya", George Orwell'in "1984" ve Ray Bradbury'nin "Fahrenheit 451" adlı eserlerindeki olay örgüsü ele alınarak distopyaların kısaca özeti yapılacaktır. Bu sayede daha sonrasında sosyolojik çözümlemesi yapılacak eserler hakkında okuyucunun belirli bir kavrayışa erişmesi beklenmektedir.

Biz, adlı eser Rus yazar Yevgeni Zamyatin tarafından 1920'de Rusya'da yazılır. Yazıldığı dönemde Rusya'da yasaklanır. Anti-ütopya türünde yazılan eserin ilk baskısı İngilizce olarak ancak 1924'de yayınlanır (Bezel, 1984: 31; Akkoyun, 2016: 32; Kurtyılmaz, 2020: 55). Zamyatin'in, Biz adlı eseri, Anti-ütopya türünün ilk örneklerinden biri kabul edilir. Eser, Rus Devrimi sonrası oluşan yeni devlet ve yönetim şeklinin getireceğı olumsuzlukları öngören hiciv türünde bir eser olarak kabul edilmektedir (Kandemir, 2009: 137). Rus devriminden sonra oluşan olumsuz davranışların sonuçlarını ele alan eser, koşulların insanları nereye götürebileceğı yönünde bir uyarı niteliğindedir (Bezel, 1984: 31).

Biz romanında, Tek Devlet'in temsili olan totaliter rejimin insan özgürlüklerini yok edip bireyselliğı ortadan kaldırdığı baskıcılığa maruz kalan yaşam koşulları işlenmektedir (Kandemir, 2009: 140). Romanda olaylar milattan sonra yirmi altıncı yüzyılda geçmektedir. Bireyselliğın ortadan kaldırıldığı, benlik duygusunun yok olduğu, insanların biz haline getirildiğı bir dünya kurgulanır. Toplum, tek hâkim olan Velinimet/İyiliksever' in egemenliğindeki Tek Devlet tarafından yönetilir. Kişisel istekler dikkate alınmaz, bireylerin ne yapacaklarının, ne zaman yatacakları veya kalkacakları gibi gündelik yaşam pratikleri bile yapılan çizelgeye göre belirlenmektedir. Her şey bir düzene göre yapılmaktadır. Romanda, matematik kesinlikten dolayı insanlara

ad vermek yerine harf ve sayıdan oluşan numaralar verilmektedir. Eserde, tek devletin hâkim olduğu bir toplumsal sistem kurgulanmıştır. Bu devletin sınırları belirlenmiştir, insanlar Yeşil Duvar adını verdikleri şeffaf cam bir fanus içinde yaşarlar (Zamyatin, 2021).

Eserin ana karakteri ve anlatıcısı D-503'tür. D-503, Tek Devlet'in matematikçilerinden olup İntegral adı verilen uzay aracını yapan başmühendistir (Zamyatin, 2021: 12). İntegral adlı uzay gemisinin yapılış amacı eserde şu şekilde ifade edilir: "Kâinatın sonsuz denklemini çözeceksiniz. Diğer gezegenlerde yaşayan, belki de hâlâ ilkel özgürlük ortamında bulunan meçhul varlıkları akim iyilikçi boyunduruğu altına almanız gerekiyor. Eğer bizim kendilerine matematiksel, hatasız mutluluğu getireceğimizi anlamazlarsa, onları mutlu olmak zorunda bırakmak bizim borcumuzdur. Ama silahtan önce sözü deneyeceğiz" (Zamyatin, 2021: 13). Gemi, Tek Devlet tarafından başka gezegenlerde yaşayanları ve varsa ilkel yaşamları da Tek Devlet'in egemenliği altına almak ve onlara huzuru getirmek için inşa ettirilir. Tek Devlet bunu bir görev olarak görmektedir.

İntegral'i inşa eden ana karakterin matematikçi olmasının nedeni, Tek Devlet'in mutlakiyetçiliğini, bireyselliğe, hayal gücüne ve duygulara yer vermeyişini, $2+2$ 'nin 4 olması şeklindeki kesinliğini sembolize etmesi nedeniyledir. Başka gezegenlerde yaşayanları Tek Devlet'e katmak aynı zamanda "Tek Devlet'in matematiksel, sarsılmaz, öngörülebilir, belirlenmiş dünyasına dâhil" etmek şeklinde izah edilmektedir (Cengiz, 2021: 265).

Roman, İntegral (Entegral) ile ilgili bir duyuruyla başlar. Tek Devlet'te her şey kusursuzdur, düzenlidir ve her şey matematiksel bir kesinlikle devam eder. D-503 aynı zamanda uyanışın da simgesidir. I-330 adında bir kadına âşık olan D-503'ün ve hayatı değişir. I-330 sistem karşıtı olan karakterdir. D-503 âşık olduğu kadını öper ve yasağı çiğner. Bu olaydan D-503'ün düzene olan bağlılığı ve inancı sarsılır ve korkmaya başlar. Sonrasında D-503 düzeni sorgulamaya başlar. Bu uyanıştır ve 'Biz' olmaktan 'ben' olmaya doğru bir süreci başlatır (Akkoyun, 2016: 70). Velinimet'e karşı yapılan bu başkaldırı sonucunda, Tek Devlet, D-503'ü büyük ameliyata alır. Hastalık olarak görülen durum, beyin ameliyatıyla hayalgücü merkezinin yok edilmesini gerektirir. Sonrasında D-503, duygu, düşünce ve problemlerinden arındırılmak suretiyle bir makine gibi kusursuz olmuştur (Kurtyılmaz, 2020:57). Biz romanında geçen olaylar, D-503'ün tuttuğu günlüklerden öğrenilir.

Zamyatin'in Biz adlı eseri kendisinden sonra gelen Aldous Huxley ve George Orwell gibi yazarları etkilemiş ve iki yazar da daha karamsar bir gelecek kurguladıkları eserler yazmışlardır (Kurtyılmaz, 2020:57).

Distopya alanında yazılmış, önemli bir roman da Aldous Huxley'nin yazdığı Cesur Yeni Dünya adlı eserdir. Eser, 1932 yılında yayımlanır (Huxley, 2018; Bezel, 1984: 98).

Cesur Yeni Dünya'da olaylar, zamansal bir ifade olarak Ford'dan Sonra anlamına gelen F.S. 632'de yani İstikrar Yılı'nda geçmektedir (Huxley, 2018: 32). Eserde adı geçen Ford, 1908 yılında ilk T model otomobillerin üretiminde taşıma bandı yöntemini ilk defa kullanan ve bu yöntemin mucidi olan Amerikalı Henry Ford'dur (Kurtyılmaz, 2020: 59). T Model, toplu üretim yöntemiyle üretilir ve bu devrimsel üretim yönteminin mimarı olan Ford, Cesur Yeni Dünya'nın kurgusuna temel olmuş hatta bir anlamda ilham olmuş bir kişiliktir ve romanın da dönüm noktası olan karaktere işaret eder.

Romanda adı geçen devletin adı Dünya Devleti'dir. Olaylar Londra'da geçmektedir (Huxley, 2018: 31). Eserde çoğunlukla, Mustafa Mond, Bernard Marks, Lenina, Linda, Tomakin, John (Vahşi), Helmholtz Watson ve Foster gibi karakterlerin adı geçer (Huxley, 2018).

Romanda toplum, baskı ve zor kullanmadan yönlendirilebilir ve kontrol altında tutulabilir. Çünkü insanlar köleliği sevecek hale geleceklerdir. Böyle bir düzenin oluşturulabilmesi ve insanlara köleliği sevmeleri için de bazı yöntemlerin gerçekleşmesi gereklidir. Bu yöntemler; insanların özelliklerine göre katmanlara ayrılarak statü ve rollerinin belirlenmesi, hatasız genetik bilim ile insan kalıtlarının önceden belirlenmesi, insanların etkili bir koşullandırılmaya tabi tutulması, alkol ve eroin kullanımı yerine daha çok zevk veren ama zararı daha az olan yeni bir madde kullanımı gibi yöntemlerdir (Bezel, 1984: 98).

Huxley, bu yöntemleri kurguladığı romanda toplumsal bir gerçeklik olarak inşa eder. Toplumda çeşitli işleri yapacak olan bireylerin zekâsı ve fizyolojik özellikleri önceden belirlenir. Toplumu Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilon şeklinde beş sınıfa ayırır. Sınıflar için gerekli sayıda insan üretmek için kalıtım yöntemleri bulunmuş ve belirlenen sayı ve özellikte insan üreten fabrikalar inşa edilmiştir. Bokanovski* işlemi ile de aynı işi yapacak çok sayıda benzer insan üretilebilmektedir. Şişede iken bebeklerin kalıtları ve

* Bu işlem, aynı özelliklere sahip birey tipinin seri üretimini ifade etmektedir.

ne yapacakları önceden belirlenir. Etkili bir koşullandırma yöntemi ile de bulundukları konumdan memnun olmaları sağlanmaktadır. Alkol ve eroinin yerine “soma” adı verilen madde kullanımı ile gerçeklerden uzaklaştırılır ve ortaya çıkabilecek sıkıntılardan arındırılır (Bezel, 1984: 98-99; Huxley, 2018: 33-34,236).

Cesur Yeni Dünya’da oluşturulan sistem, romanın iki karakteri olan Mustafa Mond ile John’un felsefi atışmasıyla anlatılır. Romanda asıl dikkat çekilmek istenen robotlaşma ve köleleşmedir. Burada anlatılan robotlaşma ve köleleşme, sözde refah ve zevk yolları kullanılarak, değerler ve insan doğası üzerinde değişimler yaparak sağlanmaya çalışılır. Toplumsal istikrarın sağlanması ve devamı için tek tip insan oluşturularak yaşamının mümkün olup olmadığı tartışılır. Ayrıca, eserin gelecekte oluşabilecek şeylere dair bir öngörü ve sistemin eleştirisi niteliğinde olduğu da söylenebilir (Akkoyun, 2016: 98-99).

Huxley’nin Cesur Yeni Dünya adlı eserinde önceden belirlenmiş kurulu bir düzen vardır. Kurulu düzenin devamı için de insanlar önceden belirlenen özelliklere ve sayıya göre fabrikalarda üretilir ve sonrasında koşullandırma merkezlerinde büyütülür. Bu üretimde bilim ve teknolojinin gelişmişliğinden faydalanılmakta ve sipariş üzeri insanlar üretilmektedir. Bu şekilde üretim hataları yok denecek kadar az olmaktadır (Bezel, 1984: 98).

Cesur Yeni Dünya’da, yurttaşlar sistemin belirlediği kurallara uymaları durumunda herhangi bir sorunla karşılaşmazlar. Buna rağmen sorun oluşturanlar olursa Dünya Devleti’nde Ayrık bölgeye sürgün edilirler.

Distopya türünde yazılmış önemli eserlerden birisi de George Orwell’in 1984 adlı eseridir. Orwell, eserini 1946 yılında yazmaya başlamış, 1948 yılında bitirmiştir (Orwell, 2016). Sovyetler Birliği rejiminin eleştirildiği eser, 1949 yılında yayımlanır (Kumar, 2006: 456; Orwell, 2021).

Üster, 1984’ün Türkçe baskısının son kısmına eklediği “Bin Dokuz Yüz Seksen Dört: Bir İnsanlık Karabasanı” adlı değerlendirme yazısında bu eser için “1984, kuşkusuz, insanlığı bekleyen bir “total totalitarizm” tehlikesine karşı edebiyatın bağrından yükselen bir uyarı çığlığıdır” ifadesini kullanmaktadır (Üster, 2016: 346). Sağlam (2022: 236) ise, 1984 ile ilgili olarak “geleceğe dair kâbus senaryosudur” ifadesini kullanmakta ve romanı totaliter bir yönetim altında hukukun ve bireyselliğin ortadan kaldırıldığı, insanların makineleşmiş yığınlar haline getirildiği ve düşüncelerin

kontrol edildiği bir insanlık durumu olarak tasvir etmektedir. Umutsuzluğun, hayal kırıklığının ve kötümserliğin hâkim olduğu eserde aynı zamanda, totaliter rejimlerin dünyaya hâkim olması durumunda yaşanabilecek olan olumsuzluklar anlatılır.

1984'te insan benliğinin yok edilmesi gibi temalar, baskı ve şiddetin etkin bir şekilde kullanımına dayalı totaliter bir sistemin varlığı, yaşamın her alanını etkileyen karamsar bir ortam öne çıkmaktadır (Bezel, 1984: 133). Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşanan olaylar, bilim ve tekniğin her şeyi çözeceğine dair modernist inancı ve geleceğe dair olan umutları olumsuz yönde etkilemiştir. 1984 bu dönemde yaşanan olayların bir ürünüdür. Bu dönemde, akla verilen önemin sarsıldığı, pozitif bilimlerin milyonları yok eden silahlar üretmek için kullanıldığı, medeniyetin merkezi olarak görülen yerlerde de ırkçılığın ve faşizmin egemen olduğu görülür (Doğan, 2021: v).

Orwell, eserinde kurguladığı düzenin bir benzerinin, gelecekte oluşabileceğini, ABD' deki bir sendikaya yazdığı mektupta şu şekilde ifade eder: “Kitapta anlattığım toplumun bir gün mutlaka gerçek olacağına inandığımı söyleyemesem de, ona benzer bir toplumun gerçek olabileceğine inandığımı söyleyebilirim” (Üster, 2016: 344). Kumar (2006: 463-466), 1984 için; “hem bir uyarı hem bir kehanet, hem çağdaş bir analiz, hem de muzaffer totalitarizm biçiminde geleceğe yönelik bir vizyon olarak görmek onu tam olarak modern ütopyacı ve karşı ütopyacı yazı geleneği içerisine yerleştirmek” açıklamasında bulunur.

1984'te özgürlüklerin tamamen ortadan kaldırıldığı, düşüncelerin baskı altına alındığı, geçmişin izlerinin silindiği ve yeniden yazıldığı, her yerde sistemin propagandasının yapıldığı, kurallara uymayanların baskı ve şiddete maruz kaldığı bir toplum anlatılır. Bu toplumda her şey devlet kontrolündedir. Büyük Birader (Big Brother) herkesi gözetlemektedir. İnsanlar hem alıcı hem verici özelliği olan Telekranlar aracılığıyla izlenmekte ve bu amaçla gözetleyici helikopterler her yerde dolaşmaktadır. Sistem için tehlike oluşturanlar Düşünce Polisi tarafından takip edilmektedir. 1984, yönetime karşı gelenlerin acımasızca cezalandırıldığı bir baskı sistemine dayalı olarak toplumun kontrol altına alınmaya çalışıldığı bir distopyayı ifade etmektedir.

1984'te Okyanusya, Avrasya ve Doğu Asya olmak üzere üç devlet vardır ve bu devletler sürekli birbirleriyle savaş halindedirler. Olaylar Okyanusya Devleti sınırları içerisindeki Londra'da geçmektedir. Devlet İNGSOS isimli parti tarafından

yönetilmektedir. Partinin lideri Büyük Birader'dir. Okyanusya'nın resmi dili, Yenikonuş'tur.

Parti, devrim sonrası iktidara gelmiş ve devrimi gerçekleştirenleri saf dışı etmiştir. Geriye sadece Goldstein kalmış onu da düşman ilan ederek lanetlenmiştir. Parti kendi hazırladığı bir kitabı, Goldstein yazmış gibi yayınlar ve bu kitabı okuyan sistem karşıtı muhalifleri tespit ederek onları yakalar. Romanın ana karakteri Winston Smith'tir. Smith hem Julia isimli kadın âşık olmakla hem de Goldstein'in kitabını okumakla yönetimin kurallarına karşı gelmiş ve sistem için tehlikeli birisi haline gelmiştir. Smith, düşünce polisinin takibine takılır, tuzağa düşürülerek yakalanır (Bezel, 1984: 134,136). İşkencelere maruz kalan Julia ve Smith daha fazla dayanamazlar ve birbirlerine ihanet ederler.

Romanın sonunda Smith, artık sisteme boyun eğen ve Büyük Birader'i seven birisi haline gelir. Smith, sistemin, "Savaş Barıştır. Özgürlük Köleliktir. Cehalet Güçtür. Geçmiş kontrol eden geleceği de kontrol eder. Bugünü kontrol eden geçmişi de kontrol eder" sloganını söyleyerek sistemi sevmeye, onaylamaya başladığını gösterir (Atasoy, 2017: 63).

1984'te Tek Devlet'in yurttaşlarına uyguladığı tahakküm ve tahakküm araçları Cesur Yeni Dünya'da görülmez. Cesur Yeni Dünya'da sistemin kurallarına uymayan bireylerin cezalandırılma biçimleri 1984'e göre daha yumuşak denilebilecek yöntemler kullanmak suretiyle gerçekleştirilmektedir.

Ray Bradbury'nin Fahrenheit 451 adlı romanı distopik türde yazılmış bir romandır. Roman, 1953 yılında yayınlanmıştır (Bradbury, 2019). Totaliter bir toplumun anlatıldığı roman, ikinci Dünya savaşının olduğu yıllarda yazıldığı için o dönemin izlerini taşımaktadır. Romanda komünist ve faşist yönetim anlayışlarından esinlenmeler görülür (Akkoyun, 2016: 81). Roman, adını "kitap kâğıdının tutuşup yanma sıcaklığı"nın 451 Fahrenheit derece olmasından alır (Bradbury, 2019).

Fahrenheit 451'in konusu; gelecekteki baskıcı bir toplum düzenidir. Yanmayan plastik bir kılıfla evlerin kaplı olduğu böylelikle yangın çıkma ihtimalinin ortadan kalktığı bir toplum meteforik olarak kurgulanmıştır. Yangın çıkma olasılığının ortadan kaldırılmasına karşın ilginç bir özellik olarak roman kurgusunda toplumsal sistemin önemli bir parçası olarak itfaiyeciler sınıfı yer alır (Bezel, 1984: 198). Her ne kadar itfaiye

denilince ilk akla gelen yangın söndürmek olsa da Fahrenheit 451’de itfaiye örgütünün görevi yangın söndürmek değil yangın çıkarmaktır.

Fahrenheit 451 adlı eserin başkarakteri Guy Montag’dır. Montag bir itfaiyecidir. Romanın kurgusuna göre, kitaplar tehlike arz etmektedir. İtfaiyecilerin asıl görevi de gelen ihbarlar doğrultusunda kitap bulunan evlere baskın yapmak, kitaplarla birlikte evleri de yakmaktır. Bu şekilde düşüncelerin öğrenilmesi ve yayılması engellenir. İnsanların kitapla olan bağlarını kesmek ve kitaba ulaşmalarını engellemek için önlemler alınmaktadır. Çünkü sistem için okumak demek düşünmek ve sorgulamak demektir. Düşünmek insanların bilinçlenmesine neden olur. Sistem kesinlikle düşünen bireyler istemez. Bunun önüne geçmenin yolu kitapların yok edilmesidir. Bu iş, itfaiyeciler eliyle yapılmaktadır. Kitap yakarak hem tarih hem de bellek silinmekte ve bu sayede düşünme engellenmektedir. İktidar, bilinçlenmenin önüne geçmekte ve düzeni sağlamak için çeşitli tahakküm araçlarını kullanmaktadır. Böylelikle korkunun hâkim olduğu bir düzen inşa edilir. Düşünmeyen, televizyon karşısında eğlence, dizi ve spor programlarıyla vakit geçiren, gerçeklerden kopmuş insanlar toplumun genel karakteristiğini oluşturur. (Bradbury, 2019).

İtfaiye şefi Guy Montag, görevi sırasında kitap yaktıkları bir evin içinde bulunan kadının kitaplarıyla birlikte yanmayı tercih ettiğini görür. Bu durum Montag’ı çok etkiler. Montag kitapların ne olduğunu merak eder ve kitap yakmak için gittikleri evlerden kitap çalarak evine gidip okumaya başlar. Artık, sistem hakkında düşünmeye ve sorgulamaya başlayan Montag, sistem için tehlikeli biri haline gelmiştir. Montag’ı karısı Mildred, evde kitap bulundurmaktan ihbar eder. Eve kitap yakmak için gelen itfaiyeciler evi de yakar. Montag da burada kışkırtmalardan etkilenir ve itfaiye şefini yakar. Bundan sonra kovalamacanın yaşandığı bir süreç başlar ve Böcek isimli araç Montag’ı kovalar. Böcekten kurtulan Montag, sonunda şehrin dışında yaşayan kurallara karşı gelmiş ancak sistemin tehlike olarak görmediği kişileri bulur (Bradbury, 2019).

Sonuç olarak Bradbury’nin, eserinde “sansüre, totaliter yönetimlere, kültür endüstrisine ve yaşam tarzına” yönelik keskin eleştiriler getirdiğini ifade etmek mümkündür (Akkoyun, 2016: 87).

Bu aşamada, olay örgülerinden kısaca bahsedilen ve her birinde totaliter rejimler tarafından tabakalaştırılmış ve tahakküm altına alınmış toplum kurgularıyla tebarüz eden

bu eserlerin distopik temalarını, tabakalaşma açısından sosyolojik temelde çözümleme işine geçilebilir.

2. DİSTOPYALARDA TABAKALAŞMA

Tez çalışmasının bu kısmında distopyalarda toplumsal yapının temel unsurlarından olan tabakalara değinilmek suretiyle çağdaş dünyadaki tabaka sorunları üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Distopyalar gerçek dünyanın koşullarından ve sorunlarından bağımsız olarak ortaya çıkmış eserler değildirler. Tabakalaşma sistemlerinin insanlığın ilk dönemlerinden beri var olduğuna ilişkin bilgiye uyumlu olarak denilebilir ki, bugünün toplumlarında da ekonomik, siyasi vb. nedenlerle oluşan eşitsizler sürüp gitmektedir. Gelecekle ilgili olumsuz öngörüler ortaya koyan distopyalarda da bu eşitsizlikleri görmek mümkündür. Ancak distopya alanında yazılan eserlerin tabakalaşma konusundaki kapsam ve çeşitliliği dikkat çekici düzeydedir. Oldukça detaylı biçimde kurgulanmış hikâyeler, tabakalaşma konusunda da ortaya çıkabilecek detayları öngörebilmek için oldukça verimli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu sebeple, konu bütünlüğünün korunabilmesi ve makul bir çözümleme yapılabilmesi amacıyla distopya alanında öne çıkan Zamyatin’in “Biz”, Huxley’nin “Cesur Yeni Dünya”, Orwell’in “1984” ve Bradbury’nin “Fahrenheit 451” adlı dört eser örneklem olarak tespit edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen temalardan hareketle ilgili eserlerin analizi yapılacaktır.

2.1. DİSTOPYALARDA SINIF KURGUSU

Distopyalarda öne çıkan önemli konulardan birisi toplumsal sınıflardır. Toplumsal sınıflar, toplumsal yapının temel unsurlarından birisidir. Tez çalışmasının bu kısmında distopyalarda, toplumsal yaşamın tarihsel olarak da bakıldığında değişmeyen karakteristiği olan sınıf olgusu ele alınacaktır. Çözümleme yapılırken sırasıyla Zamyatin’in “Biz”, Huxley’nin “Cesur Yeni Dünya”, Orwell’in “1984” ve Bradbury’nin “Fahrenheit 451” adlı eserlerde tespit edilen toplumsal sınıflar ele alınacaktır.

Zamyatin’in Biz romanında, başmühendis D-503’ün; “Yaşasın Tek Devlet, yaşasın Numaralar, yaşasın Velinimet!” (Zamyatin, 2021: 13-14) sözü toplumsal sınıfların varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla romanda, yönetici sınıf ile onun dışında kalanların oluşturduğu bir sınıfın varlığından söz edilebilir. Toplumda Tek Devlet’in yöneticisi ve numaralandırılmış sınıf ayrıştırılmaktadır. Tek Devlet, Velinimet’in yönetimindedir. İkincisi numaralandırılmış sınıftır. Bu sınıf, yönetici sınıfın dışında

numaralandırılmış insanlardan oluşur. Bireylere isim yerine, harf ve numaralar verilmektedir ki romanda bireyler numaralarla anılmaktadır. Bu olguyu, İntegral gemisini inşa eden başmühendis kendi adını şöyle ifade etmektedir. “Ben, İntegral’in başmühendisi D-503, Tek Devlet’in matematikçilerinden sadece biriyim” (Zamyatin, 2021: 14). D-503’ün Başmühendis ve matematikçilerinde birisi olması mühendislerin ve matematikçilerin varlığına işaret etmektedir. Bunun yanında eserde; fonookutman, arkeologlar, şair, matematik öğretmeni, elektrikçiler, tamirciler, doktorlar ve meteorologlar (Zamyatin, 2021: 14,26-28,31,47-48,55,180-181) gibi mesleklerin olduğu görülmektedir. Bu durum Biz romanında yönetilen numaralandırılmış sınıf içerisinde farklı mesleklerinde bulunduğunu göstermektedir.

Tek Devlet, numaralandırılmış insanlardan oluşur. Numaralandırılmış halk bir düzen içerisinde hareket eden seri üretilen robotlara benzer. Tek Devlet’te hiçbir farklılık ve değişik hareketler kabul edilemez. Numaralandırılmış sınıf birbiriyle aynı ve eşittir. Matematiksel bir düzenin hâkim olduğu toplumsal hayat söz konusudur (Cengiz, 2021: 260). Bu sınıfın bireylerinde özgün olmaları yönünde bir beklenti yoktur. Çünkü orijinal olmak eşitliği ihlal etmek anlamına gelmektedir. Onların akıllı değil aptal olmaları istenmektedir. Çünkü aptal olmak, sıradan olmak yani sadece görevini yerine getirmek anlamına gelmektedir (Zamyatin, 2021: 39; Cengiz, 2021: 260). Tek Devlet’te akıllı olmak, tek olmaktır. O nedenle bu durum romanda: “Kimse tek değil, herkes bir. Hepimiz aynıyız” (Zamyatin, 2021: 8) şeklinde ifade edilmektedir. Hatta herkesin aynılığı, düşünceleri için bile geçerlidir. D-503, bu aynılığı: “Görüyorsunuz ya, düşüncelerde bile öyle. Çünkü hiç kimse ‘tek biri’ değil ‘aralarından biri’dir. Birbirimizin o kadar aynısıyız ki...(Zamyatin, 2021: 18) sözüyle günlüğüne kaydetmektedir.

Her ne kadar numaralandırılmış fertler arasında bir eşitlik söz konusu olsa da, sistemi yönetim kanadı ile yönetilenler arasında keskin bir ayrılık olduğu da unutulmaması gerekir. Ayrıca bu sistematik, numaralandırılmışlardan oluşan yönetilenlerin rızasına dayanmayan hatta gelişimlerine de kapalı olan bir eşitsizliği ifade etmektedir.

Biz romanında, erkek ve kadınlar farklı numaralandırılmaktadır. Erkeklerin numarası sessiz, kadınların numarasında sesli harfler kullanılmaktadır (Bezel, 1984: 32). Bireylerin cinsiyeti numaralar ile bilinmektedir. I-330, O-90 gibi numaralar kadınlara, D-503, R-13 gibi numaralar erkeklere verilmektedir (Zamyatin, 2021).

Tek Devlet'in, toplumsal kontrolü Koruyucular eliyle gerçekleştirdiği görülmektedir. Romanda Koruyucular şu şekilde anlatılır: “Eğilen vidanın sökülüp atılması için Velinimet'in becerikli ve kuvvetli ellerine, Koruyucuların tecrübeli gözlerine sahibiz ...” (Zamyatin, 2021: 25). “Yoksa bizler adeta parıldayan havayla örülmüş gibi, ilelebet ışıkla yıkanan şeffaf duvarlarımızın arasında her zaman herkesin görebileceği şekilde yaşarız. Birbirimizden saklayacak hiçbir şeyimiz yoktur. Bu durum Koruyucuların ağır ve yüce emeklerini kolaylaştırır. Başka türlü olursa, her şey olabilir (Zamyatin, 2021: 29). “Hatta olmayacak bir şeyin olacağını varsaysak bile yani sıradan tek sesliliğimizde bir pürüz olsa bile içimizde, saflarımızda görünmez Koruyucular var: Onlar yoldan çıkanları anında tespit edip bu Numaraları yanlış adımlar atmaktan, Tek Devlet'i ise onlardan kurtarırlar” (Zamyatin, 2021: 145).

Tek Devlet'te, Yönetici Velinimet, kendilerine harf ve numara verilerek numaralandırılmış sınıf ve bu sınıflara ilaveten Tek Devlet'in toplumsal düzenini sağlayarak Velinimet'e yardımcı olan Koruyucular sınıfı vardır. Bu sınıfın sayısı belirsizdir. Onlar, Numaralandırılmış sınıfı izlerler, takip ederler, gözetlerler. Bu sınıfın yönetimi Koruyucular Bürosu tarafından yapılır. Büro, Tek Devlet'in denetim ve gözetim işlerini yürütmektedir. Bu büro, insanları sürekli izler ve şüpheli olan kişileri takip eder (Neydim ve Polatel, 2020: 62). Koruyucular tecrübelidirler ve yaptıkları görevler ağır ve yüce görevlerdir (Zamyatin, 2021: 25, 29). Yoldan çıkanları anında tespit etmekle ve Numaralandırılmışları yanlış adım atmaktan kurtarana bu görevlilerin bireysel kimlikleri de bilinmemektedir. Bundan dolayı Numaralandırılmış sınıf Tek Devlet hakkında konuşmaz, barometrenin düşmesi veya havanın değişmesi gibi konulardan tabiri caizse havadan sudan konuşurlar (Zamyatin, 2021: 145,175).

Görüldüğü gibi, totaliter ve baskıcı bir rejimin sınıfsal yapıyı nasıl inşa ettiğini gösteren Biz romanı, gerçek dünya ile bağlantısı rahatlıkla oluşturulabilecek unsurlar içermektedir. Edebi bir tür olarak abartılı kurgusal öğeler taşısa da Biz gerçekliğinin dünya gerçekliği ile sıkı bir ilgisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İnsan toplumunun değişmez bir karakteri olan sınıf gerçeği Biz romanına hem ilham vermiş hem de ona ilişkin gelecek öngörülleri ile bezenmiştir.

Huxley'nin Cesur Yeni Dünya'sında ise toplumsal sınıfların varlığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Eserde: “Aynı zamanda yazgılarını belirleyip şartlandırıyoruz. Bebeklerimizi şişeden sosyalleşmiş insanlar olarak çıkarıyoruz, Alfalar ya da Epsilonlar olarak...” (Huxley, 2018: 40). Cesur Yeni Dünya'nın Dünya Devletinde, insanlar Londra

Merkez Kuluçka ve artlandırma Merkezinde retilmektedirler. Bu merkezde insan üretimi için yumurtalar dllendirilir ve insanlar bir dizi işlemden geçirilerek kuluçka makinalarına gönderilen yumurtalardan çıkarlar. Bu aşamada gerçekleştirilen ieleme işlemiyle insanlar Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilon sınıflarından birine yerleecek şekilde kategorik olarak üretilirler (Huxley, 2018: 31-33). Bir sonraki aşamada bireylere belirlenen sınıflarına uyum sağlamaları için uykuda öğretme ya da hipnomedy ile artlandırılarak büyütülürler. artlandırmanın amacı bireylere “kaçınılmaz toplumsal yazgılarını sevdirmektir” (Huxley, 2018: 42,50). Dünya Devleti’nde kimin hangi toplumsal sınıfın yesi olacağı, fiziki özellikleri, zekâsı doğuştan belirlendiği için Dünya Devleti’nde sınıfların belirginleştiği katı bir toplumsal yapıyla karılaılmaktadır (Huxley, 2018).

Dünya Devleti’nde yaşayan insanların toplumsal yapı içerisinde konumları önceden belirlendiği için statülerini değiştirmeleri mümkün değildir. Tabakalardan olumu bir toplumsal yapının olduğu görülmektedir.

Dünya Devleti’nde toplum be sınıfa ayrılır. Alfalar, Betalar, Gamalar, Deltalar ve Epsilonlar (Huxley, 2018: 33). Bu sınıf üyelerinin temel özellikleri şöyledir.

st sınıf, Alfa ve Betalardan oluşur. Laboratuvar ortamı ieleme döneminde yeterli düzeyde oksijen alan Alfa-Artılar diğer sınıftaki insanlardan zeki ve sağlıklıdır (Sağlam, 2022: 447-448). Alfa ve Betalar, diğer sınıflar gibi Bokanovski işlemine tabi tutulmayan sınıftır (Huxley, 2018: 33). Alfalar ve Betalar, Dünya Devleti’nde idari görev verilecek olanların sınıfıdır. Müdür, idareci ve yüksek düzeyde görev alacaklar bu sınıfta yer alırlar. Zeki bireyler olarak eğitim alırlar (Akkoyun, 2016: 93). Yöneticiler sınıfını oluştururlar (Bezel, 1984: 98). Alfa ve Betalar içerisinde Alfalar üste görülmekte olup Betalar onların altında yer alan sınıf olarak değerlendirilebilir.

Diğer sınıflar ise Gama, Delta ve Epsilonların oluşturduğu sınıflardır. Bokanovski işlemine tabi tutulan sınıflar bunlardır (Huxley, 2018: 33) Bu sınıflar, ilaç ve X ışınları gibi bir takım işlemlerden geçirilerek oluşturulur. Bu sınıfın bireyleri düşük kalitede kabul edilen yumurtalardan üretilirler. Dünya Devleti’nin az eğitim verdiği ve hizmet ilerinde görevlendirdiği bireyler bu sınıfı oluşturur. Bu sınıfın yeleri, fabrikalardaki makinelere bakmak ve hizmet ilerini yapmak gibi çok zeki olmalarını gerektirmeyen işlerde görevlendirilirler (Akkoyun, 2016: 93). Gamalar ve Deltalar, tarımsal işlerde kullanılmak üzere eğitilirler. Bu sınıfın ilgi alanı ise doğadır (Sağlam, 2022: 448).

“Gamalar, Deltalar ve hatta Epsilonlar, çiçekleri sevmeye şartlandırılmışlardı; özelde çiçeği, geneldeyse vahşi doğayı. Amaç, her fırsatta kırlara koşma isteği yaratmak ve böylece ulaşım tüketimine zorlamaktı” (Huxley, 2018: 48). Huxley temel tüketimi, sistemin yönlendirmesi ve gerek görmesi nedeniyle ulaşım yapmakla sınırlı olan bu sınıflar ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri dile getirmiştir:

“Kır çiçekleri ve manzara seyretmenin önemli bir kusuru var, bedavalar, diye açıkladı. Doğa sevgisiyle fabrikalar çalışmaz. En azından alt sınıflarda doğa sevgisini kaldırmaya karar verildi, ancak ulaşım tüketimi eğilimi kalacaktı. Çünkü elbette nefret etseler de kırlara gitmeye devam etmeleri önemliydi. Sorun, ulaşım tüketimi için kır çiçekleri ve manzara seyretmekten ekonomik olarak daha sağlam bir neden bulmaktı. Gerektiği şekilde bulundu. Müdür, “Kitleleri kırlardan nefret etmeye şartlandırıyoruz,” diye başladı. “Aynı zamanda onları doğa sporlarını sevmeye şartlandırıyoruz. Bunu yaparken de tüm doğa sporlarının gelişmiş aletlerle yapılmasını sağlıyoruz. Böylece hem endüstriyel ürünler, hem de ulaşım tüketiyorlar, işte buradan da elektrik şokuna geliyoruz” (Huxley, 2018: 48).

Epsilonlar, toplumsal sınıflar içinde en altta olan ve En düşük zekâyâ sahip olan sınıftır. Öyle ki, okuma yazma bile öğrenemezler. Onlardan normal bir zekâyâ sahip olması beklentisi de yoktur (Huxley, 2018: 41). En alt grubun üyeleri olan Epsilonlar, şişeleme döneminde yetersiz oksijen verilen sınıftır. Alt sınıflara doğru inildikçe verilen oksijen miktarı azaltılmaktadır. “Ne kadar alt sınıfa aitse o kadar az oksijen verilir” (Huxley, 2018: 41). Kanalizasyon işleri de Epsilon sınıfının işleri arasındadır (Huxley, 2018: 40).

Gama, Delta ve Epsilonlar döllenme işleminden otuz altı saat sonra Bokanovski İşlemi’ne tabi tutulur. Bu işlem sayesinde tek embriyodan çok fazla sayıda insan üretilebilmektedir. Bu işlem aynı zamanda “toplumsal istikrarın en önemli araçlardan biri” dir. Bu sayede Dünya Devleti’nde nüfus sabit tutulmaya çalışılmaktadır (Huxley, 2018: 33-35). Hatta bu yöntemle kısır dişiler bile üretilebilmektedir. Verilen oksijenin yüzde yetmişle cüceler de üretilebilmektedir (Huxley, 2018: 40-41).

Gamalar, Deltalar ve Epsilonlar tüketim psikolojisiyle eğitilen sınıf olup, kapitalist sistemin de ana kaynaklarını oluştururlar (Sağlam, 2022: 448). Devlet, kaç tane Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilon üretileceğine karar verir, ülkede zeki ve aptal insana duyulan ihtiyaç sayısını da devlet bilir (Akkoyun, 2016: 93-94).

Cesur Yeni Dünya’da yer alan toplumsal sınıfların, kullandıkları renklerin ve kıyafetlerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Eserde bu durum şu şekilde ifade edilir: “ (...) ve Delta çocukları haki giyerler. Yo, hayır, ben Delta çocuklarıyla oyun oynamak istemiyorum. Epsilonlar daha da kötüler. Okuyup yazamayacak kadar aptallar.

Üstelik siyah giyerler ki siyah canavarca bir renktir. Beta olduğum için öyle mutluyum ki” (Huxley, 2018: 52).

“Alfa çocukları gri giyerler. Bizden çok daha sıkı çalışırlar, çünkü korkulacak kadar zekidirler. Gerçekten de Beta olduğum için öyle mutluyum ki. Çünkü o kadar çok çalışmıyorum. Üstelik biz Gama ve Deltalardan çok daha iyiyiz. Gamalar aptaldırlar. Hepsi yeşil giyerler. Delta çocuklar da haki giyerler. Yo, hayır. Delta çocuklarıyla oyun oynamak istemiyorum. Epsilonlar daha da kötüler. Okuyup yazamayacak kadar...” (Huxley, 2018: 52-53).

İfade edilen sözler, Sınıf Bilincine Giriş olarak adlandırılan derste erkek ve kız çocuklarına uykularında yastıklarının altına konulan hoparlörlerle fısıltılı bir şekilde verilmektedir. Bu sözler çocuklar uyanmadan önce kırk veya elli kez tekrarlanır. Otuz atı ay boyunca da yüz yirmi ve haftada üç defa tekrar edilir (Huxley, 2018: 53). Bu yöntemle çocuklar kendi sınıflarına uygun olarak şartlandırılırlar.

Cesur Yeni Dünya’da, insanların giydikleri kıyafetin renkleri onların hangi toplumsal sınıfa ait olduğunu belirler. Delta sınıfına ait olanların haki renk, Gama sınıfının yeşil renk, epsilonların ise siyah renkli elbiseler giydikleri görülür (Huxley, 2018: 46,52,82,118). Her sınıfın kendine ait renk ve kıyafetlerinin olması Kast düzeni yapılanmanın anımsatan bir gösterge olarak ele alınabilir.

Cesur Yeni Dünya’da toplumun bireylerinin, fiziksel, sosyal ve ekonomik özelliklerine göre ayrıldığı görülür. Tabakalaşmış toplum düzeni, totaliter rejimde iktidarın devamı için gerekli görülür. Cesur Yeni Dünya’da katı bir kast sistemi vardır. Tabakalar, Pavlovcu şartlandırma ve hipnopedya yöntemiyle eğitimlerinde kendilerinin en iyi imkân ve şartlarda yaşadıklarına inandırılırlar. Bu düzende hem bedenlerin hem de zihinlerin biyopolitika gibi yöntemlerle kontrol altına alınması, ülkedeki sınıflar arası çatışmayı önleyen bir özellik olarak belirir (Sağlam, 2022:448). Önceden bireyin ait olduğu sınıfının, özelliklerinin belirlenmesi ve şartlandırma eğitimleri sınıflar arası geçişleri imkânsızlaştırmıştır. Bu nedenle Dünya Devleti’nde sınıflar arası geçişler görülmemektedir.

Kısacası roman, kuluçka yöntemiyle seri üretilen, renkli giyimleriyle sembolik olarak ayrılan ve sorgulamaktan bağımsız bir şekilde tüketmesi toplumsal sistemin vazgeçilmez dinamiği olarak görülen insan tipi, bugünün dünyasında kapitalizm, tüketim ve kitleselleşme ile ilgili tartışmaları somutlaştıran bir kurgu olarak öne çıkmaktadır ve yazıldığı tarih itibarıyla sağlam bir öngörude bulunduğu söylenebilir.

Orwell’in 1984’ü ise bir parti toplumunu anlatmaktadır. Sınıflaşmanın, devlet politikası olduğu Okyanusya’da sisteme bağlılığın ve eşitsizliğin olduğu bir kast sistemi

oluşturulur (Sağlam, 2022: 452-453). 1984'te toplum sınıflara bölünmüştür. Sınıflar arasında iletişim ve etkileşim belirli kurallar haricinde yasaktır. 1984, sadece bir parti toplumundan söz etmez ilaveten dünyada üç büyük devlet vardır. Avrasya, Okyanusya ve Doğuasya. Bu devletler birbirleriyle sürekli savaş halindedir. Bu devletlerin arasında ideolojik bir fark yoktur. Romanın temel konusu olan Parti toplumuna ait olaylar ise Okyanusya'da geçmektedir (Orwell, 2021: 195)

Okyanusya toplumunun yapısında, piramidin en tepesinde Büyük Birader bulunur. Sonra İç Parti, altında Dış Parti ve onun altında da “prol”(proleterya) vardır (Orwell, 2021: 216-218; Bezel, 1984: 135).

Toplumun en tepesindeki Büyük Birader romanda şu şekilde tasvir edilir:

“Büyük Birader asla yanılmaz ve her şeye gücü yeter. Her başarı, her zafer, her bilimsel buluş, tüm bilgi, tüm bilgelik, tüm mutluluk, tüm erdem doğrudan onun sayesinde ve onun esin vermesiyle mümkündür. Büyük Birader'i hiç kimse görmemiştir. Afişlerdeki bir yüz, telekrandaki bir sestir. Asla ölmeyeceğinden emin olabiliriz, ayrıca ne zaman doğduğu da şimdiden belirsizleşmiştir. Büyük Birader aslında Parti'nin kendini dünyaya sergilemekte kullandığı bir kılıftır. İşlevi, bir örgüte değil de bireye yöneltilmesi daha kolay olan sevgi, korku ve saygı gibi duyguların odaklanabileceği bir alan yaratmaktır” (Orwell, 2021: 217).

Toplumun en tepesindeki Büyük Birader, romanda gerçekte görünmeyen ve var olmayan birisidir. Doğduğu tarih bilinmez. Posterlerindeki resimleri dışında fiziksel bir gerçekliği yoktur. Her cadde ve sokakta onun resimleriyle karşılaşsınız. Ancak, Parti onun adına, onun adını her yerde öne çıkararak Okyanusya'da kuralları koyar ama Büyük Birader koymuş gibi anlatır ve kurallara uyulmasını takip eder. Görünüşte sistemin yöneticisi ve lideri odur, yani Büyük Biraderdir. O, her yerde halkını sürekli gözetleyen birisi olarak “BÜYÜK BİRADER SENİ İZLİYOR” (Orwell, 2021: 3-4,305) sözleriyle zihinlerde yer alır.

Büyük Birader'in, herkesi izlemesi halkın zihninde o kadar yer eder ki romanda; “Cebinden bir yirmi beş sent çıkardı. Paranın üzerine de aynı sloganlar minik ve net harflerle yazılmıştı, paranın diğer yüzünde ise Büyük Birader'in başı vardı. Gözleri insanı oradan bile izliyor gibiydi. Paralarda, pullarda, kitap kapaklarında, bayraklarda, afişlerde ve sigara paketlerinde-her yerde” (Orwell, 2021: 28).

İç Parti, sayıları altı milyon ya da Okyanusya nüfusunun yüzde ikisinden az olan bir kesimden oluşur (Orwell, 2021: 217). İç Parti üyeleri toplumun en ayrıcalıklı sınıfıdır. Bu sınıf Büyük Birader'e gönülden bağlıdırlar, lüks ve konfor içinde yaşarlar. İstedikleri şeylere ulaşmakta zorluk çekmedikleri gibi, yiyecek, içecek ve sigaraya kolayca ulaşabilirler. İstedikleri zaman da tele-ekranları kapatabilirler (Sağlam, 2022: 453). İç

Parti'nin önde gelen üyelerinden ve düşünce polisi olan O'Brien, "Telekran"ı açıp kapama ayrıcalığına sahiptir (Orwell, 2021: 179). Bu özellikler, sosyal bilim alanında üzerine sayısız eser verilmiş ve kuramlarla izah edilmeye çalışılan seçkin zümrelere işaret etmektedir ki seçkinlik de tabaka sisteminin problem üretme olasılığı oldukça yüksek bir gerçeğine işaret eder. Seçkin ve ayrıcalıklı azınlık fenomeni de bugünün dünyasını anlatan formlardan biridir.

Dış parti üyeleri bakanlıklarda görevli olan memurlardır. Bu sınıf vakitlerini yemek-içmek, uyumak ve çalışmakla geçirirler. Onun dışında fazla vakitleri olmayan yalnız bir sınıftır. Bu sınıfın üyelerine birçok davranış yasaklanmıştır. Âşık olmaları, cinsel ilişkiye girmeleri, eğlencelere katılmaları yasaktır. Parti tarafından sürekli gözetim altında tutulurlar ve evlerine konulan telekranlar aracılığıyla gözetlenir ve takip edilirler. Ancak ne zaman izlenildiklerini ve işitildiklerini bilmezler. Kuşku uyandıracak bir hareketleri bile buharlaştırılmışlarına neden olacaktır (Uysal, 2012: 137).

"İç Parti'yi Devlet'in beyni olarak tanımlarsak, Dış Parti'yi de ellere benzetmek yanlış olmaz" (Orwell, 2021: 217).

Parti üyelerinin en önemsiz konularda dahi farklı düşünmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Bu durum romanda şöyle ifade edilir:

"Bir Parti üyesinde en önemsiz konudaki en ufak bir fikir sapmasına dahi tahammül edilemez. Bir Parti üyesi doğumundan ölümüne kadar Düşünce Polisi'nin gözetimi altındadır. Tek başına olduğu zaman bile yalnız kaldığından emin olamaz. Nerede olursa olsun, uyurken ya da uyanırken, çalışırken ya da dinlenirken, banyodayken ya da yataktayken hiç hissettirmeden ve gözetlendiğini bilmeden gözetlenebilir. Yaptığı hiçbir şey önemsiz sayılmaz. Dostlukları, rahatlama biçimleri, karısına ve çocuğuna davranışı, yalnız kaldığında yüzünde oluşan ifade, uyurken mırıldandığı sözcükler, hatta vücudunun karakteristik hareketleri büyük bir titizlikle incelenir" (Orwell, 2021: 219).

Bu çerçevede Parti üyesi doğumdan ölümüne kadar Düşünce Polisi tarafından her yerde gözetlenir. Üyelerin yaptıkları her türlü davranışı; dostlukları, eşine ve çocuklarına davranışı, yalnızken yüzündeki ifade vb. incelenir. Üyelerin seçme özgürlükleri de yoktur. Eylemleri yasalarla, davranış kurallarıyla düzenlenmez, zaten Okyanusya'da kanunda yoktur. Kesin ölüm gerektirecek davranışlar tespit edildiğinde sonu buharlaştırmaya kadar giden işlemler uygulanır. Amaç suçluya ceza vermek değil, gelecekte suç işleyebilecekleri ortadan kaldırmaktır (Orwell, 2021: 219-220).

İç Parti üyeleri ile ilgili eserde: "Hiçbir konuda seçme özgürlüğü yoktur. Diğer yandan, eylemleri yasayla ya da açıkça formüle edilmiş davranış kurallarıyla düzenlenmez. Okyanusya'da yasa yoktur" (Orwell, 2021: 219). Parti üyelerinin istedikleri

dükkâna girip alışverişte yapmalarına da izin verilmez. Ancak bulunması zor olan şeyler için bu kurala uyulmadığı görülür: “Parti üyelerinin sıradan dükkânlara girmemesi gerekiyordu ama bu kurala sıkı sıkıya uyulmuyordu, çünkü ayakkabı bağcığı ya da jilet gibi, başka şekilde elde etmeniz imkânsız olduğu şeyler vardı” (Orwell, 2021: 7-8). Alışveriş gibi gündelik pratiklerin bile sistemleşmiş olma olasılığını ifade eden bu durum insanlığın sınıfsal temelde ne kadar baskıya uğrayabileceğini kanıtlamaktadır. Yukarıda alışveriş kuralının esnek olması, göreceli ve sözde bir hürriyet gibi durmaktadır. Bu hususta bugünün dünyasında kapitalizm karşısında modern köle olarak tanımlanan kitlelerin sözde özgürlük mülahazalarını hatırlatmaktadır.

Toplumsal sınıfın en altında ise proller (proleterya) bulunur. Eserde prollerle ilgili olarak şu ifadeler geçmektedir: “...prol adını verdiğimiz aptal kitleler vardır; bunlar nüfusun yaklaşık yüzde seksen beşini oluşturur. Daha önceki sınıflandırma açısından prollar Alt'ı oluşturur, çünkü ekvator çevresinde yaşayan ve kah bir süper devletin kah öbürünün eline geçen köle toplumlar sistemin kalıcı ya da zorunlu bir parçası değildi” (Orwell, 2021: 217). Okyanusya halkının büyük bir çoğunluğunu oluşturan prollerin sınıf sistemin dışına itildiği görülmektedir.

“Çalışmaya ve üremeye devam ettikleri sürece diğer faaliyetlerinin bir önemi” olmayan Proller, Parti için basit kuralların öğretilerek hayvanlar gibi kontrol edilmesi gereken aşağı varlıkları oluştururlar. Proller hakkında az şey bilinirdi aslında bilmeye de gerek yoktu düşüncesi hâkimdir (Orwell, 2021: 76-77).

Prollerin standart bir yaşam tarzları vardır ve kontrol edilmeleri kolaydır. Onlar;

“Doğuyor, sokakta büyüyor, on iki yaşında işe giriyor, serpildiklerinde kısa süreli bir güzellik ve cinsel arzu dönemi geçiriyor, yirmisinde evleniyor, otuzunda orta yaşlı oluyor, çoğunlukla da altmışında ölüyorlardı. Ağır fiziksel çalışma koşulları, evin ve çocukların bakımı, komşularla ufak kavgalar, filmler, futbol, bira ve hepsinin ötesinde kumar zihinlerinin ufkunu tamamen dolduruyordu. Onları kontrol altında tutmak zor değildi” (Orwell, 2021: 77).

Tehlikeli olabilecek olanlar Proller, Düşünce Polisi tarafından ortadan kaldırılmaktadır. Partiye güçlü hislerle bağlılıkları gerekmediği gibi bu hususun önemi de yoktur: “Onlardan istenen tek şey gerektiğinde daha uzun çalışma saatlerini ve daha az tayını kabul etmelerini sağlamak için başvurulacak basit bir vatanseverlikti” Genel fikirleri yoktur, büyük kötülöklere dikkat etmeyen, belirli ve küçük şikâyetleri olan sınıftır. Çoğunun evinde telekran yoktur (Orwell, 2021: 77). Dolayısıyla çoğu evde telekranların olmayışından hareketle Proleterlerin sistem için tehlike arz etmediği söylenebilir. Sistemin savunuculardan O'Brien Proleterlerin durgunluğunu şöyle ifade

eder: “Proleterler asla ayaklanmaz, bin yıl ya da milyon yıl geçse olmaz bu. Ayaklanamazlar” (Orwell, 2021: 276). Bu Marxçıl anlamda sınıf bilinci oluşturamamış bir topluluk olarak görülebilir.

“Londra her çeşit suçlunun cirit attığı bir şehir haline gelmişti. Hırsızlardan, haydutlardan, fahişelerden, uyuşturucu satıcılarından ve her türlü dolandırıcıdan koca bir dünya oluşmuştu; ama her şey proller arasında olup bittiğinden hiçbir önemi yoktu bunun” (Orwell, 2021: 77). 1984’te alt sınıfı oluşturan prollerin kendi arasında işledikleri suçların önemli görülmemesi Okyanusya’da prollere bir değer vermediğinin bir göstergesi olarak görülebilir. Sistem için herhangi bir tehlike olasılığı barındırmayan bu sınıfın sorunlarının da önemi yoktur. Tıpkı tükettiği sürece sistemin ihtiyacını gören modern insanın sorunlarına da küresel aktörlerin kayıtsız kalması gibi.

Eserde Proller ile ilgili; “Rasgele cinsel ilişkinin cezası yoktu, boşanmaya izin veriliyordu. Aslına bakılırsa, prolların ihtiyacı ya da isteği olduğu anlaşılırsa dinsel tapınmalarına bile izin verilirdi. Proller her türlü şüpheden azadeydi” (Orwell, 2021: 78). Partinin cinsellikle ilgili kuralları Proller için uygulanmamaktadır. Boşanmaları yasak değildir. İsteği ve ihtiyaçları tespit edilirse inançları da engellenmemekte ve onlardan şüphe edilmemektedir.

“Proleterler yönünden korkacak hiçbir şey yoktur. Kendi başlarına bırakıldıklarında nesilden nesle ve asırdan asra çalışmaya, doğurmaya ve ölmeye devam edecek, hiçbir isyan dürtüsü hissetmeyecekleri gibi dünyanın başka türlü olabileceğini kavrama gücünden de yoksun kalacaklardır” (Orwell, 2021: 219). Winston Smith’in işçi sınıfının yaşantısını hayran olan ama onları hor gören bir yanı vardır. Onların yönetimi değiştirmek gibi bir fikir ya da zekâları yoktur. Zaten böyle bir amaçları da yoktur. Smith, proleteriyayı gelecek için bir umut olarak görmesine rağmen emekçilerin bu tür baskılara karşı isyan etme isteği de bulunmamaktadır (Uysal, 2012: 137).

Proller ile ilgili olarak Partinin sloganında: “Prollar ve hayvanlar özgürdür” (Orwell, 2021: 78) ifadesi geçmektedir. Totaliter rejimde Parti üyelerinin sürekli kontrol ve takip edilmesine rağmen Proleter sınıf özgürdür. Özgür bırakılmalarının sebebi, rejimin Proleterleri yapmış olduğu uygulamalarla sistemin uyumlu bir parçası haline getirmiş olmasıdır (Sağlam, 2022: 454). Ayrıca en aşağı kesime atılan hatta insanlığın dışına itilen proleter sınıfın özgürlüğünün ölçütü bu dışlanmayla örtüşmektedir (Akkoyun, 2016: 36).

Orwell, 1984 adlı eserinde sınıfların katı bir şekilde belirlendiği bir toplumsal sistem inşa etmiştir. Toplumsal sınıfın üyeleri belirlenmiş görev ve sorumluklarını bilmekte ve ona göre hareket etmektedirler. Sistemin belirlediği kurallara uymayanların sert ve şiddetli bir şekilde cezalandırıldığı hatta sisteme karşı gelmesinden şüphe duyulanların dahi güvende olmadığı, totalitarizmin en katı uygulamasının görüldüğü bir toplum kurgulanmıştır. Sınıflar arası iletişimin belli sınırlar içerisinde mümkün olduğu 1984'te kast benzeri bir tabakalaşma sistemi oluşturulmaktadır.

Ancak 1984'ün Okyanusya'sında sistem kalıtsal değildir:

“Prensipte, bu gruplara üyelik miras bırakılamaz. İç Parti üyelerinin çocukları teoride İç Parti üyesi olarak doğmaz. Parti kollarına kabul on altı yaşında girilen sınavlarla gerçekleşir. Herhangi bir türden ırk ayrımı ya da belli bir bölgenin diğerleri karşısında ağırlık kazanması gibi bir durum da yoktur. Yahudiler, Siyahlar, saf Kızılderili kanına sahip Güney Amerikalılar Parti'nin en üst kademelerinde bulunabilir ve belli bir bölgenin idarecileri daima o bölgede yaşayanlar arasından seçilir. Okyanusya'nın hiçbir yerinde insanlar uzaktaki bir başkentten yönetilen bir sömürge toplum olduklarını hissetmezler” (Orwell, 2021: 217).

Okyanusya toplumunda anne babası iç parti üyesi olan çocukların İç Parti üyesi doğmadığı ve parti üyeliğinin on altı yaşında girilen sınavla gerçekleştiği görülmektedir. Bir bölgede yaşıyor olmak ve herhangi bir ırktan olmak kişiye ayrıcalık kazandırmaz. Yahudiler, Siyahlar, saf Kızılderili olan Güney Amerikalılar da üst kademelerde yer alabilirler. Ancak yönetici olacaklar devamlı o bölgede yaşayanlar arasından seçilir. Görüldüğü üzere Okyanusya'da sınıf geçişliliği açısından kast benzeri katı bir tabakalaşma sisteminin uygulanmadığı görülmektedir.

Okyanusya'da;

“ (...) farklı gruplar arasındaki hareketlilik çok daha azdır. Parti'nin iki kolu arasında belli bir düzeyde alışveriş gerçekleşir, ama sadece İç Parti'deki zayıf unsurların tasfiyesini ve hırslı Dış Parti üyelerinin yükseltilerek zararsız kılınmasını sağlayacak ölçüde. Proleterin Parti içine yükselmesine pratikte izin verilmez. Aralarında en yetenekliler ve başkaldırı merkezi olma potansiyeli taşıyanlar Düşünce Polisi tarafından tespit edilip ortadan kaldırılır” (Orwell, 2021: 218).

Dolayısıyla Okyanusya toplumunda parti üyeleri arasında geçişlerin kısmen serbest olduğu görülmektedir. Proletaryanın ise partiye yükselmeleri mümkün gözükmemektedir. Proleter sınıf üyelerinden sistem için tehlike oluşturabilecekler ortadan kaldırılırlar. Okyanusya'da üst sınıfların ayrıcalıklı olduğu alt sınıfların ise aynı haklardan faydalanmadığı sınıflar arası eşitsizliğin olduğu toplumsal yapı oluşturulmaktadır. Anlaşılacağı üzere sınıfsal hareketliliğe, bireylerin emekleri karşılığı olan bir hassasiyet yerine sınıf sisteminin sağlamlığını sağlamaya yönelik bir hassasiyetle izin verilmektedir.

“Oligarşik yönetimin özü babadan oğula miras değil, ölümlerin yaşayanlara dayattığı belli bir dünya görüşünün ve yaşam tarzının sürekliliğidir. Yönetici bir grup ancak haleflerini belirleyebildiği zaman yönetici bir grup olabilir. Parti'nin derdi üyelerin soyunu devam ettirmek değil, kendini devam ettirmektir. Hiyerarşik yapı hep aynı kaldığı sürece iktidarda kimin olduğunun bir önemi yoktur” (Orwell, 2021: 218). Okyanusya’da önemli olan bireyler değil hiyerarşik yapının devam etmesidir. Otoriter sistemler kendi varlıklarının devamı için hiyerarşik yapının sürmesini istemektedirler ki sistemin hiyerarşik yapıyı desteklediğini söylemek mümkündür.

Sağlam’a (2022: 453-454) göre, Okyanusya devletinde, bireylerden düzene bağımlı olmaları istenmektedir. Bununla beraber toplumda bireyler arasında eşitsizliğin kurgulandığı bir kast sistemi görülür. Genel olarak bakıldığında 1984’ün toplumsal yapısında kendilerine bir takım ayrıcalıklar verilen sınıfların var olduğu görülmektedir. Zafer sigarası ve Zafer cini içen devlet memurları ve parti üyeleri ayrıcalıklı sınıftadırlar. Yine nüfusun yüzde 85 gibi büyük bir kısmını oluşturan ve belirlenen sınırlar içerisinde yaşayan Proleterler ise görev ve sorumlulukları yerine getirdikleri sürece özgürce yaşayabilirler. 1984 romanında var olan sınıfsal ayrımcılığın bugünün kapitalist sisteminde de var olduğu söylenebilir.

1984 bireysel güdülerini tamamen dışında sistemselsel olarak işleyen adeta sibernetik bir düzeni andırmaktadır. Bu anlamda iktidarı elinde bulunduranların bile şahsi önemi yoktur. Önemli olan sistemin devamlılığıdır. Hatta sistem için asgari üretim ve hizmet fonksiyonunu yerine getirdikten sonra altsınıfların hayatında göreceli bir özgürlük söz konusudur. Ancak bu özgürlük, insan aklının bir fonksiyonu olan düşüncenin yaşamı düzenleyici bütün fonksiyonunun altsınıflar ve alt sınıf bireyler için ortadan kalkma pahasıdır. Akli ve düşüncesini hariç tuttuktan sonra insan gerçekliğinden ne kalıyorsa, 1984’teki proleter alt sınıflar için de geriye kalan odur. Romanda tasvir edilen bu sorunlu sınıfsal ve patolojik işleyiş ile çağdaş dünyanın gerçekliği arasında çok önemli benzerlikler olduğunu ifade etmek gerekir.

Fahrenheit 451’de ise Cesur Yeni Dünya ve 1984 romanlarında belirgin bir sınıf ayrımı görülmez. Eserde bu durum şu şekilde ifade edilir: “Hepimiz birbirimize benzemeliyiz. Anayasa'nın dediği gibi, herkes hür ve eşit doğmaz ama herkes eşit hale getirilir. Her insan diğer herkesin suretidir; o zaman herkes mutlu olur çünkü sinmelerine yol açacak, kendilerini kıyaslayacakları dağlar yoktur” (Bradbury, 2019: 79). Romanda belirgin bir toplumsal sınıf ayrımının olmadığı görülmektedir. Toplumun genelinde

homojen bir toplumsal düzen görülür. Totaliter sistem, baskıyla toplumda birbirine benzer bir yaşam tarzı oluşturmaya çalışır. Zenginlikten, soydan, cinsiyetten gelen eşitsizliklere dayalı sınıfsal ayrımlara romanda rastlanılmamıştır. Sistem, insanların mutlu olabilmesini herkesin eşit olmasına bağlar. Ancak Fahrenheit 451’de totaliter rejimin başında bulunan yönetenler, üst sınıf olarak görülebilir. Bu sınıfın bilgiyi, teknolojiyi ve gücü elinde tutması, onu birbirine zorla benzeştirilen kitlelerden ayırmaktadır. Homojenleştirilmiş kitle ise yönetilen sınıfı oluşturmaktadır.

Fahrenheit 451’de sınıflar belirgin olarak ayrılmamış görünse de yöneten sınıf ile yönetilen sınıfın varlığından söz edilebilir. Yönetilen sınıfın büyük kısmı, sorgulamayan, pasifleştirilmiş ve tek düze bir yaşam sürdürmektedir. Halk olarak adlandırabilecek olan bu sınıfın bilgiye erişimi de kapalıdır. Sistem, insanları sorgulamayan, bilinçsiz kitlelere dönüştürmek suretiyle pasif hale getirmeye çalışır. Kurallara uyanlar daha iyi bir yaşam sürebilirler.

Bunun dışında Fahrenheit 451’de, sistemin kurallarına uymayan, şehrin dışında saklanarak yaşayan insanlar vardır. Sistem, sayıları fazla olmayan bu kişileri tehdit olarak görmediği için peşine düşmez. Bu kişiler eğitilmiş ve kitap okuyanlardır. Romanda bu insanlar ayrı bir sınıf olarak görülmemektedir.

Görüldüğü gibi Fahrenheit 451 karmaşık bir toplumsal sınıf sistemini dışa vurmasa da insanlığı baskıcı biçimde kiteselleştiren bir yönetsel gerçekliğe atıfta bulunmaktadır. Kitle, donanımsız biçimde, yaşamını kendisi adına planlayan küçük grupların öngörülerine göre sürdürmektedir. Bu da yine bugünün dünyasının sosyal ekonomik, kültürel, sınıfsal gerçekliğini speküle eden tartışmaları rahatlıkla akla getirmektedir.

Bütün bu argümanlar ve bunların resmettiği toplum formasyonu, her ne kadar çağdaş dünyanın şartları ile kıyaslanamaz gibi görülse de, çağdaş dünyanın yaşadığı bazı sorunlar, örneğin koronavirüs pandemisi ve hastalık için üretilen aşılara atfedilen komplo teorileri içinde yaşanan dünya koşullarının eşitsizlik ve tahakküm bakımından distopyalarda canlandırılan dünyayla önemli benzerlikler taşıdığını düşündürmektedir.

Distopyalar, dünya ve insanlığın kaderine kendi düşence, algı ve çıkarlarına göre yön vermeyi arzu eden büyük ya da küçük grupların varlığına işaret etmektedir. Bu sistematik, distopyalar dışındaki bugünün gerçek dünyası açısından da yabancı bir olgu olarak görülemez. Küresel ekonomik ve politik odakların dünyaya yön vermeye yönelik

istek ve eğilimlerine ilişkin spekülasyonların bolca olduğunu ifade etmeye gerek yoktur. Çoğu zaman komplo teorileri bağlamında ele alınan, görünenin arkasında görünmeyen gerçeklere yönelen bu anlatıların, dünyanın huzursuz halinden etkilendiğini belirtmek gerekir. Komplo teorileri gerçekliği temsil etmiyorsa da görünen gerçekliğin de dünyanın işleyişinin temel mantığını kavratamadığı açıktır. Bu yüzden bugünün dünyasını açıklayabilmek için dezenformasyon, manipülasyon ve toplum mühendisliği gibi kavramlara sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Başka türlü bir ifadeyle modern bireylerin henüz kod şeklinde isimleri yoktur ama distopyaların temsil ettiği sorunlu işleyişin de reel dünya ile yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekir.

2.2. DİSTOPYALARDA İKTİDAR BİÇİMLENMESİ

Distopyalar, insanlığın geleceğiyle ilgili olumsuz öngörüler ortaya koymaları nedeniyle distopyalarda devleti ve toplumu idare eden iktidarlar önemli bir yer tutmaktadır. İktidar, toplumsal yapının önemli bileşenlerindendir. Weber'e göre iktidar; "kişilerin ya da grupların, başkaları karşı çıktığında bile kendi istedikleri şeyleri gerçekleştirebilecek olmalarıdır" (Marshall, 1999: 328). Distopyalarda, devlet ve toplumun yönetiminde hâkim olan güç/güçler vardır. Gücü elinde bulunduran iktidar/iktidarların oluşumu, iktidarın sahip olduğu yetkiler, yetkilerini nasıl kullandıkları ve yetkiyi nereden aldıkları gibi konular distopyalarda önemli bir yer tutar. Distopik eserlere bakıldığında iktidarın biçimlenmesinde benzerlikler olduğu gibi farklılıklarda söz konusu olduğu görülmektedir. Tez çalışmasının bu kısmında distopyalarda iktidarın oluşumu, yetkileri ve yetkilerini nereden aldıkları, seçim ve parti gibi konular ele alınacaktır.

Zamyatin'in Biz romanında D-503, Velinimet in başkanlığında ki Tek Devlet'i şu şekilde aktarır: "Tek Devlet'in tüm Numaralarına Velinimet adına duyurulur. Yeteneği olan herkes Tek Devlet'in güzelliği ve büyüklüğü konusunda tezler, şiirler, manifestolar, methiyeler veya başka yazılar yazmakla yükümlüdür. Yaşasın Tek Devlet, yaşasın Numaralar, yaşasın Velinimet! (Zamyatin, 2021: 13- 14). Eserde, duvar içerisinde yer alan "Tek Devlet" ve başında Velinimet olarak adlandırılan kişinin bulunduğu bir düzen vardır.

"Evet: kâinatın muazzam denkleminin integralini almak. Evet: başıboş eğriyi düzeltilmeli, onu bir tanjanta -bir asimptota- düz bir çizgiye doğrultmalıyız. Çünkü Tek Devlet'in çizgisi düz çizgidir. Büyük, ilahi, şaşmaz, bilge bir düz çizgidir, çizgilerin en

bilgesidir...” (Zamyatin, 2021: 14). Bu ifadeler, iktidarın çoğu kez kendini meşrulaştırmaya hatta yüceltmeye yönelik klasik yaklaşıma güzel bir örnek olarak ele alınabilir.

Biz romanında iktidar, “duvarın içinde Tek Devlet, başkan Velinimet’in mutlak önderliğinde kusursuz matematik bir anlayışa göre büyük ve hatasız bir (...)” sistem olarak takdim edilmektedir (Kurtyılmaz, 2020:56). Romanda; “Velinimet insanoğlu için gerekli olan mükemmel dezenfeksiyondur. Böylece Tek Devlet organizmasının boşaltım sisteminde dalgalanma yaşanmaz...” (Zamyatin, 2021: 173). Boşaltım sistemi, sistemin kural ihlalleri karşısındaki yok edici tavrını temsil etmektedir. Bu anlamda çağdaş dünya da türlü biçimde kuralları koyup ihlalleri cezalandıran küresel aktörlere tanıklık etmektedir.

Zamyatin’in Biz adlı eserinde bireyler gözetim ve denetim altında tutulmaktadır. Bahsedilen gözetim tek bir kişi tarafından yapılmakta olup toplumda sürekli bir denetimin yapıldığı görülmektedir (Koşmak, 2022: 68). Toplumda gözetimi ve denetimi kolaylaştırmak içinde tüm yapılar ve çoğu eşya şeffaf camdan yapılır. Eserde bu durum şu şekilde ifade edilir: “Böyle günlerde tüm dünya, Yeşil Duvar ve tüm yapılarımız gibi hep aynı değişmez, ebedi camdan yoğrulmuş gibidir” (Zamyatin, 2021: 15). İntegral uzay aracı ve kullanılan diğer araçların da camdan yapıldığı görülmektedir. Tek Devlet’te, toplumsal kontrolü sağlamak ve denetimi kolaylaştırmak için camdan bir kent inşa edilir.

Tek Devlet’te seçimlerle ilgili olarak; “Yarın, yıldan yıla tekrarlanan ve her seferinde yeni yeni heyecanlar veren bir gösteri, fikir birliğinin güçlü varlığını ve saygıyla havaya kalkmış kolları izleyeceğim. Yarın her yıl yapılan Velinimet seçimleri günü. Yarın sarsılmaz mutluluk kalemizin anahtarını Velinimet’e yeniden takdim edeceğiz” (Zamyatin, 2021: 144). Tek Devlet’in yöneticisi Velinimet’in seçimi için Velinimet seçim günü yapılır. Bu gün Fikir Birliği Günü’dür. Velinimet seçimi her yıl aynı heyecanla yapılmaktadır.

“Bizde, her konuda olduğu gibi bu konuda da hiçbir tesadüfe yer olmadığını, hiçbir sürprizin mümkün olmadığını söylemeye gerek bile yok. Seçimlerin kendisi daha çok sembolik bir anlam taşırlar: bizim tek ve güçlü milyon-hücreli bir organizma olduğumuzu, bizim, antik çağlarda yaşayanların Kutsal Kitap’larının sözleriyle söylersek tek bir Kilise olduğumuzu hatırlatır. Çünkü Tek Devlet’in tarihi bu bayram gününde tek bir sesin bile bu muazzam uyumu bozmaya cesaret ettiği tek bir olaya şahitlik etmemiştir” (Zamyatin, 2021: 144).

“Biz seçimleri açıkça, dürüstçe ve gündüz gözüyle kutluyoruz. Ben herkesin Velinimet’e nasıl oy verdiğini görüyorum; herkes de benim Velinimet’e nasıl oy verdiğimi görüyor, “herkes” ve “ben” tek bir “BİZ” olabiliriz. Bu antik çağlarda yaşayanların korkak,

sinsi, “gizlilik”lerinden çok daha yüceltici, içten yücedir. Dahası, çok daha makul bir şey. Hatta olmayacak bir şeyin olacağını varsaysak bile, yani sıradan tek sesliliğimizde bir pürüz olsa bile içimizde, saflarımızda görünmez Koruyucular var: onlar yoldan çıkanları anında tespit edip bu Numaraları yanlış adımlar atmaktan, Tek Devlet’i ise onlardan kurtarırlar (Zamyatin, 2021: 145).

Tek Devlet’te seçimler herkesin, tek adam Velinimet’e oy vereceği açık bir seçimdir. Zaten Velinimet dışında oy verilecek birisi de yoktur. Herkesin oyu görünmektedir. Tek Devlet’te seçimlerde oylar gizli verilmez. Gizli yapılan oylamanın sonuçları bilinmeyeceği için körlemesine ve hesapsız bir seçime dönüşeceği gerekçesine dayanarak böyle bir seçim yöntemi ile devlet yönetilmesinin de anlamsız olduğu fikri işlenmektedir. Ayrıca gizli oy kullanmak Tek Devlet’in tek sesliğine engel olarak görülür. İçlerinden oy verilmesinde pürüz çıkaran olursa Koruyucular tarafında tespit edilip Tek Devlet tarafından cezalandırılır.

“Sarsılmaz bilgelikliğini defalarca kanıtlamış olan Velinimet 48. defa oybirliğiyle seçilmiştir” (Zamyatin, 2021: 155). Dolayısıyla Velinimet’in, Tek Devlet’i uzun süredir yönettiği görülmektedir.

Tek Devlet’te iktidar tek bir kişinin egemenliğinde gerçekleşmektedir. Başkanın açık seçimle belirlendiği ancak tek kişinin seçime katıldığı ve 48. defa seçildiği görülmektedir. Bu düzeni totaliter sistemle yönetilen toplumlarda görmek mümkündür. Açık seçim, tek ve aynı kişinin seçime katılması ve kazanması, oy verecek başka adayların olmaması totaliter sistemin devamı için gerekli görüldüğü sonucu çıkarılabilir. Biz adli eserde görülen seçim sistemi, modern demokrasilerde bir ideal olarak ifade edilen gizli oy, açık sayım ilkesine tamamen tersi, totaliter bir sisteme işaret etmekte hatta açık sayıma gerek kalmayacak şekilde adayın belirlenmesi ve dikte edilmesine dayanmaktadır. Bugün demokrasi iddiasında bulunduğu halde Biz romanında olduğu gibi bir demokrasi ve seçim tatbikatında bulunan çok fazla ülke ve toplumdan söz edilebilir.

Cesur Yeni Dünya’da anlatılan devlet ise, Dünya Devleti’dir. Dünya Devleti’i iki milyar insanın yaşadığı ve yalnızca on bin soyadın paylaşıldığı bir yerdir. Dünya Devletinin sloganı; “TOPLUM, ÖZDEŞLİK, İSTİKRAR” dır (Huxley, 2018: 31, 61).

Dünya Devleti, on bölgeden oluşmakta ve bu bölgelerin her biri Yerel Dünya Denetçisi tarafından yönetilmektedir. Mustafa Mond, on bölgeden biri olan Batı Avrupa Bölge Denetçisidir (Huxley, 2018: 58). Onun altında Alfa-Artı entelektüel kastı bulunur (Kurtyılmaz, 2020: 61). En altta ise ayak işleri için üretilen Epsilon-Eksi Yan Moronlar vardır (Bradshaw, 2018: 258).

Dünya Devleti'nde istikrar, koşullandırma yöntemi ile sağlanmaktadır. İnsanlar doğarak dünyaya gelmemiş önceden kendileri için belirlenen görevleri yapmak üzere kuluçka makinalarından çıkarılmışlardır. Yurttaşlara çocuklukta sisteme karşı gelmemesi ve itaat etmesi gerektiği, maddi tüketime yönelmeleri ve cinsel ihtiyaçları düzenleyen ahlaki ilklere de gerek olmadığı yönündeki telkinler hipnopedya yani uykuda öğretim yöntemiyle verilir. Yurttaşlara, devletin onay verdiği soma adı verilen haplar ücretsiz dağıtılır. Ford Günü bayramları, toplu halde Cemaat ilahileri ve Dayanışma Ayinleri düzenlenerek Dünya Devleti'nin sloganı aşılır (Huxley, 2018: 32-42,45-50,74-76,95,96; Bradshaw, 2018: 257).

Ayrıca Cesur Yeni Dünya'da, Dünya Devlet'i sınırları dışında, Ayrıbölgeler vardır. Bu bölgeler dört farklı alt Ayrıbölgeye bölünmüş ve elektrikli tellerle çevrelenmiştir. Ayrıbölgede evlilik vardır, çocuklar doğurulmaktadır, orada doğanlar orada ölürlür. Tahminen altmış bine yakın Kızılderili ve melezi yaşamaktadır, arada müfettişler tarafından ziyaret edilen bu bölge dış dünyayla hiçbir bağlantıları olmayan, itici geleneklerini sürdüren, Hristiyanlık, totemcilik ve atalarına tapınmanın devam ettiği bir bölgedir (Huxley, 2018: 115-116).

Bernard Marx, New Mexico'daki Ayrıbölge'yi ziyaretinde John isimli vahşiyle karşılaşır. Onu Londra'ya getirir. Ayrıbölgede yabancı görüldüğü için dışlanan John Londra'da ilgi görmesine rağmen Dünya Devleti'nde de hayal kırıklığına uğrar. Yaşadığı yere de uyum sağlayamaz ve intihar eder. John'un bakışından F.S. 632 yılının “eksiksiz, totaliter dehşeti” teyit edilir (Bradshaw, 2018: 258).

1984'te olayların geçtiği Okyanusya, INGSOS adında İngiliz Sosyalist Partisi tarafından yönetilir. Partinin lideri Büyük Biraderdir. Okyanusya'yı yöneten Büyük Birader, toplum üzerinde korku bırakan, baskın ve sert kararlar alan birisidir (Sağlam, 2022: 236).

Başkenti olmayan Okyanusya'nın lideri Büyük Birader, “Okyanusya'nın başkenti yoktur ismi var cismi yok başı da kimsenin nerede yaşadığını bilmediği bir kişidir” (Orwell, 2021: 217). Eserde Büyük Birader için şu ifadeler geçmektedir: “Büyük Birader'i hiç kimse görmemiştir. Afişlerdeki bir yüz, telekrandaki bir sestir. Asla ölmeyeceğinden emin olabiliriz, ayrıca ne zaman doğduğu da şimdiden belirsizleşmiştir. Büyük Birader aslında Parti'nin kendini dünyaya sergilemekte kullandığı bir kılıftır. İşlevi, bir örgüte değil de bireye yöneltilmesi daha kolay olan sevgi, korku ve saygı gibi duyguların

odaklanabileceği bir alan yaratmaktır” (Orwell, 2021: 217). 1984’te, iktidarda bulunan “Yöneticiler kan bağıyla değil, ortak bir öğretiyeye bağlılıkla bir arada dururlar” (Orwell, 2021: 217-218). Anlaşılabileceği üzere Büyük Birader modern iktidar değerlendirmelerinde sıklıkla rastlanan görünmez el, gözetleyen ama gözetlenemeyen gibi birçok metaforu andıran özelliklere sahiptir. Modern iktidar, romanda da tıpkı çağdaş dünya da olduğu gibi tahakkümünü artırmış bir iktidar olarak görülür.

İktidarın varlığı “BÜYÜK BİRADER SENİ İZLİYOR” sözleri yazılı olan ve her yere asılan afişlerle her yerde hissedilir (Orwell, 2021).

1984’te Tek partinin yönetiminde totaliter bir düzen söz konusudur. Korkunun hâkim olduğu bir düzen ile propaganda ve beyin yıkamayla halk manipüle edilmektedir (Akkoyun, 2016: 33). Tek partinin sloganı ise, “SAVAŞ BARIŞTIR-ÖZGÜRLÜK KÖLELİKTİR- CEHALET GÜÇTÜR” (Orwell, 2021: 6,17,28). Okyanusya toplumunun büyük kısmı, yaşadıkları toplumsal baskının kaynağı olan düzene karşı ilgisizdir. İlgisizlikleri, Büyük Birader’in aldığı kararlarda şiddetli olmasından ve acımasız yönetiminden kaynaklanmaktadır (Uysal, 2012: 135).

İktidar, varlığını devam ettirmek ve toplumsal kontrolü sağlamak ve toplumda huzursuzluğa sebep olabilecek her türlü faaliyeti tespit etmek için değişik kontrol mekanizmalarını kullanır. Sistem, belirlediği kuralların dışına çıkanların ve uyumsuz davranış gösterenlerin ve düşünce suçu (düşünsuç) işleyenlerin tespit edilmesinde telekranları ve Düşünce Polisini kullanmaktadır. Ayrıca yenikonuş adı verilen yeni bir dil vasıtasıyla ve çift düşün sistemi kullanılarak bireylerin düşünceleri baskılanmaktadır. Halkı yönlendirmede etkin bir şekilde propaganda faaliyetleri yürütülmektedir (Orwell, 2021).

Okyanusya’da devleti yöneten parti, yurttaşlarını sürekli olarak telekranlarla izlemektedir. Eserde Telekranın denetleme gücü şu şekilde belirtilir: “Yüzünün ifadesiz kalmasını sağlamak güç değildi, hatta soluk alıp verişini bile biraz çabayla kontrol edebilirdin: Ama nabzının hızını kontrol edemezdin ve telekran değişiklikleri algılayacak kadar hassastı kesinlikle” ifadeleri ile yansıtılmaktadır (Orwell, 2021: 84). “Telekran kısılabiliyordu ama tamamen kapatılmasının hiçbir yolu yoktu” (Orwell, 2021: 4). “...telekran değişiklikleri algılayacak kadar hassas” cihazlardı (Orwell, 2021: 84). Telekranlara sırtını dönmeyen dahi tehlikeli olduğunu romanda şöyle ifade edilir: “Winston telekrana arkasını dönmüştü. Böylesi daha emniyetliydi ama gayet iyi bildiği

üzere insanın sırtından da anlam çıkarılabilirdi” (Orwell, 2021: 4). Telekranlar çift taraflı görüntü verirler. Hem yayın yaparlar hem de bulunduğu yerdeki ses ve görüntüyü merkeze ileten cihazlardır. Bu ekranlar evlere de yerleştirilmiştir. Ama insanlar ne zaman izlendiklerini bilmezler. Telekranlar, toplumsal kontrol mekanizması işlevi görürler. Bu şekilde insanlar ne zaman nerede izlendiklerini bilmedikleri için sistemle ilgili olumsuz davranış içine giremezler. Bu anlatı, bugünün yüksek teknoloji dünyasında her an izlendiği noktasında huzursuzluk içinde olan (paranoya mı? yoksa gerçek mi? Bu da ayrıca tartışılması gereken bir husustur) çağdaş insanın dramının kesinlikle önceden görülmesini ifade etmektedir.

Okyanusya’da bireyler her yerde sıkı bir şekilde gözlenmekte ve takip edilmektedir. Problem olan ve ileride problem oluşturabilecek olanlar Düşünce Polisi’nin takibine takılırlar. “Okyanusya’da Düşünce Polisi dışında etkili hiçbir kurum yoktur” (Orwell, 2021: 73). Düşünce Polisi’nin insanların ne zaman, nerede ve ne sıklıkla izlendikleri bilmek imkânsızdır. Sadece tahmin edebilirlerdi. İnsanlar bu durumla yaşamak zorundaydı. Eserde Düşünce Polisiyle ilgili olarak;

“Herhangi bir anda izlenip izlenmediğini bilmek elbette mümkün değildi. Düşünce Polisi’nin belli bir hatta ne sıklıkla ya da nasıl bir sisteme göre bağlandığı üzerine en fazla tahmin yürütüle bilirdi. Hatta aynı anda herkesi birden izliyor olmaları da mümkündü. Ama her hâlükârda ne zaman isterlerse senin hattına bağlanabilirlerdi. Çıkardığın her sesin duyulduğunu, ayrıca karanlık değilken her hareketinin gözlemlendiğini varsayarak yaşamak zorundaydın artık içgüdüselleşmiş bir alış kanlıkla zaten öyle yaşıyordun” (Orwell, 2021: 4-5).

“Düşünce Polisi her halükârda onu yakalayacaktı” (Orwell, 2021: 20). “Düşünce Polisi’nin eline bir kez olsun düşen hiç kimse kaçıp kurtulamamıştı. Mezarlarına geri gönderilmeyi bekleyen cesetlerdi onlar” (Orwell, 2021: 82). Düşünce Polisi’nden kaçmak mümkün değildi.

“Hep geceleri gelirlerdi tutuklamalar daima geceleri yapılırdı. Bir elin omzunu hoyratça sarsmasıyla uyanmak, ışıkların gözüne girmesi, katı suratların yatağının çevresini sarması. Vakaların çoğunda yargılama bile olmaz, tutuklamaya dair rapor tutulmazdı. İnsanlar sadece kaybolurdu ve daima geceleri olurdu bu. Adın kayıtlardan silinirdi, o güne kadar yaptığın her şeye dair bütün bilgiler yok edilirdi, bir zamanlar var olduğun inkâr edilir ve sonra unutulurdu. Ortadan kaldırılır, imha edilirdin: Genelde kullanılan sözcük, buharlaşmaktı” (Orwell, 2021: 20).

Adli olay yönetiminin hukuki olmadığını gösteren bu ifadeler, korku toplumunu tasvir etmektedir. İnsanlar ortadan kaybolur, onunla ilgili tutulan her türlü bilgiler yok edilebilir hatta bir zaman yaşadığını dahi inkâr etmek mümkündür. Bu korkunun sadece 1984 romanında geçen bir kurgu olmadığını ifade etmek mümkündür.

Parti, toplumu denetim altına almak için geçmişini sıkı bir şekilde kontrol eder. Bunun için de yöntem olarak yeni bir dil geliştirir ve ayrıca çiftdüşün sistemiyle insanların çelişkili düşünceleri kabullenmesi sağlanır. Geçmişini kontrol altına almak için bütün belgeler silinir ve yerine yenileri konur. Parti üyelerinin geçmişle çelişkiye düşmesi önlenmiş olur. Yeni bir dil oluşturma'nın amacı, insanların düşüncelerinin daraltılması ve bu şekilde düşünce suçunun önüne geçmektir. Çiftdüşün sistemi, insanları aynı anda çelişkili düşünce içinde bırakarak onlarda mantıksal bir yıkıma uğratar. Devlet dairelerinin görevleri de bu mantıktan hareketle belirlenmiştir. Barış Bakanlığı savaşla, Sevgi Bakanlığının muhaliflere karşı yürütülen soruşturma ve işkence işlerini yürütmesi gibi. Bu yöntemle Parti, gerçekliği kendi istediği doğrultuda değiştirip belirlemekte ve kendi hedeflerini bu yöntemle oluşturmaktadır (Bezel, 1984: 135; Kurtyılmaz, 2020: 66).

Okyanusya'nın resmi dili Yenikonus'tur (Orwell, 2021: 217). Romanda Yenikonus dilinin önemi ile ilgili şu ifadeler geçmektedir: "...geçmişin sürekli değiştirilmesini gerektirir ki söz konusu değişim de diğer tüm kavramları içine alan bir düşünce sistemiyle, yani Yenikonus'ta bilinen adıyla çiftdüşünle mümkün olabilmektedir" (Orwell, 2021: 221). Bunun yanında, "Yenikonusun dünyada sözcük dağarcığı her yıl küçülen tek dil olduğunu biliyor muydun?" (Orwell, 2021: 57). Sözüden hareketle Yenikonus'un kelime hazinesinin her yıl azalmakta olduğu görülmektedir.

Eserde Çiftdüşünle ilgili şu ifadeler geçmektedir: "Çiftdüşün insanın iki çelişkili inancı zihninde aynı anda tutma ve ikisini de kabul etme gücü anlamına gelir" (Orwell, 2021: 222). "Çiftdüşün İngos'un en merkezdeki özelliklerinden biridir, çünkü Parti'nin esas yaptığı şey bir yandan bilinçli olarak insanları aldatırken, diğer yandan eksiksiz dürüstlüğe ve amaca katı bağlılığına inancını korumaktır" (Orwell, 2021: 223). Parti'nin yurttaşlarını kontrol altında tutmak için geliştirdiği çiftdüşün yöntemi, birbiriyle çelişen iki şeyi zihinde bulundurmak ve ikisine de inanmaktır. Bu şekilde totaliter rejim doğruları ve gerçeği sadece kendisi belirlemektedir. Yurttaşların ise çelişkili şeyleri aynı anda kabul etmesi gerçeğin sorgulamamasına neden olmaktadır. Totaliter rejimin toplumsal kontrolü sağlamak için dili de kullandığı görülmektedir.

1984'te, Bakanlıkların görev ve sorumlulukları da değişmiştir. İktidarın varlığının devamı için insanların akıllarını karıştıracak işlerin yapılması gerekir düşüncesi vardır. Dolayısıyla romanda; "Haberler, eğlence, eğitim ve güzel sanatla da ilgilenen Doğruluk Bakanlığı. Savaşla ilgilenen Barış Bakanlığı. Kanun ve düzeni koruyan Sevgi Bakanlığı.

Bir de ekonomik meselelerden sorumlu olan Bolluk Bakanlığı". "Sevgi Bakanlığı gerçekten korkutucu bir yerdi. Hiç penceresi yoktu" (Orwell, 2021: 6).

"Yönetimimizde rol alan dört bakanlığın adları olguların kasten tersine çevrilmesi bakımından tam bir yüzüstlük sergiler. Barış Bakanlığı savaşla uğraşır, Doğruluk Bakanlığı'nın işi yalanlardır, Sevgi Bakanlığı işkence yapar ve Bolluk Bakanlığı da açlığın sürmesini sağlar. Bu çelişkiler tesadüf değildir, sıradan bir ikiyüzlülüktен de kaynaklanmamışlardır, bunlar kasıtlı çiftdüşün uygulamalarıdır. Zira ancak karşıtların bağdaştırılması sayesinde iktidar sonsuza dek korunabilir. Başka hiçbir şekilde eski döngünün kırılması mümkün olmaz. İnsan eşitliğinden sonsuza dek kaçınılacaksa - verdiğimiz adla Üst grupta bulunanlar yerlerini kalıcı olarak koruyacaksa- hâkim zihinsel durumun kontrollü delilik olması gerekir" (Orwell, 2021: 224-225).

Doğruluk Bakanlığının işi, Parti'nin ve Büyük Birader'in geçmişte söyledikleri ile şimdi ki söyledikleri arasındaki çelişkileri gidermektir. Ayrıca buharlaştırılan bireylere ait bilgiler silinir, onları hatırlatacak olan her şey yok edilir ve yerine başka bilgiler konulmaktadır. Bu kurum yalan üretmek ve geçmişe ait değiştirilmesi gereken bilgeleri sürekli değiştirmektir (Orwell, 2021).

Sevgi Bakanlığı herkesin serbestçe girebileceği bir kurum değildi. Wiston Smith bu bakanlığı hiç girmemişti.

"Sevgi Bakanlığı gerçekten korkutucu bir yerdi. Hiç penceresi yoktu. Winston Sevgi Bakanlığı'nın içine hiç girmemiş, hatta oraya yarım kilometreden fazla yaklaşmamıştı. Burası resmi işiniz yoksa asla giremeyeceğiniz bir binaydı, işiniz varsa bile ancak bir dikenli tel labirentinden, çelik kapılardan ve gizli makindi tüfek yuvaları arasından geçerek girebiliyordunuz. Bina dışındaki bariyerlere açılan sokaklarda bile kara üniformalı ve goril suratlı muhafızlar ellerinde coplarda dolaşıyordu" (Orwell, 2021: 6).

1984'te "İngilizcenin başlıca ortak dil, Yenikonuşun ise resmi dil olması dışında hiçbir merkezileşme söz konusu değildir. Yöneticiler kan bağıyla değil, ortak bir öğretiyе bağlılıkla bir arada dururlar" (Orwell, 2021: 217-218). Sonuç olarak, 1984 romanının modern dünyayı ve modern iktidarı erkenden tasvir etme açısından çok başarılı edebi bir eser olduğu ifade edilmelidir.

Bradbury'nin Fahrenheit 451 adlı distopik romanında devlet, totaliter bir yönetimle idare edilir. Tahakkümün sıkı bir şekilde uygulandığı bir düzen kurulmuştur. Totaliter rejim, toplumsal kontrolü sağlanmak için gerekli önlemleri almakta ve bu kurallara uymayanlar sert bir şekilde cezalandırmaktadır. Kitap okumanın ve sistemi sorgulamanın yasaklandığı totaliter sistemde, toplumsal kontrolü sağlamak için de çeşitli araçlar kullanılır. Fahrenheit 451'de merkezi yönetim ya da diğer bir ifadeyle totaliter rejim, bilgiyi kontrol eden, kitapları yasaklayan, medyayı kontrol eden, teknoloji ile insanlar üzerinde baskı oluşturan, basit eğlence programlarıyla insanları oyalayan bir yönetim sergiler (Bradbury, 2019).

Totaliter rejim bilgiyi kontrol etmek ister. Kitaplar rejim için büyük bir tehlike olarak görüldüğü için kitap yasaklanır. Bu durum, romanda Montag’a yöneltilen; “Yaktığı kitapları okuduğun oluyor mu? Sorusuna Montag’ın “Bu kanuna aykırı!” diye cevap vermesinde görülür (Bradbury, 2019: 27). Fahrenheit 451’de kitap okumak yasak olduğu gibi insanların evinde kitap bulundurması da kesinlikle yasaktır. Çünkü kitap insanları düşünmeye sevk eder. Düşünen insanlar sistemi sorgulamaya başlar ve toplumsal huzursuzluğa sebep olur. Bundan dolayı kitaplar sistemin varlığı için bir tehlike olarak görülmektedir.

İronik bir şekilde itfaiye kurumunun görevi yangın söndürmek değil aksine yangın çıkarmaktır. Eserde totaliter rejim, toplumsal kontrolde bir tahakküm aracı olarak itfaiyecileri kullanır. İtfaiyeciler, kitapları yakmakla dolaylı olarak insanların düşüncelerini de engellemekle görevlidir. İtfaiyecilerin resmi sloganı: “İyi bir iş. Pazartesileri Millay, çarşambaları Whitman, cumaları da Faulkner kitaplarını yakıp kül ederiz; sonra da külleri yakarız. Resmi sloganımız bu” (Bradbury, 2019: 27-28). Görüldüğü baskıcı rejim külü dahi yakacak derecede bilgi zerresine düşmandır. Bu da manipülasyon ve dezenformasyonla tasvir edilen çağdaş gerçek dünyayı anımsatan çarpıcı bir örnektir.

Fahrenheit 451’de sistemin tahakküm araçlarından birisi de tazi isminde mekanik bir araçtır. Eserde; “Onun hoşlanmak ya da hoşlanmamak gibi bir durumu yok. O sadece ‘işlevini yerini getirir’. Balistik dersi gibi bu. Onun kendisi için belirlediğimiz bir yolu var. O yoldan gider. Kendini hedef alır, kendine odaklanır ve durdurur. O sadece bakır tellerden, akülerden ve elektrikten ibaret” (Bradbury, 2019: 46). “(...) çünkü onu sadece avlanmaya, bulmaya ve öldürmeye ayarlıyoruz” (Bradbury, 2019: 47-48). “...Mekanik Tazi asla başarısız olmaz. Bu inanılmaz icat, iz sürmekte ilk kullanılışından beri tek bir hata bile yapmamıştır” (Bradbury, 2019: 159). “... Mekanik Tazi’nin burnu öyle hassastır ki, fabrika ayarlarına döndürülmediği müddetçe on bin kişiye ait on bin koku endeksini hatırlayıp saptayabilir!” (Bradbury, 2019: 159). Tazi, kitap okuyan insanları kokusundan bulabilme özelliğine sahip metal bir araçtır. Çok hızlı hareket eden Tazi ile kitap okuyanlar ve evinde kitap saklayanlar bulunmaktadır. Bu çarpıcı örnek, iktidarı sürdürmek için modern teknolojileri kullanmanın hangi noktaya gelebileceğinin adeta bir habercisidir.

Otoriter sistem, düzeni ve kontrolü sağlamak için teknoloji kullanmaktadır. Kitle iletişim araçlarının görevi, insanların dikkatini belli alanlara çekmek, onları oyalamak ve

onlara iktidarın arzusu yönünde ikna etmek üzere propaganda yapmaktır. İktidar duvar-ekranlı dev televizyonlar, radyo kulaklıkları, sürekli yayınlar ve medya gibi araçları kullanarak halkı kontrol etmektedir. Bu araçlar halkın düşünmesini ve sistemi sorgulamasını engelleyecek ve toplumsal kontrolün sağlanmasını kolaylaştıracaktır. Bu örnek de kitle iletişiminin sermaye ve iktidar arasındaki ilişkilerde şekillen bilindik problemleri anımsatmaktadır.

Fahrenheit 451’de, toplum kontrolcü bir iktidar tarafından yönetilmektedir. Bireyselliğin, özgür düşüncenin, eleştirme ve sorgulamanın, kitap okuma ve bulundurma kısıtlarına insana özgü karakteristik özelliklerin yasak olduğu, baskılandığı totaliter bir yönetim anlatılmıştır.

2.3. DİSTOPYALARDA SOSYO-KÜLTÜREL YAŞAM

Gelecekle ilgili karamsar öngörüler ortaya koyan distopyalarda bireylerin sosyo-kültürel yaşamları da önemli bir yer tutar. Yaşam, eğitim, evlilik, eğlence, inanç vb. etkinlikler aynı zamanda sınıfsal bir gösterge olarak bireylerin sosyo-kültürel çevresini oluşturmaktadır. Tezin bu kısmında distopyalarda bireylerin sosyo-kültürel yaşamı ele alınacaktır.

Zamyatin’in Biz romanında toplumsal düzen, toprak ile kent arasında gerçekleşen İkinci Yüzyıl Savaşı’ndan sonra kurulmuştur. Savaşı şehir kazanır. Toprak, insanın bireysel özelliklerini, doğayı, doğaya bağlılığı yaşamı simgeler. Kent ise insanın doğadan ve ben duygusundan koparılışını, teknoloji ve bürokrasinin denetimine giren bir insanlık durumunu ifade etmektedir. Kentte yaşayan halk petrolden besin yapmasını öğrenmiş ve savaştan sonra büyük ve yeşil duvarla topraktan ayrılmıştır. Duvarın diğer tarafında kalan insanlar, doğal yaşamla, benlik duygusuyla, yoğun duygularla ve ilkel bir yaşamla karakterize edilir (Bezel, 1984: 31-32; Zamyatin, 2021: 171) Dolayısıyla Biz romanında yeşil duvarın içerisinde olanlar ile duvar dışında kalanlar olmak üzere iki farklı toplumla karşılaşmaktadır. Sözü edilen iki toplumun farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

Velinimet/İyiliksever’in yönetimindeki Tek Devlet’teki yaşam şu şekilde anlatılır:

“Bulvar dolu: Böyle havalarda öğle yemeğinden sonraki kişisel saatimizi genellikle tamamlayıcı yürüyüşlerle geçiririz. Her zaman olduğu gibi, Müzik Fabrikası bütün borazanlarıyla Tek Devlet Marşı’nı çalıyordu. Kadın ve erkek her birinin göğsünde parıldayan renkli numara rozetleriyle gök mavisi üniformalı Numaralar; yüzlerce, binlerce Numara, dörder kişilik sıralar halinde müziğin ahengine uyarak aynı tempoda yürüyordu. Ve

ben, biz, dördümüz, bu kudretli insan seli içindeki sayısız dalgadan biriyim, biriyiz” (Zamyatin, 2021: 17).

“Biz milyonlar her sabah altı tekerlek şaşmazlığıyla aynı saatte, aynı dakikada yekvücut uyanırız. Tek bir milyon olarak aynı saatte çalışmaya başlar, tek bir milyon olarak aynı saatte işi bitiririz. Milyonlarca eli olan tek bir bedende eriyerek Tablet’in belirlediği aynı dakikada gezmeye çıkar ve salona gider, Taylor egzersizlerinin yapıldığı salona gider, Taylor egzersizleri yapar ve uyuruz...” (Zamyatin, 2021: 23).

“Gece vakitleri numaralar uyumak zorundadırlar, bu zorunluluk aynen gündüzleri çalışmak zorunluluğu gibidir. Bu, gündüz çalışabilmek için gereklidir. Gece uyumamak bir suçtur...” (Zamyatin, 2021: 67). Numaraların ne zaman ne yapacakları Tek Devlet tarafından belirlenen çizelgeye göre planlanmıştır. Herkesin bu çizelgeye uyması zorunludur. Yurttaşlarının toplumsal yaşamını belirleyen Tek Devlet’tir. Tek düze bir yaşamın oluşturulduğu sistemde belirlenen çizelgeye uymayanlarda cezalandırılmaktadır.

Ancak Tek Devlet’te, Saat Tableti’nin, numaralar için belirlediği kişisel saatler vardır. Eserde bu durum şöyle ifade edilir:

“Son derece açık olacağım: mutluluk sorunu henüz bizde de mutlak bir çözüme kavuşmamış durumda: güçlü tek bir organizma günde iki defa, 16 ile 17 arasında ve 21 ile 22 arasında hücrelerine ayrılır: Bunlar Tablet tarafından belirlenen Kişisel Saatlerdir. Bu saatlerde bir kısmının odalarının storlarını indirdiklerini, diğerlerinin ise bulvarda Marş eşliğinde ağır adımlarla sıra sıra yürüdüklerini, bazılarının da (benim şu an yaptığım gibi) yazı masasının başında oturduğunu görürsünüz. Ancak isterlerse bana idealist ve hayalperest desinler, er ya da geç, bir zaman gelip bu saatler için genel formülde koyulacak bir yer bulunacağına, bir gün mutlaka günün tüm 86.400 saniyesinin tamamının Saat Tabletine gireceğine kesinlikle inanıyorum” (Zamyatin, 2021: 23).

Numaraların kişisel saatlerde farklı etkinlikler yaptıkları görülmektedir. Tek Devlet’te, numaralara kişisel saatlerde az da olsa özgürlük alanı sağlanmaktadır.

Tek Devlet toplumunda, yaşayan insanların sadece kişisel saatlerini belirlemede kendi istekleri dikkate alınır. Yöneticilerinden önceden izin almak şartıyla, cinsel birleşme için bir araya gelirler ve sadece perdeler bu durumlarda kapalı olur. Onun dışında mahremiyet söz konusu değildir (Kurtyılmaz, 2020:56). Romanda; “Her Numara diğer Numaralar üzerinde hak sahibidir. Siz de hangi numarayı ya da numaraları kullanmak istediğinize dair dilekçe verirsiniz ve pembe bilet koçanını alırsınız. İşte hepsi bu” (Zamyatin, 2021: 32).

Biz romanında, insanların özgürce yani organize olmadıkları, ilkel olarak yaşam sürdükleri dönemde cinsellik anlayışları, çocuk yetiştirme, annelik ve babalık yaklaşımları eleştirilir. Bu durum eserde şu şekilde ifade edilir:

“Peki, devletin (kendisini devlet olarak adlandırmaya cüret etmişti!) cinsel yaşamı herhangi bir kontrolden yoksun bırakabilmesi saçma değil mi? Kimle, ne zaman, ne kadar isterseniz... Kesinlikle bilimsel değil, vahşi hayvanlar gibi. Ve aynen vahşi hayvanlar gibi rastgele çocuk doğurdular. Bahçeciliği, kümesçiliği, balıkçılığı (tüm bunları bildiklerine dair kesin verilere sahibiz) bilip de bu mantıksal merdivenin son basamağı olan çocuk yetiştiriciliğine ulaşmayı başaramamış olmaları, bizim kullandığımız Annelik ve Babalık Standartlarını akıl edememeleri komik değil mi? (Zamyatin, 2021: 24)

Tek Devlet’in belirlediği saatte uyanan, belirlenen saatte evde olan ve yatan, aynı kıyafetleri kullanan ve uygun görülen işlerde çalışanların aile kurmalarına izin verilmez. Uygun görülenler hamile kalmasına izin verildiği gibi çocuklar doğar doğmaz devlet tarafından anneden alır. Tek Devlet’teki kişilerin hayatı eski düzen ile karşılaştırılır ve şimdiki yaşanan hayatın daha iyi olduğu sunulur. Bireylerin cinsel hayatları da kontrol altında tutulur (Koşmak, 2022: 70).

Tek Devlet, nikotin ve özellikle alkol kullanımı yasaklamıştır. “Dinleyin dedim, siz de biliyorsunuz kendini nikotin ve özellikle alkolle zehirleyenler Tek Devlet’ten acıma beklememelidir...” (Zamyatin, 2021: 63).

Tek Devlet’te mekanik bir anlayış çerçevesinde belirlenmiş insanların yaşamı söz konusudur. Matematikçi olan D-503 Tek Devlet’teki yaşamın matematiksel bir mükemmellikte olduğunu belirtir (Bezel, 1984: 32). Mutlu olmak için büyük ameliyata girmek ve hayalgücü merkezindeki düğümün yakılması gerekmektedir. Sonuçta sonsuza kadar mutlu olacaksınız.

“Hayal gücünün merkezi beyindeki zavallı bir düğümdür. Bu düğümün X ışınlamayla üç defa yakılmasıyla hayal gücünden kurtulabilirsiniz. Sonsuza dek. Artık siz kusursuz olacaksınız, siz makineyle eşit olacaksınız, yüzde yüz mutluluğa giden yol artık temiz, acık. Yaşlılar ve gençler, hepiniz, Büyük Ameliyat için acele edin. Büyük ameliyatın yapılacağı salonlara koşun. Yaşasın Büyük Ameliyat! Yaşasın- Tek Devlet, yaşasın İyilikci!” (Zamyatin, 2021: 187).

Biz romanında toplumsal değerler ortadan kaldırılmış ve bu durum olumlu bir olay gibi anlatılmıştır. Anne baba olmak, aile kurmak, âşık olmak, birey olmak, özgür olmak ve özgür karar vermenin insanların ellerinden alınıp, herkesin eşit gösterilip bizleştirildiği bir toplumsal düzen kurgulanmıştır (Koşmak, 2022: 72).

Zamyatin, bilim ve teknolojiye yararlanarak insan davranışlarını denetlemekten çok madde ve makineyi öne çıkararak mekanikçi yaklaşımın düşüncesini insana uygulamaktadır. Sonuçta mekanikçi yaklaşımın; “insanlaşmış makineler ve makinalaşmış insanlar” (Bezel, 1984: 31,33) tezini D-503’ün günlükleri üzerinden okuyucuya sunmaktadır.

Biz romanında, iktidar ve kültür etkileşiminde, insanların sosyal kültürel gündelik yaşam pratiklerinin bile kontrol altına alındığı bir teknolojik tahakküme işaret edilmektedir. Bugünün dünyasında teknoloji ve tüketim girdabında tektipleşen insan ve toplum yaşamı, kültürel özerkliğini yitirerek tıpkı “Biz”de öngörüldüğü gibi evrensel bir tekdüzeliğe itilmektedir.

Huxley’nin Cesur Yeni Dünya adlı eserinde ise Dünya Devlet’i bireylerin toplumsal yaşamına müdahale etmektedir. Tüketime dayalı bir düzen oluşturulmaya çalışılmaktadır. Eserde bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: “Fakat eski elbiseler korkunçtur” diye devam ediyordu. “Eski elbiseleri daima çöpe atarız. Atıp kurtulmak onarmaktan iyidir, atıp kurtulmak onarmaktan iyidir, kurtulmak...” (Huxley, 2018: 71).

“Her erkek, kadın ve çocuk, bir yıl içinde belli bir miktarda tüketime zorlanacaktı. Sanayinin çıkarları adına. Tek sonucu...” (Huxley, 2018: 71).

“Atıp kurtulmak onarmaktan iyidir. Yama artarsa refah düşer, yama artarsa...” (Huxley, 2018: 71-72). Ne kadar çok yama olursa o kadar az refah olur, ne kadar çok yama olursa...” (Huxley, 2018: 73).

“Oturup kitap okursanız fazla bir şey tüketemezsiniz” (Huxley, 2018: 71).

Dünya Devlet’inde yurttaşlar tüketime teşvik edilir. Toplumda, yetersiz tüketim istenilen bir şey değildir. Eski elbiseler çöpe atılır ve yenisi alınır. Eski elbiseyi atmak ve ondan kurtulmak yama yapmaktan daha iyidir, yama yapmak refahı da düşürür. Toplumda atıp kurtulmak düşüncesi hâkimdir. Ayrıca kitap okumak tüketimi olumsuz etkiler ve az tüketim olur. Eskiye her şey atılır yerine yenisi alınır. Cesur Yeni Dünya’da tüketimin teşvik edildiği bir yaşam söz konusudur (Huxley, 2018).

Londra Merkez Kuluçka ve Şartlandırma Merkezinde üretilen çocuklar kitaplara karşı ön yargılı bir şekilde yaklaşımları için şartlandırılır. Okuma kültürünün olmadığı, eleştirel düşünmeyi bilmeyen nesiller yetiştirilmek istenir. Eserde Dr. Gaffney: “Kütüphanemizde sadece kaynak kitaplar bulunur. Eğer kafalarını dağıtmak isterlerse duyusal filmlere gidebilirler. Gençlerimizi kesinlikle tek başına eğlenceye teşvik etmeyiz” sözleriyle bu durumu ifade etmektedir (Huxley, 2018: 169). Dünya Devleti’nde insanlara kültürel açıdan çeşitli olmayan bir yaşam tarzı benimsetilmeye çalışılmaktadır.

Tek Devlet’te tek başına eğlence yoktur. Toplu eğlenceler yapılmaktadır. Eserde eğlence ve törenler şöyle ifade edilmektedir: “Ford Günü bayramlarımız, Cemaat ilahileri ve Dayanışma Ayinleri’imiz var” (Huxley, 2018: 74,169). Dinler modası geçmiş olgular

olarak görülür ve insanların dine ihtiyacı yoktur. Dini eylemler ve bayramlar yapılmaz. Onun yerini, toplumsal marşlar ve dayanışma törenleri, günlük törenler ve ziyafetler almıştır (Akkoyun, 2016: 46).

Dünya Devleti'nde, aile, tekeşlilik, romantizm ortadan kaldırılmıştır. Özel hayat istenilen bir şey değildir. Dünya Devleti'nde, "Herkes, herkese aittir" (Huxley, 2018: 64). Cinsellik özgür bırakılmıştır. Sistem, cinselliği bir eğlence ve insanları kontrol etmenin yolu olarak görmektedir. Cinselliğin doğumla bir bağlantısı kalmadığı için de toplumsal ve kurumsal boyutu da ortadan kalkmaktadır (Bezel, 1984: 99).

Dünya Devleti yurttaşlarının mutlu olmaları için ve yurttaşlarında ortaya çıkabilecek bir takım olumsuzlukları ve memnuniyetsizlikleri ortadan kaldırmak için soma adlı maddeyi kullanmalarını zorunlu tutar (Huxley, 2018). Eserde Soma ile ilgili olarak şu ifadeler yer alır:

"Olur da, şanssızlık bu ya, tatsız herhangi bir şey olursa, daima soma olarak gerçeklerden uzaklaşabilirsiniz. Öfkenizi yatıştırarak, sizi düşmanlarınızla uzlaştıracak, sizi sabırlı ve dayanıklı kılacak soma hep yanınızdadır. Geçmişte bütün bunları, sadece büyük bir çaba göstererek ve yıllar süren ahlâk eğitimiyle başarabilirdiniz. Şimdiyse iki üç tane yarım gramlık tablet almanız yeterli. Artık herkes erdemli olabilmektedir. Ahlakınızın en azından yansını, küçük bir şişede yanınızda taşıyabilirsiniz. Gözyaşlarından arındırılmış Hristiyanlık - işte soma bu" (Huxley, 2018: 236).

Soma insanları gevşetir, uyuşturur ve keyifli sanrılar görmelerini sağlar. Hristiyanlığın neden olduğu hüznün veya alkol kullanımının neden olduğu türden yan etkiler yoktur. Soma insanları gerçeklikten uzaklaştırır, baş ağrısını dindirir (Huxley, 2018: 74)

Dünya Devleti'nde müzeler kapatılmış, tarihi anıtların çoğu Dokuz Yıl Savaşları'nda yıkılmış ve tüm kitaplar yasaklanmıştır. Dünya Devleti'nin hayat felsefesine göre insanların mutluluğu ve iyi olmaları az şey bilmelerine bağlıdır (Huxley, 2018: 32,72). Dünya Devleti'nde yaşayan herkes ise mutludur (Huxley, 2018).

Huxley, Cesur Yeni Dünyası'nda, insanların sağlıklı ve mutlu olduğu, devletlerin savaş halinde olmadığı, yoksulluğun ve ırkların bir diğerine üstünlüğünün olmadığı, teknolojinin gelişmiş olduğu bir dünya kurgulamıştır. Bu düzen, aile, kültürel çeşitlilik, sanat, edebiyat, din, felsefe gibi değerlerin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Dünya Devleti'nde uyuşturucu kullanımı serbest olup, insanların cinselliklerini özgürce yaşadıkları, hazzı (hedonist) bir düzen söz konusudur (Akkoyun, 2016: 46-47).

Cesur Yeni Dünya tıpkı bugün olduğu gibi sorunlardan ama aynı zamanda insan irade ve özgürlüğünden de soyutlanmış, seril ve yapay bir toplumsal duruma işaret eder.

Bu haliyle bu eser de bugüne ilişkin erken ipuçları taşama mahiyetinde öngörülü bir eserdir.

1984'te ise toplumsal hayatı şekillendiren ve onu yöneten yegâne güç, Parti ve Parti'nin lideri Büyük Birader'dir. 1984'ün Okyanusya'sında bireylerin özel yaşamları da dâhil olmak üzere, sınıfların birbirleriyle olan ilişkilerine, toplum içindeki davranışlarına hatta ne düşünebileceklerine kadar her şeye müdahale edilir (Orwell, 2021).

Okyanusya'da her gün zorunlu olarak “İki Dakikalık Nefret” törenleri ve yılın bir haftasında da “Nefret Haftası” adıyla rejime muhalif olanlar lanetlenir (Uysal, 2012: 137) “İki Dakikalık Nefret” programın başladığı zaman genellikle Goldstein'in yüzü ekranlara yansıtılır ve ona karşı hakaretler yapılır. Çünkü o haindir ve bütün olumsuzlukların sebebidir. Romanda bu durum şu şekilde ifade edilir: “İki Dakikalık Nefret programları her gün değişiyordu, ama Goldstein'in başrolü üstlenmediği bir tane bile yoktu. O ilk haindi, Parti'nin saflığını ilk kirleten kişiydi. Parti'ye karşı işlenen sonraki suçların hepsi, tüm ihanetler, sabotaj eylemleri, sapkınlıklar, sapmalar doğrudan onun öğretilerinden doğuyordu.” Goldstein, Büyük Birader'e karşı faaliyet yürütmüş, ölüm cezası verilmiş sonrasında ise kaçarak kayıplara karışmıştır. Goldstein'in nerede yaşadığı ile ilgili her şey söylentilerden ibarettir (Orwell, 2021: 13). Nefret Haftası için hazırlıklar günler öncesinden başlar ve bütün Bakanlıkların çalışanları yoğun bir çalışma içerisine girerler. “Nefret Haftası hazırlıkları tam gaz devam ediyor, bütün Bakanlıkların personeli fazla mesai yapıyordu. Resmigeçitler, mitingler, askeri törenler, söylevler, balmumu heykel sergileri, gösteriler, filmler, telekran programları örgütlenmeliydi; stantlar kurulmalı, temsili kuklalar yapılmalı, sloganlar bulunmalı, şarkılar yazılmalı, söylentiler yayılmalı, sahte fotoğraflar üretilmeliydi” (Orwell, 2021: 145,155). Bu hafta yurttaşlar tarafından marşlar eşliğinde coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır. Bu detaylandırılmış törensel pratikler, modern devletlere özgü belirleyiciliğin edebiyata yansımış halidir denilebilir.

1984'ün geçtiği Okyanusya'da yurttaşların takibi ve gözetlenmesi işini sadece telekranlar ve düşünce polisi yapmıyor, parti üyeleri tarafından da yapılıyordu. Herkes bir diğerrinin polisi gibi görev yapıyor, dolayısıyla dostluk, kardeşlik sevgi, dayanışma vb. ilişkiler yok olmaya yüz tutuyordu. 1984'ün ana karakteri Winston, bu durumu şöyle aktarır: “Gerçek bir aşk ilişkisi neredeyse düşünülemez bir şeydi. Partili kadınların hepsi birbirine benziyordu. İffet, Parti'ye sadakat olarak içlerine işlemişti. Daha ilk zamanlarda özenli koşullandırmayla; oyunlar ve soğuk suyla; okulda, Casuslar'da ve Gençlik

Birliği'nde kafalarına sokulan saçmalıklarla; konferanslar, törensel yürüyüşler, şarkılar, sloganlar ve marşlarda doğal duyguları sökülüp alınmıştı hepsinden” (Orwell, 2021: 73). Bu nedenle insanların birbirine güvenmediği ve korkar hale geldiği bir yaşam söz konusudur. 1984'te dostluğun, samimiyetin, sevginin, dayanışmanın ve aşk gibi duyguların ortadan kaldırıldığı görölmektedir. Bu tür duyguların totaliter rejimler için büyük bir tehlike oluşturduğu görölmektedir.

1984, içinde yaşanan dünyanın sadece acı vermede ilerlediğini, nefret üzerine kurulmuş olduğunu vurgular. Romanda bu durum Winston ağzından şöyle ifade edilir:

“Bizim dünyamızda ilerleme, daha fazla acı verme konusunda ilerlemedir. Eski medeniyetler sevgi ya da adalet üzerine kurulduklarını iddia ettiler. Bizimki nefret üzerine kurulmuştur. Bizim dünyamızda korku, öfke, zafer ve kendini aşağılamadan başka duygu yoktur. Geri kalan her şeyi yok edeceğiz - her şeyi. Devrim öncesinden kalma düşünce alışkanlıklarını çoktan kırmaya başladık. Çocuk ile ebeveyn, erkek ile erkek, erkek ile kadın arasındaki bağları kopardık. Artık kimse karısına, çocuğuna ya da dostuna güvenme cesaretini gösteremiyor” (Orwell, 2021: 281- 282).

1984'te insanlarda korku, öfke ve güvensizlik hâkimdir. Bu durum, bugünün insan gerçekliğine yabancılaşmış fertlerin dünyasıyla ciddi paralellik göstermektedir.

1984'te yurttaşların evliliklerine ilişkin düzenleme romanda şu şekilde ifade edilmektedir:

“Parti üyeleri arasındaki bütün evlilikler tayin edilmiş komisyonlarca onaylanmak zorundaydı ve çiftler birbirlerine fiziken ilgi duydukları izlenimi verirlerse asla izin alamıyorlardı – gerçi bu ilke de asla açıkça belirtilmiyordu. Evliliğin kabul edilebilir tek amacı Parti'ye hizmet edecek çocuklar yapmaktı. Cinsel ilişkiye ancak lavman gibi, biraz mide bulandırıcı küçük bir operasyon gibi bakılmalıydı. Bu da asla açıkça söylenmiyordu ama dolaylı yollardan her Parti üyesinin zihnine çocukluktan itibaren işleniyordu” (Orwell, 2021: 71).

Parti'nin temel amacı, aile birliğini tamamen yok ederek Parti'nin düşüncelerini ve görüşlerini benimsemiş çocuklara sahip çıkmaktır (Uysal, 2012: 138) Dolayısıyla 1984'te yurttaşların aile kumalarına yalnızca Parti'nin çıkarlarına hizmet için çocuk yapmak amacıyla izin verilmektedir. Onun dışında evlilik olumlanan bir kurum değildir.

Okyanusya'da aşk ve sevgi gibi insani duygular da yoktur. Çünkü bu duyguların olması Büyük Birader'in belirlediği ülkenin çıkarlarından bireyleri saptırır. İnsanların görevi, bedensel istek duymadan, düzeni, ilkelerini ve menfaatlerini benimsemiş birisiyle görevi gereği çoğalmaktır (Akkoyun, 2016: 114).

Düşünce Polisinin Okyanusya'da yaşayanları telekranlar aracılığıyla sürekli izlenmesi, onları beklenen günlük hayat rutininin dışına çıkmadan hareket etmelerine neden olmaktadır (Uysal, 2012: 136). Okyanusya'da Partinin, insanları sürekli gözetlemesi yurttaşların özgürce hareket etmelerini de engellemiştir (Orwell, 2021).

Orwell'ın 1984'ünde yurttaşların sistemin belirlediği zamanlarda törenlere katılması zorunludur. Totaliter sistem varlığının devamı için arkadaşlık, dostluk, kardeşlik, sevgi, aşk vb. duyguları ortadan kaldırmakta ve insanların birbirine güven duymadığı bir düzen oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere 1984'te totaliter sistem bireylerin özel hayatlarına müdahale etmekte ve sosyo-kültürel yaşamı dizayn etmektedir. Bugün de bu tür etkiler, eğlence ve hazzın arkasına gizlenerek insanlığa yöneltilmekte ve bu şekilde küresel iktidarların çıkarına hizmet eden kültürel yaşam pratikleri inşa edilmektedir.

Bradbury'nin, Fahrenheit 451 adlı eserinde, toplumsal yaşamda eğlence araçları ve televizyon önemli bir yer tutar. Halk vaktinin çoğunu televizyonda yayınlanan eğlence programları, şovlar ve tartışma programlarını izleyerek geçirir. Toplumda, insanlar birbirlerinden duygusal olarak uzak ve yalnızlaşmışlardır. Romanda bireyler arası ilişkiler yüzeyseldir. İnsanların gerçeklikle bağları kopuktur. İnsanların birbirlerine güvenlerinin olmadığı ve birbirlerini ihbar ettikleri bir düzen vardır. İnsanlar birbirlerini önemsemez, derin ilişkiler kurmaz; bunun yerine teknoloji ve medya ile kendilerini oyalarlar. İnsanlar birbirlerine karşı duyarsızlaşmışlardır. Savaşlar ve ölüm haberleri bile sıradan birer olay gibi karşılanmaktadır (Bradbury, 2019). Bu tasvirin bugünün dünyasını anlatmadığına dair hiçbir dayanak yoktur.

Fahrenheit 451'de, insanlar bireyselleşmiştir. Kendilerini toplumdan soyutlamış bir yalnızlık içerisinde dirler. Romanda bu yaşantıyı Guy Montag'ın karısı Mildred'in yaşamından anlayabiliriz. Mildred, günlerini televizyon izlemekle ve geceleri kulaklarında Deniz Kabuğu Radyoları ile geçiren, kocası Montag ile ne zaman tanıştığını hatırlamayan, çocuk istemeyen, gerçek hayattan kopuk birisidir (Bradbury, 2019: 49,62-63). Bradbury, bireyselleşmenin yaşandığı toplumsal hayatı Mildred'in yaşam tarzı üzerinden okuyucuya aktarmaktadır.

Fahrenheit 451'de kitapların yasaklanması sonucunda insanların geçmişe dair bilgi edinmeleri engellenmiştir. İnsanlar geçmişe dair pek bir şey bilmezler. Aslında bilmiyor olduklarının dahi farkında değildirler. Ezbere dayalı bir eğitim sistemi mevcuttur ve toplumda korkunun hâkim olduğu görülür. İnsanları en yakınlarındaki kişiler ihbar eder ve hiçbir şey olmamış gibi normal bir şekilde hayatına devam ederler. İnsanların iletişimi yok denecek kadar azdır. Sosyallik, sadece televizyondaki programlara katılımdır. Barışın korunması için kitapların yakılması düşüncesi hâkimdir.

İnsanları isyan etmeye iten en büyük risk kitaplar olarak görüldüğü için dünyadaki bütün kitapları yakılması gerekmektedir (Akkoyun, 2016: 80-81).

Fahrenheit 451’de eğitim ile ilgili şu ifadeler geçer: “Okul saatleri kısaltıldı; disiplin gevşetildi; felsefe, tarih ve dil dersleri iptal edildi; İngilizce ve imla dersleri giderek ihmal edildi, sonunda da neredeyse tamamen boşlandı. (...) İnsan neden düğmelere basmak, elektrik anahtarlarını çekmek, somun ve cıvata takmak dışında bir şey öğrensin ki?” (Bradbury, 2019: 76).

Fahrenheit 451’de totaliter sistem, sorgulamayan ve düşünmeyen bireyler ister. Toplumda insanların okuması, eğitim alması önemli değildir. Okullardaki insanların düşüncelerini, sorgulamalarını sağlayacak dersler de yoktur. İnsanların az iş yapmaları ve sonrasındaki zamanlarını eğlence ile geçirmeleri istenir (Akkoyun, 2016: 88).

Fahrenheit 451’de, toplumun tüketime yönlendirildiği görülmektedir. Bu durum eserde geçen; “Eh, sonuçta tek kullanımlık mendillerin çağı bu. Burnunu bir insana doğru sümkürürsün, kâğıt mendille silersin, mendili atıp sifonu çekersin, sonra bir başkasına uzanırsın, sümkürürsün, silersin, atıp sifonu çekersin” (Bradbury, 2019: 37) sözlerinden çıkartılabilir.

Yukarıda distopik eserlerin çözümlenmesine dayalı olan birçok örnek göstermektedir ki, modern dünya sınıfsal, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel eşitsizliğin devam ettiğini gösteren pek çok görüngü ile doludur. Distopik eserleri ortaya koyan yazarların, bu olgulardan hem ilham aldıklarını hem de onları öngördüklerini ifade etmek mümkündür. Modern dünyanın kurgusal bir anlatısını ifade eden bu metinler, gelecekle ilgili olumsuz senaryoları ortaya koyan metinlerdir.

Gelecekle ilgili korku ve endişelerin işlendiği distopyalar, toplumsal yapının önemli unsuru olan tabakalar ve sınıfları açıklamak açısından önemli metinler olarak belirirler. Distopiyaların genelinde sınıf temelli hiyerarşik bir yapılanmanın olduğu görülür. Yöneten ve yönetilen sınıfların daima var olduğu gerçeği de distopiyaların güçlendirdiği bir kavrayıştır. Gelecekte ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı insanları uyanan bu metinler, mesajlarını sınıf temelli bir yaklaşımla ortaya koymuşlar ve bu konudaki eleştirel yaklaşımlara ciddi bir katkı sunmuşlardır.

SONUÇ

Sosyolojik çözümlemenin önemli bir ögesi olan tabakalaşma konusu, insani ve toplumsal yaşamın tarihsel bir gerçekliğidir. Topluluk ve toplum yaşamının çeşitli biçimlerinin her birinde görülen bu gerçeklik, makul bir toplumsal düzen açısından apriorik bir sorun olarak görülemez. Ancak tabakalaşmaya ilişkin insanlık hikâyesi dikkate alındığında, bu konunun pek çok durumda ciddi gerilimlere, çatışmalara ve doğal olarak tartışmalara neden olduğu görülür. Hatta toplumsal bütünlüğü ve düzeni tehdit eden varyasyonlar da oluşturabilir.

Tabakalaşmayı çözmek için örnek teşkil eden bağlamlardan biri de distopya edebiyatıdır. Distopyalar modern dönemin en önemli edebi yazınsal metinlerinden biri olarak kabul edilir. Öyle ki bu edebiyat, içinde bulunulan koşullardan hareketle gelecekte insanları iyi ve güzel şeylerin beklemediğine dair olumsuz öngörülerini ortaya koyan metinler olarak belirir. Distopya kavramının eşanlamlısı olarak kullanılan ‘karşı ütopya’ kelimesi ‘kötü yer’ anlamıyla 1818 yılında Jeremy Bentham tarafından kullanılmıştır. Distopya kelimesini ise “zor yeri belirtmek” için ilk kullanan John Stuart Mill’dir. Mill, distopya kelimesini Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmasında muhaliflere karşı kullanır (Kumar, 2006).

Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya’sının baskıya dayanan totaliter rejimlerinin yayılması endişesi karşısında düşünürler ve yazarlar, içinde bulunulan koşullardan hareketle daha önceki yazınsal türlerden farklı olarak distopya roman türünde eserler vermeye başlamışlardır. Bu eserler, gelecekle ilgili korku ve endişelerin yoğun olarak yansıtıldığı distopya türündeki eserler olmuştur (Akkoyun, 2016). Eserlerde sadece gelecekle ilgili kaygılar ortaya konulmadığı gibi, toplumların içinde bulundukları şartlar da eleştirilmiştir. Bu noktada, distopyaların tarihinin toplumların tarihiyle de bağıntılı olduğunu ve ayrıca distopik eserlerin toplumların içinde bulundukları şartları ve sorunları da yansıttığını ifade etmek gerekir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, toplumsal yapının önemli bileşenlerinden birisi toplumsal tabakalardır. Toplumsal yapının çözümlenmesi açısından toplumsal tabakalar önemli bir unsurdur. Çünkü toplumların tarihine bakıldığında zaman, tabaka gerçeğinin insanlığın hikâyesinin önemli bir parçası olduğu anlaşılır. Her toplumda farklı şekillerde sınıflaşmanın olduğunu görülür. Kölelik, kast, zümre (feodal sistem) ve sosyal sınıflar tarihsel süreçte ortaya çıkmış tabakalaşma tipleri olarak toplumların içinde bulundukları koşullarla ilgili bilgi veren önemli tarihsel sosyolojik gerçekliklerdir. Toplumun temelini

oluşturan bireyler, toplumda bir yer işgal etmekte ve kendisine verilen görev ve sorumlulukları yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Tarihteki basit formlarına bakıldığında tabakalarda karmaşık olmayan homojen bir yapı arz ederken, süreç içinde meydana gelen değişim ve gelişmelerle tabaka yapıları daha karmaşık ve heterojen hale gelmiştir. Bugünün dünyasında birbirinden çok farklı meslek ve uzmanlaşmanın olduğu bir tabaka yapısının ortaya çıktığı görülmektedir.

Tabakalaşma sisteminin eşitsizliklerin bir türevidir olduğunu ifade etmek gerekir. Elbette ki tabakalaşmanın olduğu her durumu sorun olarak ifade etmenin imkânı yoktur. Toplumsal bütünlüğü tehdit edecek düzeylere ulaşmadıkça, tabakalaşma olgusu insan ve toplum varoluşunun beklenen bir gerçeği olarak görmek gerekir. Ancak eşitliğin tahripkâr düzeye ulaştığı durumlar veya örnekler elbette ki hassas bir sosyolojik ilginin konusu olmaktadır. Toplumsal gerçeklikte olduğu gibi, distopyalarda da tabakaların önemli bir yapısal öge olduğu gözden kaçmamaktadır. Yöneten-yönetilen, zengin-fakir, kadın-erkek gibi sınıflaşmalara neden olan ve oldukça sorunlu bir şekilde zuhur ettiği ifade edilmesi gereken unsurların distopyaların önemli bir bileşeni olduğunu görmek mümkündür.

Yirminci yüzyılda yazılan ve alanında öne çıkan Yevgeni Zamyatin'in "Biz", George Orwell'ın "1984", Aldous Huxley'nin "Cesur Yeni Dünya" ve Ray Bradbury'nin "Fahrenheit 451" adlı eserlerinin, tabakalaşma çözümlemesi açısından oldukça çarpıcı sınıf ve tabaka farklarının görüldüğü değerlendirmelere sahip oldukları görülmektedir. Distopyalar, yöneten ve yönetilen dikotomisinin belirgin şekilde işlendiği eserler olarak göze çarpar. Sözü edilen bu ögelerin, bu tez çalışmasının çözümlemeye gayret ettiği dünyanın eşitsiz hallerini oldukça görünür hale getiren edebi ögeler olduğunu ifade etmek gerekir.

Totaliter yönetim biçiminin, yukarıda dile getirilen eserlerin tamamının kurgusunda önemli bir feneomen olduğu dikkat çeker. Biz'de Tek Devlet'i Velinimet, 1984'de Okyanusya'yı Ingsos partisinin lideri Big Brother (Büyük Birader) yönetmektedir. Cesur Yeni Dünya'da ise Dünya Devlet'i denetçiler tarafından yönetilir ve bu denetçiler Ford ismiyle sembolleşmektedirler.

Distopyalarda devlet yani iktidar her şeyi kontrol etmektedir. Buna bağlı olarak, bireylerin özgürlüklerin olmadığı, aile, din ve sanat gibi toplumsal değerlerin ortadan kaldırıldığı bir düzenin varlığı, distopik eserlerde değişik tonlarda işlenmektedir. Bu nokta oldukça önemlidir. Çünkü değerlerin ciddi biçimde aşıldığı modern dünya, -ister

daha az örneği olan sosyalist tecrübelerle bakılsın ister küresel ölçekte yaygınlaşmış kapitalist tecrübeye bakılsın- distopik tespitleri bolca çağrıştıran politik, ekonomik ve kültürel sorunlarla dolu bir gezegendir. Bu anlamda bu tez çalışmanın önemli bir sonucu olarak distopyaların hem dünya gerçekliğini iyi yansıttığını ve öngörüler ortaya koymak suretiyle geleceğe ilişkin de önemli uyarılarda bulunduğunu ifade etmek gerekir.

Zamyati'nin Biz adlı eserinde, tek bir devlet otoritesinin altında, herkesin birbirine benzediği, bireyselliğin ortadan kaldırıldığı, aile kurmanın yasak olduğu bir toplum kurgulanır. İnsanlara isim yerine numaralar verilir. İnsanların kendi gayret ve çabalarıyla toplumsal bir konum elde etmedikleri, her şeyin Tek Devlet tarafından belirlendiği bir yapı söz konusudur. Tek Devlet'te herkes devlete çalışmaktadır. Sözü edilen bu öğelerin, giderek daha teknolojik, daha robotik, yapaya zekâ tartışmaları ile dolu olan bugünün dünyasındaki gündemleri anımsattığı açıktır. Bireylerin öz niteliklerini tüketim süreçlerinde eriten bir kitle kültürü, ailenin gerekliliğine ilişkin temelsiz spekülasyonlar vb. birçok popüler hareket ve yaklaşımlar, adeta Biz adlı eserin karamsarlığını haklı çıkaran gelişmeler olarak ele alınabilir.

Orwell'in 1984 adlı eserinde de tek partiye dayalı, tahakkümün katı bir şekilde uygulandığı totaliter bir sistem görülür. Sistem, parti devleti olarak adlandırılabilir. Teknoloji, Düşünce Polisi, Telekranlar baskı aracı olarak kullanılır. 1984'te, herkes takip edilmekte ve gözetlenmektedir. Kurallara uymayanlara sert ve katı cezalar uygulanmakta, hatta belirli durumlarda kurallara uymayanların bireysel varoluşlarına “buharlaştırma” adı verilen bir prosedürle son verilmektedir. Bireylerde korku, kaygı ve yalnızlık hâkimdir. Bu çözümlemeler de, bugünün dünyasında demokrasi, insan hakları, adalet ve eşitlik söylemlerinin zirveye ulaştığı bir çağda, aslında fiili durumun bu söylemsel ve teorik düzeye göre oldukça problemlili olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. 1984'ün, bugünün fiili dünyasında tecrübe edilen sorunları öngörebildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Her ne kadar 1984 sosyalist örnekler üzerinden bu temaları işlemişse de farklı iktisadi düzenler açısından tablonun farklı olmadığı ya da farklı gelişmediği açıktır. Modern çağdaş dünyada söz konusu sorunların oldukça sınıfsal bir çerçeveye göre şekillendiği de bilinen bir gerçektir.

Huxley, Cesur Yeni Dünya'sın da baskı ve şiddete başvurmadan toplumsal kontrolün sağlanabileceği bir düzen kurgular. Bunun için; toplumda bireylerin önceden belirlenen özelliklere sahip olarak üretilmeleri öngörülmektedir. Cesur Yeni Dünya'da insanlar önceden belirlenen niteliklere göre kuluçka makinalarında üretilirler. İnsanların

zekâsı, yapacağı iş, fiziki yapısı gibi özellikleri önceden belirlenerek ona dayalı sınıflar oluşturulur. Cesur Yeni Dünya’da gelişmiş bilim ve teknoloji sayesinde kimin hangi sınıfın üyesi olacağı önceden belirlendiği ve sınıflarına uyumunu sağlamak içinde koşullandırıldığı bir dünyadır. Toplumda hiyerarşik bir sistem oluşturulmuştur. Oldukça kurgusal olan ve sürrealist teması güçlü olan bu eser, virüslerin, aşılardan, yapay zekâ tartışmalarının, ihtiyaçlar ve kaynak dengesi bakımından müdahalelerle dünya nüfusunu ayarlamaya yönelik girişimlerin olduğunu speküle eden komplo teorilerinin gündemden düşmediği bugünün kaotik dünya sistemi açısından hiç de şaşırtıcı değildir. Huxley’nin eserinin yazıldığı dönemlerde nasıl algılandığı ile bugün nasıl algılandığı arasında bir karşıtlık olacağını öngörmek mümkündür.

Brodbery’nin Fahrenheit 451 adlı eserinde de totaliter bir yönetim ve tahakkümün nasıl işlediğinin somutlaştırıldığı bir düzen tasvir edilmektedir. Romanın temel öğeleri arasında yer alan itfaiyecilerin, görevi yangın söndürmek değil yangın çıkarmaktır. Görevleri de kitap ve kitap bulundurulmuş evleri tespit edip yakmaktır. Totaliter sistem, kitapları büyük bir tehlike olarak görür. Çünkü kitapların, insanları düşünmeye yönelten karakteri, romanda tasvir edilen sistemin yöneticileri tarafından sistemi tehdit eden bir unsur olarak görülmektedir. Düşünmek ise sistemin sorgulanmasına sebep olur. Onun için kitaplar itfaiyeciler aracılığıyla yakılarak ortadan kaldırılmaya çalışılır. Fahrenheit 451’de belirgin bir sınıf ayrımı olmadığı görülür. Sınıfsal ayrımlara rastlanılmaz. Eşitsizlikler toplumsal huzuru ve sistemi tehlikeye düşürebileceğinden sınıfsal farklılıkların oluşmayacağı bir toplum düzeni baskıyla oluşturulur. Ancak totaliter sistemlerde yönetenler diğerlerinden ayrılmak suretiyle ayrı bir sınıf oluştururlar. Bu sınıf gücü elinde tutan yönetici üst sınıftır. Yöneticiler dışında kalan sınıf ise yönetilen sınıftır. Dolayısıyla Fahrenheit 451’de, karmaşık bir sınıf sistemi olmamakla birlikte despotik ve seçkin bir yönetsel elite dayalı, yöneten ve yönetilen klişesiyle tebarüz eden bir sınıf sistemi söz konusudur. Modern dünya, bu temel eşitsizliğin de sürdüğünü gösteren çok fazla problem ve olguya temel teşkil eder. Bu anlamda Huxley’nin Cesur Yeni Dünyası da modern toplumu sembolize etme gücüne sahip bir eser olarak ifade edilebilir.

Distopyalar kurgusal edebi ürünler olmakla birlikte eşitsizlik ve tahakküm içeren bugünün modern dünyasının hem erken bir habercisi ilham alan hem de ilerideki bir gelecekte de aynı sorunların devam etme riskinin yüksek olduğunu düşündüren eserler olarak görülmelidir.

Marx her ne kadar evrimsel olarak komünist topluma geçişle sömürü ve eşitsizliğin ortadan kalkacağını öngörmüş olsa da, komünist tatbikata dayanan Sovyet tecrübesi, Biz ve 1984 adlı romanlara ilham verecek düzeyde siyasal ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine yol açan bir tecrübe olmuştur. Bunun için Sovyet Komünist Parti'sine ilişkin tartışmalara bakmak yeterli olacaktır. Taşdelen (2015:37) bu anlamda Marx'ın proleterya diktatörlüğü ve Lenin öncü devrimci kadro yaklaşımlarına atıfta bulunmaktadır.

Distopyalardaki sınıfsal eşitsizliği ve tahkümü somutlaştıran hem kapitalist hem de komünist tecrübeyi sarmalayan hakikatin modern toplumsal dönüşüm olduğu ifade etmek mümkündür. Modern teknoloji ile denetim gücü artmış olan modern devlet, ister sosyalist ister kapitalist formda olsun, fark etmeksizin toplumsal yaşamı sert biçimde kontrol etme, şekillendirme ve yönlendirme eğiliminde olmuştur. Duverger'nin (2014) hem Sovyetleri hem de batı blokunu gelişmiş toplumların siyasal sistemi içinde ele alması oldukça anlamlıdır.

Genel olarak bakıldığında, distopyaların toplumsal sınıfların oluşumunu ve işleyişini oldukça etkili bir şekilde yansıtan eserler olduğu ifade edilebilir. Ancak sınıfların oluşumu ve işleyişi, distopik eserlerin her birinde farklılık göstermektedir. Bugünün modern dünyasında, sınıfların problemli bir şekilde işleyeceğine dikkat çeken bu eserler, her ne kadar sınıf ve tabaka profillerini farklı formlarda işleseler de, vurgulanan sorunların bugünün dünyası için de geçerli olduğu öngörmeleri bakımından oldukça değerlidir. Distopyalar, modern küresel kapitalizmin oldukça sorunlu bir gezegen haline getirdiği bugünün –ve büyük olasılıkla geleceğin- dünyasını anlamak açısından da büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağkaya, O. (2016). Ütopya ve Distopya: Siyasetin Edebiyat Üzerindeki Etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 23-48.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akçaoğlu, A. ve Suveren, Y. (2022). Pierre Bourdieu'nün Siyaset Sosyolojisi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 42(2), 437-459.
- Akkoç, A. (2014). Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü ve Toplumsal Arka Planı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 31-42.
- Akkoç, A. (2019a). Geç Kapitalist Dönemde Başarı-Başarısızlık: Dizi Gerçekliği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 15-38.
- Akkoç, A. (2019b). Tüketim Toplununun Toplumsal Değerler Üzerindeki Etkisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 1-25.
- Akkoyun, T. (2015). Distopya Yazını ve Aydın Çılgılığı: George Orwell'ın Bin Dokuz Yüz Seksen Dört Romanı Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 25-30.
- Akkoyun, T. (2016). *Ütopya/Distopya*. Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları.
- Alım, M. (2016). Afetlerden Kaynaklanan Sorunlar. İçinde; *Günümüz Dünya Sorunları* (Ed: F. Aydın), ss. 113-174. Ankara: Pegem Akademi.
- Arslantürk Z. ve Amman T. (2001). *Sosyoloji Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler* (4. Basım). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Ataman, S. (2022). *Modern Toplum ile Sanayi Toplununun Oluşumunda Reform Hareketi ve Zihniyeti*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atasoy E. (2017). Ütopyacılık, Ütopya ve Distopya Üzerine Genel ve Eleştirel Bir Bakış. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 80, 55-71.
- Atkinson, S. (Ed.). (2017). *Sosyoloji Kitabı* (2. Baskı). (Çev: T.Göbekçin). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aydın, E. (2009). Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/(1), 357-370.
- Babuş, D. (2005). *Küresel Isınma Sorununun Uluslararası Çevre Politikası İçerisinde İrdelenmesi ve Türkiye'nin Yeri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Baran, A.G. (2019). Anthony Giddens: Modernlik/Geç Modernlik ve Yapılaşma Kuramı. İçinde; *Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler* (Ed: S. Suğur ve A.G. Baran), ss. 48-77. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları* (4. Basım). (Çev: A.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru* (Çev: K.Özdoğan ve B.Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bezel, N. (1984). *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.

- Bottomore, T. B. (2015). *Toplumbilim Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz* (Çev: Ü.Özkay). İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Bottomore, T. (2018). *Modern Toplumda Sosyal Sınıflar* (Çev: Ö.Balkız, B.Balkız ve Ü.Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi* (Çev: D.F.Şannan ve A.G.Bekkurt). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bozkurt, V. (2011). *Değişen Dünyada Sosyoloji* (7. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bradbury, R. (2019). *Fahrenheit 451* (13. Baskı). (Çev: D.Körpe). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bradshaw, D. (2018). Sonsöz. İçinde: *Cesur Yeni Dünya*, (Çev: Ü.Tosun), ss. 257-266. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cengiz, E. (2021). Zamyatin'in "Biz" (Mıy) Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 259-274.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (3. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cezayirli, G. (2004). Küreselleşme, Bireyselleşme ve Toplumsallaşma. *Erdem*, 14(41), 29-58.
- Civelekoğlu, F. (2017). Korkunçlaşan Dünyanın Teselli Noktası Olarak Distopya. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 80, 11-38.
- Cuma, A. (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 81-94.
- Çelik, E. (2013). Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır: Edebiyat Sosyoloji İlişkisi Üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 104(738), 59-64.
- Çelik, E. (2015). Distopik Romanlarda Toplumsal Kurgu. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 57-79.
- Çepni, O. ve Aksoy, B. (2016). Dünya Çevre Sorunları. İçinde; *Günümüz Dünya Sorunları* (Ed: F. Aydın), ss. 17-76. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirkaya, H. (2016). Günümüz Dünya Sorunlarına Genel Bir Bakış. İçinde; *Günümüz Dünya Sorunları* (Ed: F. Aydın), ss. 1-14. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, O. B. (2021). Çevirmenin Önsözü Başlarken. İçinde; *1984*, (Çev: O.B.Doğan), ss. vi-xxi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak ve Toplum* (Çev: D.Çenesiz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Duvarger, M. (2014). *Siyaset Sosyolojisi*. (Çev: Ş.Tekeli). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Escarpit, R. (1992). *Edebiyat Sosyolojisi* (Çev: H.Portakal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji Nedir?* (5. Baskı). (Çev: N.Çelebi). Ankara: Atilla Kitabevi.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları* (Çev: E.Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Çev: O.Akınhay). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (2. Baskı). (Çev: Ü.Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Giddens, A. (2012a). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (4. Baskı). (Çev: Ü.Y. Battal). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Giddens, A. (2012b). *Sosyoloji* (Çev: H.Özel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton P. W. (2018). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (3.Baskı). (Çev: A.Esgin). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Giraud, C. (2019). *Sosyoloji Tarihi* (Çev: I.Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi.
- Güler, T. (2023). *Günümüzden Geleceğe Dünyanın Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Yollarına Geniş Perspektifli Bir Bakış*. <https://tr.linkedin.com/pulse/bülten-05-günümüzden-geleceğe-dünyanın-karşılaştığı-sorunlar-güler>, (Erişim Tarihi: 27.04.2024).
- Günay, E. (2020). Modern Çağ Toplumlarının Geleneksel Sosyal Statüleri, Yeni Doğan Ekonomik Sınıfları ile Modern Çağın Ekonomik Kurumları, Yeni Sosyal ve Ekonomik Düzeni. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 827-840.
- Hazır, M. ve Dereci, T. (2017). Hayat Bir Distopyadır Modernlikten Postmodernliğe Bir Ütopya-Distopya Dikotomisi İçinde Toplum. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 80, 95-115.
- Huxley, A. (2018). *Cesur Yeni Dünya* (25. Baskı). (Çev: Ü.Tosun). İstanbul: İthaki Yayınları.
- İnalcık, H. (2013). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci* (4. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnce, M. (2017). Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 294-319.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*. (2024). Haziran 25, 2024, <https://ihuam.ankara.edu.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/>
- Kalaycıoğlu, S. (2002). Toplumsal Tabakalaşma. İçinde; *Sosyolojiye Giriş* (Ed: İ. Sezal), ss. 295-316. İstanbul: Martı Kitap Yayınevi.
- Kalaycıoğlu, S. (2018). Afet Sosyolojisi, Sosyal Riskler ve Sosyal Kırılganlık. İçinde: *Türkiye'nin Afet Yönetimi* (Ed: Şengün, H., Yıldız, S.G.M. ve Tercan, B.), ss. 197-217. Ankara: Palme Yayınevi.
- Kandemir, H. (2009). Gelecekte Notlar Yevgeni Zamyatin ve Biz. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (21), 137-144.
- Kandemir, N. K. ve Yıldırım, İ. (2023). Toplumsal Düzen, Birey ve Ahlak. İçinde; *Sosyoloji Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler* (Ed: N.K. Kandemir), ss. 1-21. Ankara: Serüven Yayınevi.
- Kartal, Z. (2015). Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 231-244.
- Keçe, M. (2016). İklim Değişikliği. İçinde; *Günümüz Dünya Sorunları* (Ed: F. Aydın), ss. 77-112. Ankara: Pegem Akademi.
- Kılıç, S. (2006). Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (12), 108-127.
- Kılıç, S. (2014). Küreselleşme Sürecinde Ekonomik, Ekolojik ve Toplumsal Riskler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 31-54.

- Kızılay, Ş. E. (2019). Küreselleşme, Gündelik Hayat ve Kültür Eleştirisi. *Sosyoloji Notları*, 3(2), 21-34.
- Kızılcılık, S. (1994). *Sosyoloji Teorileri 1* (2. Baskı). Konya: Yunus Emre Grafik Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
- Kızılcılık, S. (2017). *Sosyoloji Tarihi 4*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Koçak, H. ve Memiş, K. (2018). Bilgi Toplumunda Korku: Bilgi Güvenliği ve Risk Toplumu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 1-10.
- Koşmak, F. (2022). “Yevgeni Zamyatin’in Distopyasında ‘Ben’, ‘Biz’ ve ‘Öteki’”. *Kare Dergi*, 14, 66-76.
- Köker, L. (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kösemihal, N. Ş. (1964). Edebiyat Sosyolojisine Giriş. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2(19-20), 1-37.
- Kösemihal, N. Ş. (1995). *Sosyoloji Tarihi* (5. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kumar, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya* (Çev: A.Galip). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Kurtyılmaz, D. (2020). *Ütopya Karşı-Ütopya ve Modernite*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Kutlu, İ. (2020). *Toplumsal Tabakalaşma ve Sağlık/Hastalık İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev: O.Akınhay, D.Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2006). *Sosyoloji ve Felsefe* (Çev: A.Margosyan). İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2015). *Komünist Manifesto* (19. Baskı). (Çev: C.Üster ve N.Deriş). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Meydan, A. (2016). Nüfus Sorunları. İçinde; *Günümüz Dünya Sorunları* (Ed: F. Aydın), ss. 211-240. Ankara: Pegem Akademi.
- Mouchard, C. (2003). Karşı-ütopyalar. İçinde; *Ütopyalar Sözlüğü*, T.Ilgaz, (Çev.), (Ed: M. Riot-Sarcey, T. Bouchet ve A. Picon), ss. 132-137. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Neydim, N. ve Polatel, A. (2020). Distopya Romanlarının Oluşumu ve Tarihsel gelişimi; Çevirilerinin İncelenmesinde Öne Çıkan Kuramsal Yaklaşımlar. *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi* (12), 53-75.
- Onat, H. (2002). Küreselleşme Üzerine. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 37-47.
- Orwell, G. (2016). *1984* (56. Baskı). (Çev: C. Üster) İstanbul: Can Yayınları.
- Orwell, G. (2021). *1984* (Çev: B.O.Doğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilimleri Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önür, H. (2022). Bauman’da Sosyal Eşitsizlik Meselesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 279-297.
- Özdemir, M. (2023). Modernleşme ve Toplum: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma. İçinde; *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIII* (Ed: E. Arslan), ss. 145-167. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Özen, G. Ç. (2016). Kapalı Toplumsal Yapı: Kast Sistemi Üzerinden Tabakalaşma. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(3), 59-65.
- Özgen, N. (Ed.). (2012). *Günümüz Dünya Sorunları Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları* (Çev: H.Hülür). Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri* (Çev: I.E.Howison). Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Sağlam, M. H. (2022). *Distopik Romanlarda Kaygı*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi* (Çev: E.C.Gürçan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sayhan, H. ve Çamurcu, H. (Ed.). (2013). *Günümüz Dünya Sorunları*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Sever, R. ve Değirmenci, Y. (2019). Temel Kavramlar. İçinde; *Afetler ve Afet Yönetimi* (Ed: S. Ramazan), ss. 2-11. Ankara: Pegem Akademi.
- Sevinç, M. Y. ve Aktuğ, S. S. (2023). Nüfus Artışının Yol Açtığı Sorunlara Küresel Bakış. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 13-30.
- Soykan, Ö. N. (2009). Edebiyat Sosyolojisinde Uygulamalı Bir Yöntem Denemesi. İçinde; *Edebiyat Sosyolojisi Kuram ve Uygulama* (Der: Ö.N. Soykan), ss. 7-11. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri.
- Soysal, B. (2018). *Yirminci Yüzyıl Distopyalarının İşlevselliği Problemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Sunar, L. (2016). Giriş: Türkiye’de Tabakalaşma ve Eşitsizliği Tartışmak. İçinde; *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (Ed: L. Sunar), ss. 68-73. İstanbul: Matbu Kitap Nobel Akademik Yayıncılık.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (Çev: O.Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Taşdelen, H. M. (2015). *Siyaset Sosyolojisi* (4. Baskı). İstanbul: Kocav Yayınları.
- Tekin, Ü. (2004). Dünden Bugüne Sosyolojik Açından Cemaat ve Cemiyet Kavramları. *Muhafazakâr Düşünde Dergisi*. 1(2), 107-120.
- Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet* (Çev: E.Güler). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Turner, B. (1997). *Eşitlik* (Çev: B.S.Şener). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Turner, B. S. (2000). *Statü* (Çev: K.İnal). Ankara: Doruk Yayıncılık.

- Turner, B. S. (2014). *Klasik Sosyoloji* (Çev: İ.Çetin). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TDK, (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/?ara=afet>, (Erişim Tarih:16 Haziran 2024).
- Uysal, M. B. (2012). George Orwell'ın 1984'ü: Toplumsal Değerler ve Anti-Ütopya. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 1(9), 133-142.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime*, 1(1), 1-18.
- Ülger, G. (2018). Ütopyadan Distopyaya. İçinde; *Distopya Hayal ile Gerçek Arasında* (Ed: G. Ülger), ss. 9-27. İstanbul: Aya Kitap.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ünal, A. Z. (2020). *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik Olgular-Kavramlar-Kuramlar* (5. Baskı). Ankara: Atıf Yayınları.
- Üster, C. (2016). Bin Dokuz Yüz Seksen Dört: Bir İnsanlık Karabasanı. İçinde: *1984*, (Çev: C.Üster), ss. 339-350. İstanbul: Can Yayınları.
- Waters, M. (2008). Farklılaşma ve Tabakalaşma. İçinde; *Modern Sosyoloji Kuramları*, R.Ercan ve G.Kaya, (Çev.), (Ed: Z.Cirhinlioğlu), ss.435-505. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları* (3. Baskı). (Çev: T.Parla). Ankara: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum* Cilt 1. (Çev: L.Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları.
- Yanıklar, C. (2016). Sınıfın Sonu mu? Sınıf Tartışmalarının Gidişatı. İçine; *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (Ed: L. Sunar), ss. 29-44. İstanbul: Matbu Kitap Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yazıcı, H. (2021). Edebiyat Sosyolojisinin Bölümleri ve Konuları. *Folklor Akademik Dergisi*. 4(1), 40- 55.
- Yıldırım, İ. (2017). Türk Dünyasında Bütünleşme Açısından Eğitim İlişkileri. *Journal of Turkish Studies*, 12, 643–658.
- Yıldırım, İ. (2018). Tarihsel Süreç İçinde Bolvadin'in Kentsel Niteliğindeki Değişimler. *Bolvadin Araştırmaları 1* (Ed: M. Güler ve C. Kayahan), ss. 2138-2158. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, N. (1997). Küreselleşme. *Öneri Dergisi*, 1(6), 171-175.
- Yüksel, M. (2016). Türkiye'de Tabakalaşma ve Spor. İçinde; *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (Ed: L. Sunar), ss. 417-442. İstanbul: Matbu Kitap Nobel Akademik Yayıncılık.
- Zamyatin, Y. (2021). *Biz* (4. Baskı). (Çev: F.Arıkan, S.Arıkan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2023). *Sosyoloji* (12. Baskı). Bursa: DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.